

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Факультет психології
Кафедра соціальної психології
Військовий інститут**

**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ**

**ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ У ВИМІРАХ
ВІЙНИ І МИРУ:
ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції

05-06 квітня 2019 року

Київ 2019

Редакційна колегія: Данилюк І. В. д.психол.н., професор
Толок І.В. к.пед.н., генерал-майор
Васютинський В. О. д.психол.н., професор
Коваленко А. Б. д.психол.н., професор
Найдьонова Л. А. д.психол.н., професор
Чуйко О. В. д.психол.н., професор
Дубровинський Г. Р. к.психол.н., доцент
Соснюк О.П. к.психол.н., доцент
Грищук Е. Ю. к.психол.н
Рогаль Н. І. к.психол.н

Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» – К.: КНУ імені Тараса Шевченка 2019. – 239 с.

Збірник містить тези та інші матеріали учасників IV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» з теоретико-методологічних та практичних проблем психологічної підготовки військових фахівців, питань психологічної реабілітації потерпілих осіб та проблеми громадської активності у воєнний час.

Матеріали подаються в авторській редакції.

УДК 316+159.9+37(082)
ББК 88.4

© КНУ імені Тараса Шевченка, 2019

ЗМІСТ

АНОТАЦІЇ СТАТЕЙ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«УКРАЇНСЬКИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ» 1 (11) 20197

ТЕЗИ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ

Акімова Л.Н. СУБ'ЄКТИВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ДОБРОБУТ В ПЕРІОД ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	24
Афанасьєва Н.Є. ДИСТАНТНІ ФОРМИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ РОДИНАМ УЧАСНИКІВ ООС	28
Барінова Л.Я. ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ	31
Блінов О.А., Вернік О.Л. ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОЯВІВ ОЗНАК ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	33
Богучарова О.І., Гавриленко В.Е., Назаренко Д.С. ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВІЙНИ І МИРУ	35
Богущ О.Ю. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ КУРСАНТІВ ВВНЗ НА ЕТАПІ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	38
Василенко С.В. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІЙСЬК (СИЛ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ)	40
Васильєв С.П. ДО ПРОБЛЕМИ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕЗАДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНАСЛІДОК ПЕРЕБУВАННЯ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ (ДОСВІД БУНДЕСВЕРУ)	43
Васильєва-Халатникова М.О. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПРОФЕСІЙНІ РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ПРАКТИКИ У РОБОТІ З ОСОБИСТІСТЮ З ІНВАЛІДНІСТЮ	45
Вікторова Л.В., Куценко І.В. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	48
Войтків К.С. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ МУЗИКОТЕРАПІЇ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ	52
Гребенюк М.О. СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ	54
Гриб Н.М., Шиковець С.О. ПРОФІЛАКТИКА ДЕСТРУКТИВНОЇ АГРЕСИВНОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	56
Грищук Е.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕНОСТІ КОМПОНЕНТІВ ІДЕНТИЧНОСТІ У КУРСАНТІВ	59
Демський В.В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА БОЙОВИХ ДІЙ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ПОЧАТКУ СІЧНЯ 1918 РОКУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ	61
Дорохов М.С. ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ	64

Дроздова Л.В. ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ЧЕРЕЗ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ПРОПАГАНДИ	66
Дубина В.В. ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВОГО ЧЕРГУВАННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ ЗЕНІТНИХ РАКЕТНИХ ВІЙСЬК ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	68
Дубровинський Г.Р. ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	72
Єргідзей К.В., Єргідзей О.О. ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ ПЕДАГОГІЧНОГО ІМІДЖУ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ	76
Ілларіонова О.П. РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ ПОСТРАЖДАЛИХ В ПОДОЛАННІ ТРАВМИ ВІЙНИ	79
Іллющенко С.Ю. ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА	84
Ільясова К.М. ТІЛЕСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ВИМІРАХ ВІЙНИ І МИРУ	89
Казимір В.А., Стражник Ю.І. ПОШИРЕННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ ЯК ОДНА З ТЕХНОЛОГІЙ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ВІЙНИ	92
Камшеко К.І. ГОМОСЕКСУАЛЬНІСТЬ У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	94
Кириленко Т.С. ПСИХІЧНЕ ТРАВМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ	97
Кислинська К. Г., Андрєєва В. В., Постоюк А. Д. АНТИСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ	99
Кіщук Л.А. ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА: ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ	101
Клименко І.В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ	105
Кличковський С.О. ВПЛИВ СТИЛЮ КЕРІВНИЦТВА НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД	108
Ковальчук Р.Ю., Кравченко К. О. ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ	110
Колесніченко О.С., Горєлишев С.А. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	113
Копаниця Д.М. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЩОДО УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В УМОВАХ БОЮ	117
Коробка Л.М. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СТРАТЕГІЙ АДАПТАЦІЇ СПІЛЬНОТИ ДО УМОВ І НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ	120
Костенко К. О., Лусік Я. В. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ ПРИЗОВНИКАМИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ	123
Костюкова Н.В. ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО БОЙОВИХ ДІЙ В АРМІЯХ КРАЇН НАТО	126
Кравченко С.І. ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ	128
Кучерява Т.О. ЩОДО ПИТАННЯ НАДІЙНОСТІ ЧЛЕНІВ ТАНКОВИХ ЕКІПАЖІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	132

Лазоренко Б.П. РЕАБІЛІТАЦІЯ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНИХ ОСІБ	134
Лапчук В.С. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В ПОЛОНІ	138
Леонova І.М. ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	140
Мацегора Я.В. АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ТА ТЕМПЕРАМЕНТУ, ЯК ФАКТОРИ СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	143
Миронець С.М. СТАНДАРТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТРАНСКОРДОННИХ НЕБЕЗПЕК	147
Міщук С.С. ЗНАЧЕННЯ АКТИВАЦІЇ ДОЛАЮЧОЇ ІНТЕНЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОТРАВМИ	149
Мороз В.М. ЗАХОДИ ДЕКОМПРЕСІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ХОДІ ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ	152
Мосейко В.В. ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ПТСР	155
Музиченко К.Ю. ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗОНИ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ У ДИТЯЧОМУ ТАБОРІ	158
Найдьонova Л.А. МЕДІА І ВІЙНА: 10 ТЕЗ ПРО САМОРЕГУЛЯЦІЮ МЕДІА В УКРАЇНІ	160
Неурова А.Б. ДІАГНОСТИКА НАЯВНОСТІ АЛКОГОЛІЗМУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ	164
Омельченко Я.М. ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ДОРΟΣЛИХ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ОПІРНОСТІ СТРЕСУ У ДІТЕЙ	166
Опальчук Б.В., Овод В.Д. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ	168
Опальчук Б.В. РОЛЬ ДОЗВІЛЛЯ У ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОРАНЕНИХ	171
Осьодло В.І., Зубовський Д.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ АТО У ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ ПЕРІОД	174
Пахоль Б.Є. МАЙСТЕР-КЛАС «ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНА, ЧИННИКОВА СТРУКТУРА ТА ПРЕДИКТОРИ»	176
Переверзін Ю.П., Назаренко М.М. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ США	177
Печиборщ А.Р. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	180
Поливанюк В.В., Поливанюк В.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВВНЗ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	182
Романишин А.М. КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	184
Романова Ю. В., Горейко В. В. МЕДІЙНА РЕКЛАМА ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	187
Рютін В.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	189

Сазонова І.В. ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ	192
Сердюк Д.С. МЕДІАПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ	194
Скрипка Р.Г. ДОСВІД ПРОПАГУВАННЯ МУЖНОСТІ ТА ГЕРОЇЗМУ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ	197
Смола Л.Є. МЕМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ	199
Ставицька С.О., Ставицький Г.А., Улько Н.М. ПСИХОЛОГІЧНА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В СИТУАЦІЇ ЖИТТЄВИХ ВТРАТ	201
Сторожук Н.А. ПСИХОЛОГІЧНА ТРАВМА: АНАЛІЗ І ВИДИ	203
Стружко О.П. СТЕРЕОТИПИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	205
Сулятицький І.В., Сайко Х.Я. ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ	207
Тюріна Ю.В. НАПРЯМКИ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕЗАДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ТА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ-ЖІНОК У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В ВВНЗ	210
Уліч В.Л. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ГАРАНТУВАННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У ВВНЗ	212
Ушакова І.М., Чумаченко Т.В. НЕГАТИВНІ ПСИХІЧНІ СТАНИ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ НА ЛІНІЇ ЗІТКНЕННЯ	215
Федоренко О.С. ДО РОЗРОБКИ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ГРОМАДІ	217
Федченко К.О., Грищенко А.С., Пальчик О.М. ІНСТРУМЕНТИ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ	220
Черних Ю.О., Черних О.Б. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ	223
Шумейко А.П. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІМІДЖЕВОЇ МОДЕЛІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА-ПСИХОЛОГА	225
Юр'єва Н.В. ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТЕМПЕРАМЕНТУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – ЖІНОК ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ	228
Mioara Borza EMOTIONS, ATTITUDES, BEHAVIOURS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CHANGING MANIFESTATION UNDER THE INFLUENCE OF PEACE AND WAR	230
Liudmyla Krymets MODERN METHODS OF DECISION-MAKING PROCESS IN CURRENT MILITARY LEADERSHIP	233
Kovalchuk Oleksandr MEASURES AND INTERVENTIONS FOR ASSISTANCE IN THE EVENT OF MENTAL DISORDER	235
Berlinski Armand., Pravitchi Galina THE CONCEPTUAL DELIMITATIONS OF SOCIAL DESIRABILITY	236

**АНОТАЦІЇ СТАТЕЙ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ
ПРАЦЬ «УКРАЇНСЬКИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ»
1 (11) 2019**

Александров Д. О.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент
кафедри соціальної роботи, доктор психологічних наук, доцент*

**ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ПІДДАТЛИВОСТІ
ПОСТТРАВМАТИЧНИМ СТРЕСОВИМ РОЗЛАДАМ ОСІБ,
ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ**

У статті наведені результати авторського емпіричного дослідження вікових особливостей особистісної вразливості посттравматичним стресовим розладам постраждалих внаслідок бойових дій у зоні проведення антитерористичної операції на сході України. Описані особливості особистісних змін внаслідок психологічної травматизації постраждалих військовиків та дітей. Дослідження включало порівняльне психодіагностичне вивчення військовиків Національної гвардії України, які були учасниками бойових дій, та дітей евакуйованих з зони проведення антитерористичної операції до міжнародного дитячого центру «Артек» (Київ, Пуща-Водиця).

Виявлені розбіжності у показниках посттравматичного стресового розладу та індивідуально-психологічного профілю постраждалих внаслідок бойових дій військовиків та дітей. На основі кореляційного аналізу, встановлені вікові відмінності провідних психологічних чинників що обумовлюють піддатність деструктивним посттравматичним стресовим розладам представників обох досліджуваних вибірок. Ці особистісні детермінанти постраждалих унаслідок бойових дій військовиків та дітей дозволяють визначити особливості організації психопрофілактичних заходів з урахуванням вікових особливостей. Доведено, що при наданні психологічної допомоги та реалізації психореабілітаційних заходів, є низка особистісних характеристик, які потребують корекції незважаючи на вікові особливості постраждалих. Окрім того, виявлені відмінності особистісних особливостей постраждалих комбатантів та дітей, які необхідно враховувати при реалізації психокорекційних заходів з урахуванням вікових особливостей клієнтів.

***Ключові слова:** посттравматичний стресовий розлад, комбатанти, діти, постраждалі внаслідок бойових дій, індивідуально-психологічні фактори, психологічна допомога.*

Афанасьєва Н. Є.

Національний університет цивільного захисту України, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, кандидат психологічних наук, доцент

ЗАСТОСУВАННЯ НАРАТИВУ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ РЯТУВАЛЬНИКІВ - УЧАСНИКІВ ООС З ПОРУШЕННЯМИ ЧАСОВОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Стаття присвячена визначенню шляхів застосування наративу у психологічному консультуванні рятувальників – учасників ООС для оптимізації часової перспективи. Психологічне консультування розглядається як особливий тип розповіді, в якому виокремлюються характерні елементи, що відносяться до структури його розгортання – зачин, експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку і коду. Зі структурою розгортання наративу безпосередньо пов'язана структура часової перспективи, оскільки остання відображає хронологію подій.

У рятувальників, які брали участь у ООС, ставлення до минулого негативне, що пов'язане з переживанням реальних неприємних подій та травмуванням, які нівелюють приємні враження та реконструюють більшість спогадів у негативні. Їхнє ставлення до життєвого часу пов'язане з бажанням отримувати задоволення, збудження, насолоду нині, ризикувати та не турбуватися про майбутні наслідки такої поведінки. Майбутнє загалом має менше значення, ніж нинішній та минулий часи життя.

Для оптимізації часової орієнтації рятувальників – учасників ООС ми пропонуємо використовувати елементи автобіографічного наративу у процесі психологічного консультування. Автобіографічний наратив кожної людини є унікальним поєднанням спогадів, усвідомлень сенсів подій, почуттів та міфологем, які будують індивідуальну історію життя. Індивідуальна історія включає всі події, що відбувалися з людиною в минулому. Змістом автобіографічного наративу є вибіркові події в контексті трьох проміжків часу – минулого, сьогодення і майбутнього.

Процес психологічного консультування рятувальників – учасників ООС спрямований на розвиток збалансованості часової орієнтації, яка

необхідна для ефективної життєдіяльності особистості. Така часова орієнтація є найбільш психологічно і фізично здоровою для людини та оптимальною для її функціонування в суспільстві. Позитивні зміни часової перспективи є одним з показників зменшення травматичної симптоматики особистості.

***Ключові слова:** психологічне консультування, наратив, часова орієнтація, рятувальники.*

Барінова Л. Я.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, доцент кафедри диференціальної та спеціальної психології, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження психологічної компетентності військового психолога. Сучасний стан розвитку військової психології потребує інноваційних підходів у дослідженні особистості не тільки військовослужбовців, але й військових психологів, які виконують важливу соціальну і професійну функцію. Показано, що психологічна компетентність відіграє важливу роль у професійному становленні та ефективності практичної роботи військових психологів з особовим складом у військових підрозділах, у різних ситуаціях виконання бойових та службових завдань.

Психологічно компетентний військовий психолог завдяки своїм особистісним і професійним навичкам здатний знижувати ризик потрапляння себе та військовослужбовців до проблемних ситуацій, але у випадку, якщо вони виникають, активізувати дії для їхнього подолання. Надане авторське визначення психологічної компетентності військового психолога, яка розглядається як особистісна риса, цілісний конструкт, що характеризує здатність суб'єкта мінімізувати гостроту і частоту виникнення проблемних ситуацій, в які потрапляє суб'єкт, та максимізувати активність дій з організації життя, спрямованих на подолання цих ситуацій.

Операціоналізація шуканого конструкту дозволила стверджувати, що психологічна компетентність військового психолога є комплексною особистісною рисою, яка складається з чотирьох компонентів: психологічної компетентності у внутрішньосімейних стосунках, професійній діяльності, у

матеріально-соціальній, валеологічній сферах. Серед формально-динамічних якостей швидкість і ергічність нервової системи військових психологів виступають підґрунтям для формування психологічної компетентності, тоді як емоційність, навпаки, виступає у якості негативної передумови для розвитку цього конструкту.

Показано, що психологічна компетентність як чинник професійного становлення військового психолога сприяє формуванню установок, емпатії та проникаючій здібності в емпатії, проте деякою мірою знижує роль емоційного каналу в емпатії.

Ключові слова: психологічна компетентність, військовий психолог, проблемна ситуація, активність, емпатія, ідентифікація, формально-динамічні властивості.

Боснюк В. Ф.

Національний університет цивільного захисту України, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, кандидат психологічних наук

ДИНАМІКА ЯКОСТЕЙ, ВАЖЛИВИХ ДЛЯ НАВЧАННЯ, В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ КУРСАНТІВ

У статті діяльність курсантів розглядається в двох аспектах з позиції системногенетичного підходу. З одного боку, це навчання в період вузівської професіоналізації, а з іншого – одночасне проходження служби в цей самий період.

За допомогою методу експертної оцінки визначено важливі для навчання якості курсантів, які були об'єднані в чотири групи: вольові якості, мотивація, пізнавальні та комунікативні здібності. Встановлено, що статистично достовірно під час навчання у курсантів змінюються особистісні якості: відповідальність, працьовитість, активність, цілеспрямованість та комунікативні здібності.

Здійснений аналіз динаміки середніх значень якостей важливих для навчання курсантів показує, що вольові психологічні якості стабільно зростають з першого до третього курсу. На четвертому курсі навчання показники вольових якостей в цілому знижуються або залишаються на однаковому рівні в порівнянні з третім курсом. Мотивація курсантів поступово знижується в процесі навчальної діяльності. Доказано, що показники вираження комунікативних та організаційних здібностей під час

навчання у ВЗО залишаються на стабільно високому рівні, а інтелектуальні здібності виражені на рівні вище середнього.

Показано, що від курсу до курсу збільшується кількість психологічних якостей, які безпосередньо впливають на успішність навчання курсантів. Значення вольового компонента зростає на старших курсах навчання, а комунікативних здібностей зменшується. Із всіх вивчених якостей, важливих для навчання, тільки інтелектуальні здібності статистично значуще взаємопов'язані з навчальною успішністю на всіх курсах.

Ключові слова: важливі для навчання якості, навчальна діяльність, навчальна успішність, професіоналізація, курсанти.

Васютинський В. О.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, головний науковий співробітник, доктор психологічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОКЛАДАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОВИН У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Покладання політичних провин розглянуто як засіб активного громадсько-політичного самовизначення особи або групи і як засіб психологічного захисту від переживання ними власного почуття провини.

За результатами опитування 120 мешканців Києва виявлено високий рівень незадоволення респондентів із напрямку та результатів розвитку українського суспільства і підвищену готовність давати негативну оцінку представникам влади і політичним інституціям.

Факторна структура відповідних ставлень містить «тотальне звинувачення можновладців» (попередня і теперішня українська влада), «оцінку провин російських і проросійських суб'єктів» (Росія, Путін, агенти російського впливу в Україні), «оцінку провин міжнародних суб'єктів» (США, Європа, НАТО), «оцінку радикальних політичних настроїв» (у середовищах російськомовних жителів України і жителів Західної України).

Уточнення конкретного змісту політичних звинувачень показало домінування кількох стереотипних характеристик: корупції, антиукраїнської діяльності, безпорадності або бездіяльності, брехливості.

Респонденти, які більш оптимістично оцінюють напрям розвитку суспільства, сильніше звинувачують комуністів та проросійські сили, натомість песимісти – попередню і теперішню українську владу.

Статеві-вікові відмінності проявилися в тому, що старше покоління звинувачує активніше та з більш етноцентричних позицій, а жінкам притаманна вища схильність звинувачувати порівняно з чоловіками.

Підвищена готовність до політичних звинувачень відображає стан напруженого незадоволення громадян результатами суспільного розвитку, відповідальність за які вони покладають насамперед на владу та російських агресорів. Менш виразним є пошук підстав для звинувачень у діяльності самих громадян, впливі міжнародних суб'єктів, об'єктивних обставинах розвитку суспільства. Зовнішня атрибуція провин значуще переважає над самозвинуваченнями і спонукає радше до пошуку винуватців, ніж до перебудови власних постав і змісту політичної активності

Ключові слова: *почуття провини, політичні провини, покладання провини, оцінка провин, схильність звинувачувати.*

Денісієвська А. Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра психодіагностики та клінічної психології, аспірант

СУБ'ЄКТИВНА ЯКІСТЬ СНУ ТА ІНТЕРОЦЕПТИВНА ЧУТЛИВІСТЬ У КУРСАНТІВ

У статті розкрито проблема якості сну серед курсантів. Представлено теоретичний аналіз проблеми здорового сну у курсантів та студентів як одних з найбільш чутливих до проблем сну категорією населення, внаслідок зміни соціального статусу, підвищення відповідальності, вимог та напруженого графіку. Зазначена актуальність даної проблеми в контексті наявної воєнно-політичної ситуації. Висвітлено результати емпіричного дослідження, які виявляють різницю між компонентами якості сну у курсантів та студентів. Виявлено, що існують значущі відмінності між курсантами та студентами за більшістю компонентів, таких як «суб'єктивна якість сну», «латентність сну», «тривалість сну», «вживання снодійних», «денна дисфункція», які свідчать про кращі результати у курсантів.

За підрахунком показником інтероцептивної чутливості значущих відмінностей між курсантами та студентами не виявлено. Середні показники у курсантів та студентів близькі до високих. Також виявлено взаємозв'язок між інтероцептивною чутливістю та суб'єктивною якістю сну, на що вказує слабка негативна кореляція між суб'єктивною якістю сну та

інтероцептивною чутливістю. До того ж, виявлена сильна позитивна кореляція між тривалістю сну та інтероцептивною чутливістю та слабка негативна кореляція між порушенням сну та інтероцептивною чутливістю.

Дослідження спонукає до подальших досліджень таких як: більш детальне та об'ємне дослідження якості сну, поглиблення дослідження взаємозв'язку інтероцепції з показниками якості сну та суб'єктивної якості сну на різних вибірках.

Ключові слова: сон, якість сну, суб'єктивна якість сну, порушення сну, інсомнія, інтероцепція, інтероцептивна чутливість, курсанти, студенти.

Карпінський К. В.

Гродненський державний університет імені Янки Купали, завідувач кафедри загальної і експериментальної психології, доктор психологічних наук, професор, Республіка Білорусь

СЕНСОЖИТТЄВІ СТАНИ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ І ЕМПІРИЧНА ТИПОЛОГІЯ

Представлено результати теоретико-емпіричного дослідження, присвяченого психологічним закономірностям становлення особистості як суб'єкта життя в процесі розв'язання сенсожиттєвих задач. У вступі аргументовано, що до даного класу задач особистісного розвитку відносяться пошук, збереження і практична реалізація індивідуального сенсу життя. Психологічними індикаторами процесу і результатів розв'язання сенсожиттєвих задач виступають суб'єктивні переживання осмисленості життя і сенсожиттєвої кризи.

З метою позначення інтегральної форми зворотного зв'язку, яка функціонує в системі саморегуляції особистості як суб'єкта життя, запропоновано і теоретично обґрунтовано поняття «сенсожиттєвий стан». Сенсожиттєвий стан розуміється як специфічна категорія перманентних психічних станів, які відображають стан суб'єкт-об'єктних відносин особистості з власним життям. Всупереч поширеним у психологічній науці уявленням про несумісність і взаємну виключність переживань осмисленості життя і сенсожиттєвої кризи, теоретично аргументована гіпотеза про те, що сенсожиттєвий стан представляє собою специфічну форму сполучення та інтеграції цих суб'єктивних переживань.

В основній частині на емпіричному матеріалі показано, що існують типові поєднання цих переживань, які утворюють стійкі сенсожиттєві стани особистості: благополучний, кризовий, конфліктний і стагнативний. Встановлено, що домінуючий тип сенсожиттєвого стану особистості залежить від її внутрішньої позиції щодо сенсожиттєвих задач, вираженої їх прийняттям або неприйняттям, а також від продуктивності їх розв'язання в індивідуальній життєдіяльності.

У висновках в якості перспективної лінії розвитку даного дослідження намічена лонгітюдна стратегія вивчення сенсожиттєвих станів, яка повинна розкрити психологічні механізми і закономірності їх взаємопереходів і трансформацій, які зумовлені динамікою розв'язання особистістю сенсожиттєвих задач в масштабі біографічного часу.

Ключові слова: особистість, суб'єкт життя, сенс життя, сенсожиттєві задачі, осмисленість життя, сенсожиттєва криза, сенсожиттєві стани.

Кириленко Т. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри загальної психології, кандидат психологічних наук, доцент

Іваненко Б. Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри загальної психології, кандидат психологічних наук, доцент

РЕСУРС САМОПІЗНАННЯ В ПЕРЕЖИВАННІ ОСОБИСТІСТЮ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ

У статті приділяється увага феноменам психотравми та психотравмуючої ситуації. Представлений короткий аналіз наукових праць, присвячених проблемі психологічної травми та шляхів її подолання особистістю. Розглядаються основні характеристики психологічної травми, її ознаки, взаємозв'язок з психотравмуючою ситуацією, критерії ефективного подолання. Розглянуто питання індивідуальних стратегій подолання психічної травми та основні чинники, що сприяють успішному подоланню психотравмуючої ситуації.

Стаття містить оригінальне сучасне емпіричне дослідження стратегій подолання психотравмуючих ситуацій. Здійснено аналіз результатів роботи психолога з людьми, які пережили психотравмуючу ситуацію впродовж двох

років без наявності посттравматичного стресового розладу. На основі аналізу змісту травмуючих ситуацій, що переживалися респондентами, виокремлено групи психотравмуючих ситуацій. Досліджено стратегії «уникнення» та «нав'язування», особливості їх прояву залежно від статі, характеру самоаналізу, життєвих висновків, здійснених досліджуваними під впливом переживання психотравмуючої ситуації.

Представлено емпіричні результати самопізнання індивідуальних особливостей переживань психотравмуючих ситуацій, яке здійснювалося респондентами на основі самоаналізу наслідків психотравмуючої ситуації, з опорою на техніку спрямованого письмового самоаналізу Андре Роше. Подано кількісні результати самоаналізу нового знання, отриманого в психотравмуючій ситуації залежно від кількості переважаючих стратегій переживання психотравмуючих ситуацій у чоловіків і жінок.

Представлено відмінності у самоаналізах переживання психотравмуючих ситуацій чоловіками (акцентування уваги на позитивних наслідках ситуації в цілому) і жінками (вибіркове акцентування уваги на позитивних наслідках). Сформульовані висновки щодо ресурсу самопізнання в переживанні ситуації психотравми чоловіками і жінками за стратегіями уникнення та нав'язування.

Ключові слова: психологічна травма, психотравмуюча ситуація, психологічний ресурс, самопізнання, домінуюча стратегія переживання ситуації, стратегії подолання, уникнення та нав'язування.

Kovalenko A. B.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Head of Social Psychology Department, Doctor of Psychological Science, Professor

Bezverkha K. S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Social Psychology Department, Post-graduate student

SOCIAL IDENTITY OF CADETS – FUTURE MILITARIES

У статті представлено результати дослідження соціальної ідентичності курсантів - майбутніх офіцерів. При цьому соціальна ідентичність визначається як напрям індивідуального знання про приналежність до певної соціальної групи, що має емоційне та оцінне значення для індивіда і його

членства в групі. Серед структурних компонентів соціальної ідентичності провідними є Я-концепція та цінності.

Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що у курсантів - майбутніх офіцерів значущою групою не є група членства, в якій їм доводиться проводити майже весь свій час, а неформальна група, в якій вони відчують себе вільним, розслабленим, мають підтримку.

Вивчення компонентів Я-концепції показує переважання в більшості досліджуваних рефлексивного Я. Це підтверджує результати вибору як значущих неформальних груп, оскільки для курсантів характерні творчі, дружні стосунки, що дають відчуття зростання та розвитку, або просто задовольняють особисті потреби.

Емпірично встановлено, що курсанти більш схильні до домінування, аніж до підпорядкування, що підтверджує висновок про відсторонення від навчальної групи як від значущої.

Курсанти - майбутні офіцери високо цінують цінності здоров'я, любові, життєвої мудрості та наявності гарних і вірних друзів, а також вихованість, охайність, незалежність, відповідальність та твердість волі. Найменш притаманними для вибірки стали краса природи та мистецтва, творчість, щастя інших, нестриманість до своїх недоліків та чужих, а також чутливість.

Ключові слова: соціальна ідентичність, Я-концепція, цінності, військовослужбовці, курсанти, локус-контролю.

Колесніченко О. С.

Національна академія Національної гвардії України, начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

ТИПИ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Вивчення психологічної травматизації військовослужбовців Національної гвардії України останнім часом обумовлено проведенням на території України антитерористичної операції, яка за своєю повномасштабністю та людськими втратами прирівнюється до справжньої війни. Встановлено, що учасники бойових умов страждають різними прояви

дезадаптації, які порушують їх соматичне, психологічне і соціальне функціонування.

Для визначення особливостей адаптації військовослужбовців до перебування в стресових умовах було використано комплекс психодіагностичних методик, для узагальнення даних було використано процедуру кластерного аналізу.

У першій групі майже за усіма показниками адаптивності діагностовано «нормальне» напруження без загрози для особистості, але при хронічному перебігу можуть мати негативні наслідки для психіки військовослужбовців. Саме висока здатність до передбачення негативних наслідків подій і критичне ставлення до своїх можливостей помножені на стратегію уникнення прогнозованої небезпеки, забезпечують меншу травматизацію особистості в актуальній ситуації, зменшують вірогідність розвитку ПТСР – «тривожний, прогнозуючий небезпеку».

Для другої групи характерним є деяке «недооцінювання» небезпеки подій, які вони переживають. У цій групі менш вираженими є показники гострого стресового розладу, порівняно з показниками ПТСР. Проте, попри набуті ознаки ПТСР, пережиті події не змінили їхні загальні установки щодо оточуючого світу, який вони і надалі не сприймають як небезпечний і загрозливий – «відвертий, відкритий зовнішньому світу (і небезпеці)».

Представники третьої групи демонструють усі ознаки гострого стресового розладу та ПТСР, критичне напруження адаптаційних здібностей. Військовослужбовці даної групи прагнуть викликати співчуття, виправдати свою поведінку відомими даними про стрес та ПТСР – «віктимний, що приймає роль постраждалого (жертви)».

Для представників четвертої групи характерним є демонстрація повної відсутності ознак гострого стресового розладу та ПТСР, підкреслення високого рівня власних адаптаційних здібностей. Представники цієї групи усвідомлюючи власну тривогу, намагаються її приховати від оточуючих, компенсувати зайвою бравадою – «той, що витісняє, приховує свій страх».

Отже, серед військовослужбовців поширеними є чотири типи адаптації до перебування в стресових умовах: «той, що прогнозує небезпеку», «відкритий небезпеці», «той, що приймає роль жертви», «той, що приховує свій страх».

Ключові слова: *стійкість, бойові дії, військовослужбовець, бойовий досвід, адаптація, поведінка, посттравматичний стресовий розлад.*

Найдьорова Л. А.

*Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
заступник директора з наукової роботи, завідувачка лабораторії психології
масової комунікацій та медіаосвіти, доктор психологічних наук, професор*

Заріцька Н. М.

*Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
аспірантка*

ПРОБЛЕМА ВПЛИВУ МЕДІА НА СУЇЦИД: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Актуальність проблеми зумовлена глобальною динамікою зростання суїцидів і необхідністю особливої уваги до суїцидальної тенденції людини зі зброєю (військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів), особливо з урахуванням впливу медіа на глядача в умовах гібридної війни. Проведено аналіз динаміки розвитку пояснювальних моделей впливу висвітлення випадків суїциду в традиційних медіа (преса і телебачення) на вразливу аудиторію за понад 40-річний період з 1980-х до наших днів. Розглянуто різні засоби доказового доведення впливу – від ранніх статистичних процедур кореляційного аналізу до експериментів різного дизайну і лонгітюдних когортних досліджень. Виокремлено історичні періоди в досліджуваній тематиці і ключові моделі, які пояснюють вплив «медіасуїциду» на аудиторію у різні часи.

Проведено оцінку відповідності пояснювальних моделей (сугестивно-імітаційна, медіапокриття, ідентифікації, багатофакторні) для аналізу ситуації з суїцидами в Україні. Запропоновано кумулятивну модель і проведено аналіз ситуації впливу медіа в контексті війни на динаміку суїцидів найбільш вразливої категорії підлітків за останні 5 років на основі вторинного аналізу офіційних даних Державної служби статистики України щодо смертності через самоушкодження. Виокремлено найбільш вразливу категорію хлопчиків 10-15-річного віку, яку можна вважати найбільш постраждалою внаслідок медійного ажіотажу щодо «смертельних квестів» у 2017 р. З

апропоновано концептуальну модель медіаграмотності як чинника підтримки психологічного благополуччя особистості і протистояння розвитку суїцидальної тенденції в умовах гібридної війни. Визначено обмеження і перспективи подальшого дослідження, завдання щодо вдосконалення системи запобігання суїцидам в Україні.

Ключові слова: самогубство, ефект Вертера, Синій кит, кластер

суїциду, медіаосвіта, гібридна війна.

Папуча М. В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, завідувач кафедри загальної та практичної психології, доктор психологічних наук, професор

ВРАЖЕННЯ ЯК ПРОБЛЕМА ВІЙСЬКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Однією із важливих проблем військової психології є психологічна проблема враження, адже правильне розуміння її означатиме успішні орієнтири як у військовій діяльності, так і в подоланні наслідків участі у військових діях, зокрема ПТСР. Ми розглядаємо слово «враження», як артефакт, що увібрав в себе безліч нюансів значень і сенсів. Це відбулось і відбувається в процесі пізнання людьми тонкощів власного внутрішнього світу. Аналіз повинен дати відповіді про психологічний зміст враження, його походження, подальшу долю, зникнення і зв'язок з іншими складовими психіки.

Ми не зовсім згодні з тим, що враження – обов'язково образ. У всякому разі, якщо мова й може йти про образ (тут позитивне те, що підкреслюється безпосередність і цілісність враження), то він – не зоровий, не слуховий і взагалі, якщо враження – образ, то це амодальний образ світу (О.М. Леонтьєв). Враження виявляється пов'язаним зі сприйманням, але, водночас, не зводиться до нього.

Враження дуже тісно і явно пов'язані з емоціями і почуттями. Досвід засвідчує виражений індивідуальний характер враження. Це виявляється в тому, що далеко не кожний складний подразник може сприяти виникненню враження у даної людини. З іншого боку, різні люди в однаковій ситуації, що викликає враження – отримують різні за змістом враження. Враження залишаються як сліди пам'яті і накопичують досвід особистості.

Ключові слова: *враження, емоція, пам'ять, оповідь, досвід, культурно-історична психологія, Л.С. Виготський.*

Сергієнко О. О.

Національний університет цивільного захисту України, викладач-методист навчально-методичного відділу

ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ РЯТУВАЛЬНИКІВ З ОЗНАКАМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВІДЧУЖЕННЯ

У статті представлено результати дослідження властивостей особистості та особистісних якостей рятувальників з проявами професійного відчуження. В екстремальних і надзвичайних умовах, до числа яких, зокрема, відносяться пожежі та стихійні лиха, суттєво підвищуються вимоги до окремих особистісних властивостей рятувальників. Тобто, професійна діяльність в особливих умовах значно впливає на особистість працівника: з одного боку, сприяє особистісному розвитку, а з іншого – деформує особистісні якості, тому виникає потреба у відборі фахівців, які не відповідають за своїми психологічними властивостями вимогам діяльності, або в перерозподілі їх по робочих місцях з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що особистісні властивості рятувальників, які ідентифікують себе з професією, і працівників з ознаками професійного відчуження, суттєво відрізняються. Фахівці, які мають високий рівень професійної ідентифікації, характеризуються, як порядні та ввічливі у взаємостосунках під час виконання професійних обов'язків та поза діяльністю. Вони, зазвичай, адекватно реагують на критику та зауваження, а в конфліктних ситуаціях керуються власними емоціями та амбіціями.

Фахівці, які відчужені від професійної діяльності, характеризуються як особистості, що часто бувають пригнічені, не задоволені своїм положенням або станом справ в професійній діяльності, що проявляється в неоперативності, нерішучості, незлагодженості в їхніх діях під час виконання завдань за призначенням. Ці фахівці характеризуються оточуючими як конфліктні, безвідповідальні, вперті та недисципліновані. На критику та зауваження можуть реагувати неадекватно. В цілому професійна діяльність для них є важкою та такою, що призводить до надмірного психічного напруження, швидкого стомлення, викликає відчуття безсилля і виснаження.

Ключові слова: особистісні якості, професійне відчуження, професійна діяльність, рятувальник.

Соснюк О.П.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент
кафедри соціальної психології, кандидат психологічних наук, доцент*

Остапенко І. В.

*Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, старший
науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді,
кандидат психологічних наук*

КРЕОЛІЗОВАНІ ТЕКСТИ (КОМІКСИ) ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі активізації національної та громадянської ідентичності. Авторами визначено індикатори національної та громадянської ідентичності для якісного контент-аналізу вербальних та невербальних компонентів мультимодальних текстів (коміксів).

Розглянуто особливості використання коміксів в тренінговій практиці для: актуалізації бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді в різних підсистемах соціальної взаємодії; підвищення резистентності молоді впливу пропаганди; фіксації позитивних змін в процесі тренінгу.

Авторами встановлено, що метод створення коміксів має високий діагностичний та розвивальний потенціал для активізації процесів національної та громадянської самоідентифікації молоді. Показано, що використання коміксів: 1) сприяє взаємодії вербальних і невербальних компонентів коміксу, а також має широкі можливості його використання як проективної методики; 2) забезпечує релевантність процедури для цільової аудиторії, адже креативні завдання зі створення коміксів є звичними для молоді; 3) відповідає основним способам зміни комунікативних практик (артикуляції, реконфігурації, запозиченню); 4) дозволяє в умовах тренінгу реалізовувати стратегії унаочнення, прогностичного моделювання та конструювання (реконструювання) ідентифікаційного дискурсу.

Виявлено три основні інтенції, які виникали в учасників тренінгу в процесі переробки коміксів: підвищення активності їх героїв у відстоюванні власної національної та громадянської ідентичності, зростання рівня асертивності героїв (здатності відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав іншої людини) та прагнення до пошуків варіантів конструктивного вирішення конфліктних ситуацій. Наявність зазначених

інтенцій може розглядатись як свідчення позитивних змін учасників та ефективності тренінгу в цілому.

Ключові слова: креолізовані (мультимодальні) тексти, комікси, тренінг, національна та громадянська самоідентифікація.

Stavytska S. O.

National Pedagogical Dragomanov University, Head of the Department of General and Social Psychology and Psychotherapy, Doctor of Psychological Sciences, Professor

Stavytsky G. A.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Assistant of Social Psychology Department, PhD (Candidate of Psychological Sciences)

Ulko N. M.

National Pedagogical Dragomanov University, Department of General and Social Psychology and Psychotherapy, Post-graduate student

OVERCOMING PSYCHOEMOTIONAL TRAUMATIZATION PERSONALITY IN TERMS UNSTABLE PRESENT DAY

В Україні відбуваються події, що виходять за межі повсякденності і стабільності та привносять в життя людей втрати, зачіпаючи буденний сенс людського існування й, надаючи йому, певного межово-екзистенційного контексту. Тому, існування особистості у вирі нестабільності та непередбачуваності актуалізує проблему надання допомоги постраждалими від травматичних подій в масштабах країни.

При не отриманні належної професійної соціальної та психологічної допомоги, у постраждалих наростає рівень травматизації, що може значно ускладнити у подальшому їх фізичне і психологічне та соціальне відновлення. Таким чином, постає актуальне завдання розробки ефективних програм з профілактики та подолання психоемоційної травматизації особистості.

Опрацювання кількісних результатів дослідження та їх якісний аналіз показує, що за ранговими показниками на першому місці знаходиться психоемоційна травматизація, яка стосується втрат, у яких йдеться або про фізичну чи смертельну небезпеку, або почуття психологічної і соціальної безпорадності особистості в умовах неконтрольованої чи мало контрольованої реальності. Емоційна психотравма може виникати не лише

внаслідок впливу таких критичних випадків, як війна чи природні та соціальні катаклізми, тяжкі захворювання, а й унаслідок розриву стосунків, глибокого розчарування в людях чи житті, втрати ідеалу, соціального чи індивідуального знецінення особистості.

Загалом, отримані результати вказують на переважні причини та наслідки отримання психотравми досліджуваними; визначають способи самокорекції, які використовують респонденти, а також на недовіду їх спрямованість на звернення про допомогу до професійних психологів. Також актуалізується й питання доступності та професійності надання такої допомоги і створення умов для широкої профілактичної роботи з різними категоріями населення.

Ключові слова: *втрати, психотравма, емоційна психотравма, подолання, психоемоційної травматизації, психоедукація, психореабілітація.*

ТЕЗИ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ

IV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи»

Акімова Л.Н.

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, доцент
кафедри загальної психології та психології розвитку особистості,
к.психол.н., доцент, (м. Одеса, Україна)*

СУБ'ЄКТИВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ДОБРОБУТ В ПЕРІОД ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Одним із важливих орієнтирів економічної поведінки сучасної людини є *суб'єктивний економічний добробут* (СЕД). Суб'єктивна концепція виміру добробуту заснована на думці, що тільки сама людина може оцінити його рівень, незалежно від фактичної бідності чи багатства. Практичне значення вимірювання СЕД в період інформаційних інтервенцій обумовлена широким контекстом його впливу на громадську думку та буденну індивідуальну свідомість. В історії суспільства відомі яскраві приклади розбіжностей між об'єктивними і суб'єктивними оцінками матеріального добробуту. Науковці визнають, що економічний добробут не варто розглядати без урахування його емоційно-оціночної складової – позитивних або негативних переживань, виникнення фрустрації через фінансові та матеріальні проблеми [3].

Вимір суб'єктивного економічного добробуту як чинника економічної поведінки вимагає уточнення змісту таких його складових як *фінансова депривація і фінансова тривога*. Викликана ними суб'єктивна напруженість може по різному впливати на економічну поведінку, сприяючи адекватним або не адекватним її формам, враховуючи загальне погіршення економічної ситуації внаслідок гібридної війни, яка триває вже п'ять років та призвела до загибелі 13 тис. і вимушеної міграції 2 млн. людей, фактичному припиненню економічної діяльності в регіонах з розвинутою промисловістю та сільським господарством.

Дослідження суб'єктивного економічного добробуту проводилося за опитувальником Суб'єктивного економічного благополуччя В.О. Хащенко [3]. Опитувальник містить 26 питань, які торкаються суб'єктивної оцінки

різних сторін матеріального життя людини, на підставі яких розраховується інтегральний (загальний) індекс суб'єктивного економічного добробуту (СЕД), а також окремі індекси: *індекс економічного оптимізму і впевненості (ІЕО)*, *індекс суб'єктивної адекватності доходу запитам і потребам особистості (ІСАд)*, *індекс поточного добробуту родини (ІД)*, *індекс фінансової депривації (ІФД)*, *індекс економічного неспокою і тривожності (ІЕН)*.

В дослідженні брали участь 95 респондентів віком від 23 до 50 років ($M = 32$), з яких 39 чоловіки і 56 жінки; 94% опитаних проживають в місті, 6% – в сільській місцевості.

71% опитуваних вважають, що вони знаходяться в стресогенних умовах, які спричиняють тяжкі переживання. З них 41% переконані, що ці переживання мобілізують й допомагають їм долати труднощі. В інших 30% випадках пережиті події просто ускладнили життя.

29% опитаних констатують відсутність досвіду переживання небезпечних подій під час гібридної війни.

Інтегральний індекс суб'єктивного економічного добробуту, який включає суб'єктивні оцінки різних сторін економічної поведінки особи за нашими даними склав $M=80$, $SD=15,84$. Високі показники і показники вище середнього мають 58% опитаних, низькі та нижче середнього – 42% опитаних.

Індекс економічного оптимізму і впевненості (ІЕО) відображає оптимістичну або песимістичну оцінку зовнішніх і внутрішніх умов зростання добробуту склав $M=18$, $SD=3,9$. Високі показники і показники вище середнього мають 59% опитаних, низькі та нижче середнього – 41% опитаних.

За окремими питаннями шкали виявлено наступний розподіл відповідей:

77% опитаних вважає, що їх матеріальний достаток стабільний і має тенденцію до зростання; 23% – що їх матеріальний рівень погіршився.

81% сподіваються, що їх матеріальний рівень в майбутньому поліпшиться; 19% – погіршиться.

73% вважають, що існують об'єктивні можливості для поліпшення їх фінансового благополуччя; 27% – що об'єктивні умови для поліпшення добробуту людини відсутні.

51% вважають, що в майбутньому економічні умови дозволять їм поліпшити своє фінансове становище; 49% – не очікують створення в майбутньому сприятливих економічних умов.

53% вважають, що поточні економічні умови сприятливі для зростання особистого добробуту і доходів; 47% так не вважає.

76% опитаний вірить в себе і в реалізацію своїх намірів і здібностей; 24% не вірить в свої можливості і здатність забезпечити бажаний матеріальний рівень.

Індекс суб'єктивної адекватності доходу запитам і потребам особистості (ІСАд) склав $M=12$, $SD=3,27$. Високе і вище середнього рівня задоволення потреб, згідно отриманим доходам визнають 36% опитаних; низький та нижче середнього 64%.

Аналіз відповідей на запитання «В якій мірі Ваші доходи (Вашої сім'ї) задовольняють Ваші основні потреби: незалежності та свободі, матеріальному благополуччі, в безпеці, в самореалізації та самовираженні?» виявив такий розподіл частот позитивних та негативних відповідей.

Одержуваний дохід дозволяє задовольнити потребу в незалежності і свободі в 72% випадків, не задовольнити – в 28%; потребу в матеріальному благополуччі можна задовольнити в 69% випадків, не задовольнити – 31%; потреба в самореалізації і самовираженні задовільнена в 65% випадків, не задовільнена – в 35%; потреба в безпеці задовільнена в 73% випадків, не задовільнена в 27%.

Отже за даним індексом спостерігається отримання суперечливих даних в залежності від засобу їх опрацювання.

Індекс поточного добробуту родини (ІД) відображає суб'єктивну оцінку респондентом матеріального становища сім'ї; він склав $M=13$, $SD=3,49$. Низький і нижчий середнього рівня поточний добробут виявлено у 63% опитаних, високий і вище середнього – у 37%.

За даними частотного аналізу відповідей на питання, що входили у шкалу поточного добробуту, отримані такі дані:

26% опитаних оцінюють поточний рівень матеріального добробуту як низький; 74% як задовільний.

47% опитаних розташували себе нижче умовної межі добробуту, що розділяє населення України на бідних і багатих, тобто віднесли себе до бідних і 48% – вище умовної межі, тобто віднесли себе до багатих.

29% не задоволені своїм фінансовим становищем; 71% – задоволені.

26% не задоволені матеріальним становищем своєї сім'ї; 74% – задоволені.

Підрахунки частот за даним індексом суб'єктивні оцінки виявили психічних стан незадоволеності власним матеріальним становищем. Отриманий ефект може бути зумовлений не тільки поточним станом речей, а й невизначеністю [2] соціально-економічної ситуації, очікуванням глобальної економічної кризи, небезпекою відновлення масштабних бойових дій з боку РФ та їх переростання в нову світову війну [1].

Індекс фінансової депривації (ІФД) відображає рівень достатку або браку фінансових коштів; він склав $M=14$, $SD=3,15$. Низький та нижче середнього рівень, тобто нестачу коштів, відзначають 62% опитаних, високий та вище середнього рівень достатку визнають 38% респондентів.

За даними частотного аналізу тільки 11% опитаних визнають, що вони відчують постійну нестачу коштів, а 89% опитаних не відчують дефіциту фінансів.

71% опитаних не відчуває стану безвиході з приводу дефіциту фінансів і вірять в свої сили, очікують позитивних змін; 29% переживають безнадійність і при дефіциті фінансів втрачають віру в себе.

35% опитаних успішно справляється з фінансовими проблемами, які виступають в якості активаторів підприємницької діяльності. 22% опитаних намагаються швидше забути про невдачі, які їх бентежать, засмучують, але не мотивують до економічної активності. В цілому активна група становить 57%. В 43% опитаних негаразди в фінансовій сфері ведуть до втрати активності, розчарування в собі.

Індекс економічного неспокою і тривожності (ІЕН), що відображає відсутність або ступінь вираженості фінансового стресу склав $M=22$, $SD=7,14$. Низький та нижче середнього рівень переживання фінансового стресу спостерігається в 43% випадків, високий та вище середнього – в 57% випадків.

На даний час брак фінансів відчувають 54% опитаних, не відчувають 46%.

Занепокоєння і тривогу за своє матеріальне становище і становище сім'ї відчуває 71% опитаних, не відчуває – 28% опитаних.

Потребу підвищити свої доходи відчуває 86% опитаних, не відчуває – 14%.

Занепокоєння за своє майбутнє фінансове становище відчуває 80% опитаних, не відчуває 20%.

94% опитаних хотіли би збільшити рівень своїх доходів і 6% не мають такого бажання.

Бажання мати більше грошей визнають 84% опитаних і 16% відзначають, що не відчувають такого бажання.

88% опитаних відзначають важливість грошей для них зараз і 12% вважають, що гроші зараз для них не головне.

Таким чином, методика виміру показників СЕД потребує удосконалення для визначення впливу фактору соціальної бажаності та коректного визначання індексів, що входять до його складу.

За отриманими нами даними при вище середніх і високих показниках інтегрального індексу ССД та індексу оптимізму спостерігається нижче середнього та низький рівень індексів поточного добробуту родини, фінансової депривації, економічного неспокою і тривожності.

Рівень фінансового стресу, який спостерігається в умовах гібридної війни, свідчить про незадоволення людей економічною складовою життя, її нестабільністю та невизначеністю, які можуть активувати як адекватну так і не адекватну фінансову поведінку.

Подальші перспективи досліджень ми вбачаємо в аналізі психологічних чинників суб'єктивної оцінки людьми соціально-економічної ситуації в країні, їх політичних уподобань, прийняття рішень щодо економічної поведінки, міграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корнилова, Т. В. Психология риска и принятия решений: учеб. пособие / Т. В. Корнилова. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 287 с. [URL <https://rucont.ru/efd/230364>]
2. Світова гібридна війна. Український фронт. Монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
3. Хащенко В.А. Психология экономического благополучия. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 426 с.

Афанасьєва Н. Є.

Національний університет цивільного захисту України, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, к.психол.н. (м. Харків, Україна)

ДИСТАНТНІ ФОРМИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ РОДИНАМ УЧАСНИКІВ ООС

Однією з сучасних та дієвих форм надання психологічної допомоги є дистантне консультування: за допомогою електронної пошти, програми Skype та його аналогів, із використанням chat, usenet-системи «телеконференцій», вебінарів тощо. Це альтернативне джерело психологічної допомоги у тих випадках, коли традиційне психологічне консультування недоступно, небажане або неможливо. Як клієнт може виступати вся родина одночасно, декілька її членів або одна особа. Можливість анонімної взаємодії істотно полегшує процес прийняття рішення клієнтом про необхідність отримання психологічної допомоги.

Одною з основних проблем, з якою стикаються родичі учасника ООС, це його відчуженість від родини, яка пов'язана з відсутністю розуміння того, що він пережив з боку сім'ї. Якщо така родина (член(и) родини) звернулася по допомогу у дистантному форматі, консультування здійснюється відповідно до етапів очної форми цього процесу, з урахуванням обмеженості спілкування у інтернет-просторі. Розповідь клієнта (письмову або усну) можна аналізувати за допомогою таких категорій контент-аналізу: симптоми (аналіз лексики); спрямованість у часі; активність або відмова від дій; можливість вирішення проблеми; самооцінка та рівень домагань; почуття боргу, провини, сорому; емоційний фон; характеристика конструктивності запиту [2].

Усі події, які описуються клієнтами як проблемні, кризові, супроводжуються вираженням негативних емоцій, а також словами та виразами, що відображають стан неможливості досягнення бажаного і словесними ознаками, які говорять про те, що таким особам властиві патерни типу «Я повинен, я зобов'язаний, я змушений» і т. п. Для опису подій минулого клієнти часто використовують негативну трактовку, наприклад: «У мене не вийшло, я не зміг» і т. п., яка супроводжується негативною оцінкою власної особистості. Використання мовної конструкції, в якій присутня частка «але», наприклад: «Я прагнув, але не було можливості...», пов'язано зі зверненням до консультанта по допомогу, що може вказувати на переважання екстернального локусу контролю, спробу перекласти відповідальність на інших людей. І навпаки, чим більше людина має і вербалізує різні ресурсні властивості і ситуації, тим менше вона просить сторонньої допомоги, більш готова спиратися на себе і резерви власної особистості.

Активна лексика особистості, яка має психологічну травму або є дезадаптованою часто включає словосполучення: «Повинен, але не можу...», «Не виходить, але я повинен...» і т. п. Суб'єктивна неспроможність клієнта у розв'язанні проблемної або кризової ситуації, почуття безсилля, негативна оцінка власної особистості можуть бути ознаками суїцидальної небезпеки. Надмірна вага обов'язків і боргу викликає негативні емоції різної модальності, такі як вина, розчарування, спустошення, тривога, апатія тощо.

Вираженість кризи особистості визначається частотою використання слів та словосполучень, що позначають кризові переживання, це: дієслова минулого часу, частка «але», заперечення, позначення негативних емоцій, негативна самооцінка, патерни повинності, неможливості досягти бажане, або діяти взагалі та інше. Також у розповіді клієнта потрібно виділяти патерни, на які можливо здійснити вплив. Це: понад-узагальнення – часте

використання слів типу «завжди», «ніколи», «хороший-поганий», «правильний-неправильний» тощо; надмірна відповідальність – використання словосполучень «я повинен», «я відповідаю» тощо; висновки (передбачення) без достатніх фактів; самореферентні твердження, які надто применшують або перебільшують значення поведінки; перебільшення негативних наслідків ситуації та/або зосередженість лише на негативі.

Дуже важливо, щоб психолог надавав клієнтові зворотній зв'язок для підтвердження того, що він розуміє, підтримує, готовий обговорити проблеми тощо. Для цього фахівець використовує: узагальнення того, що було сказано або написано клієнтом; уточнення – звернення до клієнта з проханням щось доповнити і роз'яснити; подальший розвиток думки клієнта, висування гіпотез щодо причин події або подальшого ходу подій; відображення консультантом стану та почуттів клієнта; відображення консультантом своїх почуттів у даній ситуації та інше [1].

Для членів родини учасників бойових дій в окремих випадках дистантна психологічна допомога може бути єдиною доступною можливістю отримати кваліфіковану консультацію в короткий термін, безпосередньо у момент виникнення проблем, труднощів, конфіденційно і т. п. Незважаючи на обмеження дистантної допомоги, вона все більше входить у життя майже на рівні традиційних видів допомоги, бо всесвіт змінюється під впливом бурхливого розвитку інформаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афанасьєва Н. Є. Інтернет-консультування як одна з форм дистанційного надання психологічної допомоги / Н. Є. Афанасьєва. – Психологія : сучасні проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Сімферополь : ВД «АРІАЛ», 2013. – С. 15–22.

2. Меновщиков В. Ю. Специфика дискурса клиента в интернет-консультировании / Меновщиков В. Ю. // Психологическое консультирование онлайн №1. Экспериментальные исследования. – 2010. – С. 30–42.

Барінова Л. Я.

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, доцент
кафедри диференціальної та спеціальної психології, к.психол.н., (м. Одеса,
Україна)*

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ

У сучасному українському суспільно - політичному просторі, коли держава починає орієнтуватися на європейські стандарти та цінності, але перебуває у стані неоголошеної війни, перед вітчизняною психологічною наукою постає важлива задача пошуку шляхів та резервів підвищення професійної ефективності військових психологів, діяльність яких, на відміну від психологів цивільних, є багатoproфільною та емоційно насиченою. У функціональні обов'язки сучасного військового психолога входять: оцінка психологічної та психофізіологічної придатності військовослужбовців до виконання бойових завдань, прогноз успішності їх подальшої професійної діяльності під час проходження військової служби, виявлення серед особового складу осіб із низькою нервово-психічною стійкістю та асоціальними установками, участь у комплектуванні військових частин (підрозділів) та ін. [1].

Науковий підхід до цієї проблеми як до принципової інновації дозволяє професіоналам концентруватися на рішенні психологічних проблем, які виникають не тільки внаслідок участі у військових діях, але й дозволяє військовослужбовцям мінімізувати витрати своїх когнітивних, фізичних, психологічних ресурсів. Соціально-політичні зміни диктують вимоги до формування особистості військового психолога: на наш погляд, таким інноваційним інструментом підвищення його професійної ефективності є компетентнісний підхід, який дозволяє виокремити у структурі особистості військового психолога особливий особистісний конструкт – *психологічну компетентність*, оскільки від внутрішнього потенціалу військового психолога залежить судьба та психологічне благополуччя іншої людини.

Ми розглядаємо психологічну компетентність військового психолога як цілісну, інтегральну психологічну якість, що дозволяє йому успішно реалізовувати свій внутрішній потенціал, взаємодіяти з іншими людьми, адекватно вирішувати стандартні і особливо нестандартні професійні завдання, переживати почуття внутрішнього комфорту і психологічної захищеності [2].

В структурі особистості військового психолога психологічна компетентність розглядається в системі структурних взаємовідношень між формально-динамічними, індивідуально-типологічними та емпатійними якостями. Виявлено, що установки, які сприяють емпатії, виявили додатні коефіцієнти кореляції із психологічною компетентністю у професійній діяльності військового психолога; проникаюча здібність в емпатії виявила позитивні кореляції з компонентами психологічної компетентності, зокрема із психологічною компетентністю у внутрішньосімейних стосунках, психологічною компетентністю у професійній діяльності та інтегральним показником психологічної компетентності. Емоційний канал емпатії виявив негативні кореляційні зв'язки із психологічною компетентністю у матеріально-соціальній сфері та психологічною компетентністю у валеологічній сфері [3].

Отже, психологічна компетентність як чинник професійної ефективності військового психолога сприяє розвитку таких якостей, як сприятливі емпатійні установки та проникаюча здібність в емпатії, створюючи в комунікації з військовослужбовцями атмосферу відвертості, довірливості. Проте психологічна компетентність є передумовою зниження емоційного каналу емпатії – здатності емоційно резонувати з оточуючими. На цей факт необхідно звернути увагу під час організації професійних тренінгів, підвищення кваліфікації військових психологів або при організації їхньої підготовки у профільних закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України(методичні рекомендації)/ Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. –К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. –147с.
2. Барінова Л.Я. Особливості долаття особистістю проблемних ситуацій як передумови розвитку психологічної компетентності / Барінова Л.Я. //Теоретичні і прикладні проблеми психології. №3 (44) – Северодонецьк, 2017. – С 43- 52
3. Барінова Л.Я. Психологічної компетентності в структурі особистості сучасного психолога / Л.Я.Барінова // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія. - Том 22. - Випуск 3 (45). – Одеса, 2017. – С. 6 – 12.

Блінов О.А.

Національний авіаційний університет, доцент кафедри соціальних технологій, к.психол.н., доцент (м. Київ, Україна)

Вернік О.Л.

Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, старший науковий співробітник лабораторії екологічної психології, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОЯВІВ ОЗНАК ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Бойова діяльність військовослужбовців пов'язана з впливом факторів, які можуть травмувати їх психіку і привести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

За даними різних авторів, клінічно оформленими ПТСР страждають від 12,5 до 44% ветеранів війни, а часткові ознаки цього симптомокомплексу у віддалений період виявляються в 63-91,5% випадків [2; 3, с. 142].

У зв'язку з актуальністю проблеми нами було проведено дослідження в 2016-2018 р.р. проявів ознак ПТСР у 447 військовослужбовців, серед яких 236 осіб були учасниками бойових дій, а 211 – не брали в них участі.

Для більш повного розуміння ситуації ми розглядали прояви ознак ПТСР не тільки в цілому, але й за різними характеристиками військовослужбовців, зокрема за статтю та за домінуючою діяльністю – навчання (курсанти), лікування (військовослужбовці, що перебували у госпіталі), безпосереднє виконання професійних військових обов'язків (див. Табл. 1, 2).

В якості основного інструментарію дослідження нами був використаний опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР). Він складається з 7 питань. Вважається, що три позитивні відповіді на запитання опитувальника потребують поглибленого обстеження військовослужбовця на предмет можливого ПТСР, чотири і більше позитивних відповідей вказують на ймовірність наявності ПТСР, вибір нуля відповідей свідчить про відсутність у респондента ознак, які запропоновані для їх оцінки [1, с. 26-37].

Табл. 1.

Розподіл проявів ознак ПТСР у військовослужбовців учасників бойових дій (у %)

Значення	Разом	Госпіталь	Військові	Курсанти	Чоловіки	Жінки
0	3,0%	4,1%	2,2%	0,0%	3,1%	3,0%
1	11,0%	8,1%	15,4%	9,1%	11,5%	11,0%
2	18,2%	16,3%	18,7%	27,3%	18,1%	18,2%
3	16,5%	14,6%	18,7%	18,2%	16,4%	16,5%
4	17,4%	17,1%	17,6%	18,2%	16,4%	17,4%
5	17,0%	20,3%	13,2%	13,6%	17,3%	17,0%
6	12,7%	16,3%	8,8%	9,1%	12,8%	12,7%
7	4,2%	3,3%	5,5%	4,6%	4,4%	4,2%
Кількість	236	123	91	22	226	10

Табл. 2.

Розподіл проявів ознак ПТСР у військовослужбовців, які не приймали участь в бойових діях (у %)

Значення	Разом	Госпіталь	Військові	Курсанти	Чоловіки	Жінки
0	14,7%	7,5%	24,0%	17,9%	15,0%	14,7%
1	22,3%	11,3%	20,0%	31,1%	21,8%	22,3%
2	21,8%	20,0%	28,0%	21,7%	22,3%	21,8%
3	19,0%	21,3%	16,0%	17,9%	17,6%	19,0%
4	10,9%	15,0%	4,0%	9,4%	10,9%	10,9%
5	4,7%	10,0%	0,0%	1,9%	5,2%	4,7%
6	4,3%	8,8%	8,0%	0,0%	4,7%	4,3%
7	2,4%	6,3%	0,0%	0,0%	2,6%	2,4%
Кількість	211	80	25	106	193	18

У загальному вигляді розподіл прояву ознак ПТСР у військовослужбовців, які брали та не брали участі в бойових діях (АТО/ООС) наданий у Рис. 1.

Таким чином, 16,5% військовослужбовців, які були учасниками бойових дій (19,0% військовослужбовців, які не брали участі в бойових діях) потребують поглибленого обстеження на предмет наявності можливого ПТСР. У 51,3% комбатантів встановлені ознаки ПТСР, також вони встановлені у 22,3% бійців, які не брали участі в бойових діях).

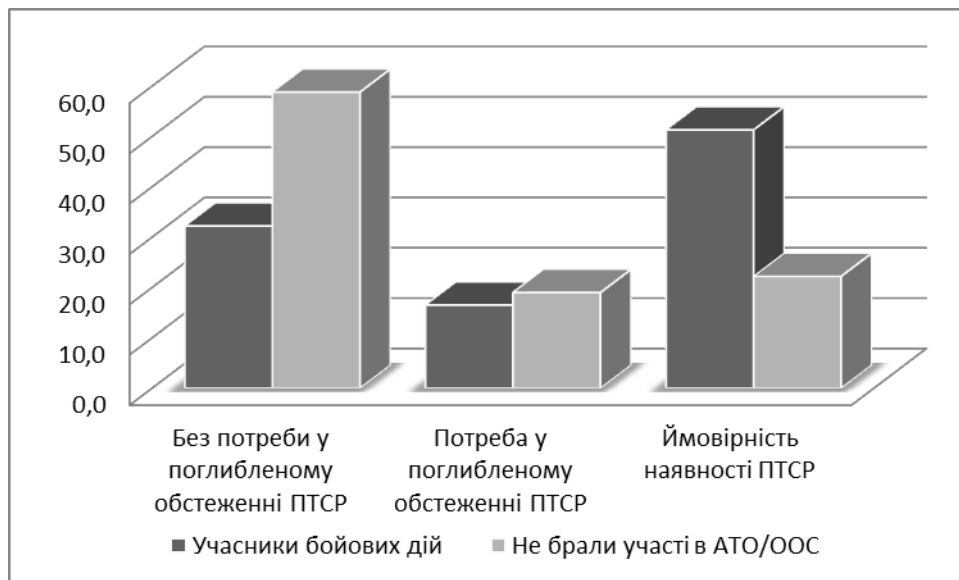

Рис. 1. Рівні проявів ознак ПТСР у військовослужбовців, які брали та не брали участі в бойових діях

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блінов О. А. Опитувальник скринінгу посттравматичного стресового розладу (ОС ПТСР) / Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. – № 1 (11). – Вип. 11. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С. 26-37.
2. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми: монографія / О. А. Блінов. – К. : Талком, 2016. – 246 с.
3. Кадыров Р. В. Посттравматическое стрессовое расстройство (PTSD): состояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь: учебное пособие / Р. В. Кадыров. – СПб. : Речь, 2012. – С. 142.

Богучарова О.І.

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, професор кафедри соціально гуманітарних дисциплін та професійної психології, д.психол.н. (м. Сєвєродонецьк, Україна)

Гавриленко В.Е., Назаренко Д.С.

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, курсанти 2-го курсу (м. Сєвєродонецьк, Україна)

**ФОРМУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВІЙНИ
І МИРУ**

Сучасний етап реформування силового блоку, а саме діяльності правоохоронних органів України значною мірою пов'язаний з перебудовою організаційної структури, зміною тактичних і стратегічних завдань, а також, і це головне, психології особистості людини, яка уповноважена від імені держави застосовувати силу, використовувати зброю, владні повноваження, спілкуватися з громадою, вміти контактувати з окремими з людьми. Оскільки Національна поліція України має попереджувати, припиняти та розслідувати злочини, забезпечувати законність, громадський порядок та спокій громадян, тому не викликає сумніву необхідність виваженого підходу до науково обґрунтованого відбору майбутніх працівників органів внутрішніх справ.

Професійно психологічний відбір – це цілеспрямований процес пошуку, встановлення та діагностики особистісних якостей і властивостей майбутніх працівників поліції, які б відповідали вимогам оперативно-службової і патрульної діяльності, забезпечували їх ефективне виконання.

Засновником напряму організації і керівництва вибором професії є Ф. Парсонс (США), який вперше надав конкретну форму управління цим процесом. У вітчизняній науковій літературі також є ряд робіт, що містять узагальнені переліки якостей працівників внутрішніх справ (Н. Андреев, В. Андросюк, І. Воробйова, Л. Казміренко, Я. Кондратьєв, Г. Юхновець та ін.). Проте, не висвітлено проблему формування якісно нового ядра правоохоронців з учнів-старшокласників, свідомість яких формується в умовах гібридної війни, пропаганди «руського миру», та які планують вступати до поліцейських вищих освітніх закладів, і пов'язати своє життя з правоохоронною службою.

Мета дослідження полягає у визначенні особистісного профілю учнів-старшокласників, які професійно орієнтовані до служби в силових структурах України як майбутні працівники поліції.

Методи дослідження: опитування, бесіда, експертні оцінки, аналіз документації, бланкові методики, програмовані засоби дистанційного психофізіологічного тестування та фізичної підготовки (ДПФІ-1м, біг, комплексна силова вправа), стандартизовані та модифіковані опитувальники Я. Стреляу, В. Русалова (ОСТ), Р. Кеттела, Е. Вандерлік (КОТ, адаптація В. Бузина), Ч. Спілбергера, ММРІ (адаптація Ф. Березіна, М. Мірошникова), теплінг-тест (ТТ), (апаратний варіант Є. Ільїна) та ін. Отримані первинні дані піддано математико-статистичній обробці табличного процесору Microsoft Excel з обрахуванням середніх значень середньо квадратичної помилки ($\pm m$), кореляційного аналізу рангів Ч. Спірмена.

Наявність у професійній діяльності оперативних працівників таких чинників, як небезпека, ризик, загроза життя та здоров'я вимагає організації відбору за комплексом спеціально організованих заходів не лише щодо психологічної, а й психофізіолологічної та психофізичної підготовленості майбутніх поліцейських. Тому у першу чергу проаналізовано, зокрема, такі параметри особистісного *профілю учнів-старшокласників*:

1) *психодинаміка*: проста зорово-моторна реакція (ПЗМР) та складна зорово-моторна реакція (СЗМР) – середньо-високі та високі показники, але з високим рівнем розбіжності ($182.0 \pm 3,61$ і $235,0 \pm 3,09$ / $225,0 \pm 5,71$ і $415,0 \pm 8,24$ мсек. відповідно); тепінг-тест – середньо високий і нижче середнього індекси ($176,61 \pm 5,40$ і $174,02 \pm 6,27$ од. відповідно); координація – показники середньо-високі та високі (81- 152 од.), але з високим рівнем розбіжності ($\sigma = 12,318$ од.); м'язова сила – 57-83 кг з низьким рівнем розбіжності; сила процесів збудження / сила процесів гальмування (за Я. Стреляу) – 58-66/47-64 балів, обидва показники з низьким рівнем розбіжності; ергічність – $42,47 \pm 5,71$; темп – $37,18 \pm 8,24$; соціальна емоційність $17,10 \pm 3,61$ (за В. Русалова). *Розвиток психологічних якостей*.

2) *увага*: продуктивність уваги – не менш $450 \pm 5,71$ ум. од./хв.

3) *інтелект*: логічний відбір (за Р.Амтхауером) – $13-14 \pm 8,24$ балів; визначення загальних рис – $11-12 \pm 3,65$ балів; IQ (за КОТ) – середній $24,1 \pm 6,27$, але з високим рівнем варіативності арифметичні здібності – $18,5 \pm 8,29$ бала, так само вербальні здібності – $11,2 \pm 5,71$ дещо середньо низькі, просторові – високі;

4) *особистість* (за Р.Кетеллом) (середній ранг): виразна сила “Я”. самооцінка (MD) – $29,85 \pm 3,24$ балів; довірливість-підозрілість (L) – $28,16 \pm 6,04$ балів; боязкість-сміливість (H) – $30,13 \pm 7,21$ балів; інтелектуальні можливості (B) – $27,84 \pm 8,11$ балів; жорстокість-податливість (I) – $27,9 \pm 7,62$ балів; емоційна нестійкість-емоційна стійкість (C) – $29,75 \pm 4,78$ балів;

5) психоемоційний самоконтроль як вразливість до: стресів – $13 \pm 2,71$ балів; фрустрацій - $11 \pm 3,22$ балів; конфліктів - $9 \pm 6,43$ балів; криз – $15 \pm 3,17$ балів.

Можна припустити, що відносно високий рівень психодинамічних показників в особистісному профілі учнів-старшокласників детермінується їх якісно-кількісними характеристиками збуджувальних процесів ЦНС та середньо високими проявами психологічних якостей. У той же час узагальнений профіль методики ММПІ характеризує старшокласників-оптантів як осіб з середньо високою активністю, яскравою емоційною реакцією, досить контрольованою, щоправда, з високим рівнем домагань. Більш ніж половині (67,9%) оптантів притаманний лідируючий стиль

поведінки, прагнення до ризику і стійкість до стресу. Інтегральна оцінка профілю ММРІ дозволяє віднести їх тип реагування до стеничного, вид профілю є лінійно-зростаючим в діапазоні 40-65 Т-балів.

Таким чином, формування якісно нового ядра правоохоронців, свідомість яких базуватиметься на розумінні та сприйнятті сучасних реалій війни і цінностей миру, дасть змогу позбутися того стереотипу працівника ОВС, що склався через окремі негативні прояви серед особового складу.

Богущ О.Ю.

Військова академія, офіцер відділу морально-психологічного забезпечення, к.психол.н., (м. Одеса, Україна)

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ КУРСАНТІВ ВВНЗ НА ЕТАПІ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Навчання у вищому військовому навчальному закладі є найважливішим етапом для формування професійної самосвідомості майбутнього офіцера. Окрім накопичення знань та вдосконалення практичних навичок, відбувається засвоєння нових соціально-рольових схем, цінностей, змінюються погляди та ідеали, розширюється попередній досвід курсанта. Тому, вкрай важливо в цей період забезпечити розвиток особистості, яка здатна максимально об'єктивно оцінити ситуацію, не піддаючись на негативний інформаційно-психологічний вплив противника, за необхідності побудувати новий алгоритм дій або висунути нову гіпотезу, враховуючи всі обставини, щоб ефективно та успішно виконати поставлені завдання. Розвиток творчої особистості майбутнього офіцера є одним із головних завдань в навчальному процесі у ВВНЗ, що забезпечується технологією розвитку саме критичного мислення. Формування *критичного мислення* передбачає сукупність стратегій та прийомів, направлених на зацікавленість предметом навчання, осмислення матеріалу [5].

О.К.Тихомиров розглядає критичність мислення як властивість розумової активності, що проявляється в свідомому контролі за інтелектуальною діяльністю, як уміння зважувати аргументи всіх сторін, висувати гіпотези та перевіряти їх [4]. За С. Д. Максименко це вміння не піддаватись під вплив інших людей, вимогливість до власних думок та самокритичність, а також самостійність, яка потребує врахування знань і досвіду інших людей [3]. І. Ю. Тунік розглядає критичне мислення як фактор психологічної та професійної підготовки військовослужбовців [6]. За

С. О. Терно *критичне мислення* – це мислення усвідомлене, самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване, контрольоване та самоорганізоване. Критичне мислення використовується для розв’язання складних проблем, творчих задач, які потребують процесу пошуку. Функціонування критичного мислення проходить чотири послідовні етапи на підпорядкованих *ієрархічних рівнях*: операційному, предметному, рефлексивному, особистісному та комунікативному. Спочатку відбувається зіткнення з проблемою, що потребує рефлексії наявних знань, потім індивід намагається подолати ускладнення за допомогою засвоєних предметних знань (операційний та предметний рівні), що потребує вироблення нового погляду та переструктурування способу дії, що завершується осяянням (рефлексивний та особистісний рівні) і обґрунтуванням віднайденого рішення (комунікативний рівень). Найважливішим в цьому процесі є момент осяяння – з’являється ідея вирішення проблемної ситуації, з’являється новий зміст, нові властивості [5].

Ефективність виконання задач, які постають перед курсантом у його навчальній діяльності залежить від індивідуальної значимості завдання, які актуалізують стійкі мотиви курсанта, тобто якщо у вирішенні даної задачі вбачається отримання необхідного досвіду або конкретної навички для подальшої служби, то актуалізується мотив – стати військовим професіоналом. Здатність до критичного мислення в певній діяльності проявляється лише за наявності достатньої обізнаності даного питання, в іншому разі особа приймає позицію опонента та погоджується з його аргументами.

В.І. Конаржевська показниками сформованості критичного мислення курсантів виділяє мотивацію професійної підготовки, сформованість знань про суть і методи критичного мислення та ціннісне ставлення до нього, і такі особистісні якості як – активність, ініціативність, самостійність, об’єктивність тощо [2]. Автор виділяє соціально-особистісну функцію критичного мислення, що передбачає можливість реалізації громадянських та духовних цінностей та цілей військовослужбовця, як захисника своєї країни.

Основними характеристиками критичного мислення особистості є рефлексивність, самостійність, дисциплінованість, осмисленість, врахування інтересів оточуючих, самокритичність. Неготовність особистості до критичного мислення може бути викликана як індивідуальними особливостями мислення (ригідність, фіксованість мислення; відсутність зацікавленості; відсутність толерантності, залежність від попереднього досвіду), так і зовнішніми причинами – недостатня інформованість, відсутність спеціальних знань та досвіду [1].

Таким чином, критичне мислення виступає не лише складовою пізнавальної та розумової активності курсанта, але і виступає психологічним чинником, що впливає на розвиток професійної самосвідомості майбутнього офіцера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Громова Н. М. Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 79-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsu_h_2015_10_27_9.
2. Конаржевська В. І. Формування критичного мислення майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки : автореф. дис...канд.пед. наук : 13. 00. 04. Харків, 2009. 23 с.
3. Максименко С. Д. Основи генетичної психології: навч. посіб. Київ: НПП Перспектива, 1998. 220 с.
4. Тихомиров О. К. Психология мышления: учебное пособие. Москва: МГУ, 1984. 272 с.
5. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення – сучасна методологічна основа історичної освіти. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konfl1/Terno.pdf
6. Туник І. Ю. Психологічне сприяння розвитку критичного мислення в освітньому процесі у вищих військових навчальних закладах. *Наукові праці МАУП. Сер. : Економічні науки. Психологічні науки*. 2013. Вип. 2. С. 139-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupe_2013_2_27.

Василенко С.В.

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Гуманітарний інститут, заступник начальника кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), к.психол.н., доцент (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІЙСЬК (СИЛ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ)

Психологічне забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України – це цілеспрямована діяльність органів військового управління, командувачів, командирів (начальників), службових осіб структур морально-психологічного забезпечення з метою психологічного

відбору, формування, підтримання і відновлення в особового складу військ (сил) психологічної готовності до виконання завдань, емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників у будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

За даними вітчизняних дослідників, в *перші дні бойових дій* психічну травму отримують 60-65% військовослужбовців, з них 20-25% не здатні виконувати свої посадові обов'язки та потребують спеціалізованої допомоги [1]. Значимість впливу на психіку військовослужбовця тих чи інших бойових стресорів визначається його індивідуально-психологічними особливостями і особистісними властивостями, психологічної та професійної готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військовослужбовцем місця і ролі бойових дій в історії та перспективі, його системи життєдіяльності.

У свою чергу, якість професійної діяльності військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-факторів бойової обстановки; характеру використовуваних ним способів подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку і життєдіяльність в цілому; наявності у військовослужбовця досвіду впораття поведінки в бойовій обстановці і його змісту.

Посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР) є одним із найрозповсюдженіших і найпомітніших психічних захворювань у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. За визначенням, діагноз ПТСР передбачає психотравмувальну подію, що найчастіше розуміється як переживання, спостерігання або протистояння смерті чи серйозному пораненню, у відповідь на яку виникають відчуття безпорадності та страху. Це проявляється як низка симптомів, які тривають не менше місяця і порушують нормальний цикл життя людини [2]. Симптоми ПТСР можна вписати в чотири *загальні аспекти*: повторюване переживання стресової ситуації (кошмари, неконтрольовані спогади); уникання (зусилля спрямовані на уникання думок про травму); притуплення чутливості (обмежене переживання емоцій); надмірна збудженість (ненормальна реакція на переляк) [2]:

Загалом у військовослужбовців з ПТСР розвивається глибокий стрес, що триває протягом якогось часу [2]. Значна кількість посадових осіб відзначає погіршення симптомів із часом (відстрочений ПТСР). Попередні дослідження дали змогу ідентифікувати три моделі ПТСР: тяжкі симптоми одразу після війни, що закінчуються одужанням; хронічні симптоми, наявні до моменту огляду; симптоми, що зникають і з'являються поперемінно.

Психологічна декомпресія (відновлення) – це комплекс психологічних, медико-психологічних, культурно-освітніх та фізкультурно-оздоровчих заходів, які здійснюються після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для зниження психоемоційної напруги, відновлення психофізіологічного стану та реадаптації військовослужбовців.

Мета проведення психологічної декомпресії (відновлення) – зупинка механізмів адаптації до екстремальних (бойових) дій; відновлення емоційно-вольової сфери військовослужбовців; поступова реадаптація до звичайних умов життя; фізичне та психічне відновлення; запобігання розвитку психічних розладів та психогенних травм. Термін проведення заходів психологічної реабілітації (психологічної декомпресії) повинен складати від трьох до п'яти діб (з урахуванням досвіду армій провідних країн світу).

Відповідно, якісна організація та проведення заходів психологічного супроводження в районах відновлення боєздатності, базових таборих, лікувальних закладах, центрах психологічної реабілітації можливі лише за умови залучення центральних органів виконавчої влади, сприяння органів державної влади і місцевого самоврядування та волонтерських організацій.

Таким чином, психологічна реабілітація є важливим напрямком психологічного забезпечення, що здійснюється в загальній системі морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України (за досвідом проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов : [метод. рекомендації] / [В.І. Воронова, В.С. Шевченко, Д.О. Коршевніук, Д.С. Байбаєв, Б.В. Кравченко, С.А. Галкін, І.В. Малько]; за ред. Г.В. Ложкіна. - К. : Нац. ун-т фізичного виховання і спорту України, 2003. - 145 с.

2. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. — К. : Наш формат, 2017. — 1068 с.

Васильєв С.П.

*Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України,
провідний науковий співробітник, к.психол.н., доц. (м. Київ, Україна)*

ДО ПРОБЛЕМИ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕЗАДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВНАСЛІДОК ПЕРЕБУВАННЯ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ (ДОСВІД БУНДЕСВЕРУ)

Об'єктами *превенції* у бундесвері визначені актуальні проблеми, що пов'язані з погіршенням психічного та фізичного здоров'я: ПТСР; інші розлади внаслідок перебування в місії; стрес; індивідуальна та групова агресія (*mobbing*); депресія; вигорання (*burnout*); розлади сну; вторинна травматизація військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей [1].

У перші 12 місяців після місії 3,6% військовослужбовців мають проблеми з алкоголем. Тому головним завданням лікаря військової частини через аналізи крові визначити проблеми з алкоголем та разом з військовослужбовцем визначитися, куди це може його привести. У разі посилення розладів, що асоційовані з алкоголем, за згодою пацієнтів пропонується сеанс у спеціалізованого психіатричного лікаря. Як альтернатива – прийом у госпіталі бундесверу, де з пацієнтами проводиться інтенсивна трьохтижнева групова терапія (*“кваліфікований вихід”*), під час якої разом з пацієнтом визначаються подальші кроки одужання. Обов'язково військовослужбовець повинен відвідати групу самопомоги у своєму регіоні, адреси яких є на сайті психосоціальної мережі (PSN). Важливо донести військовослужбовцю, що сам діагноз захворювання на алкогольну залежність не означає закінчення військової служби, а за умов лікування після успішного завершення стійкої абстиненції можливе нормальне продовження життєвого шляху.

По завершенню кваліфікованого виходу настає стадія захворювання, яка включає багато місяців довготривалого відновлювального лікування у цивільних спеціалізованих клініках.

Mobbing (цькування, персональна та групова агресія) вважається дуже небезпечним явищем, яке може призвести до людських втрат в умовах застосування (місії). *Mobbing* відбувається у конкретних соціальних спільнотах як робоче середовище (військове середовище, військова служба), школа, родина, в'язниця та також у інтернеті (*“cyber-mobbing”*). Значно менше проявляється у вільних, легких формах людської взаємодії як наприклад, спортивні об'єднання. *Mobbing* на початку не може однозначно визначений навіть жертвами. Аналіз виявлених випадків свідчить, що 40%

тих, хто займається цькуванням – командири (“bossing”, “downward bullying”), 20% – група колег по службі (“horizontal-bullying”), 10% – спільно командир із іншими підлеглими [2].

Для всіх військовослужбовців Бундесверу, які беруть участь у закордонних місіях визначено психологічні, превентивні, консультативні та патронажні заходи для покращення, підтримки та ефективного відновлення військовослужбовців згідно програми психічного фітнесу (psychischen Fitness). Для особливо травмованих військовослужбовців можуть проводитися багатоденні заходи регенерації (відновлення) (Maßnahmen zur Regeneration) (наприклад, заходи рекреації (відпочинку) (Recreation-Maßnahmen), що фахово керуються психологічною службою та підтримуються соціальною службою[4].

Для потреб “першої психологічної допомоги” залучаються спеціально підготовлені військовослужбовців (Peers), які допомагають своїм товаришам у складі команд кризової інтервенції під фаховим наглядом психологів військових частин.

Всі військовослужбовців беруть участь протягом трьох місяців після повернення у семінарі по підведенню підсумків (Einsatznachbereitungsseminar), можливо також із участю членів сім’ї. Це проходить як заключне засідання, присвячене спогадам про місію та проходить в групах обговорення під керівництвом модераторів. Не пізніше ніж шість місяців після повернення з місії військовослужбовцям бундесверу пропонується пройти трьохтижневий превентивний курс.

Після закінчення застосування (місії) медичною службою бундесверу всім військовослужбовцям призначається захисний період. Захисний період (Schutzzeit) – період для визначення лікування проблем із здоров’ям та оцінки наявної професійної кваліфікації (не підвищення кваліфікації) для подальшого фахового використання військовослужбовця. Для виконання завдань подальшої реабілітації постраждалих формуються міждисциплінарні пацієнтоцентровані команди реабілітації (Interdisziplinäre, patientenzentrierte Rehabilitationsteams) (IPR). IPR планують фаховий та апробований процес лікування та реабілітації, забезпечують потреби пацієнтів в лікуванні відповідними клінічними методами. Для допомоги військовослужбовцям що потребують медичної та психологічної допомоги створена служба лоцманів. Лоцмани (Lotsen) – персонал, що безпосередньо допомагає військовослужбовцям бундесверу в службових інстанціях. Вони інформують постраждалих про відповідні фахові інстанції, підтримують реєстрацію та супроводжують військовослужбовців до призначених пунктів допомоги[5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Peter Zimmermann (Hrsg) & Volker Eisenlohr (Hrsg) “Psychosoziale Belastungen. Eine Orientierungshilfe für Mitglieder des Psychosozialen Netzwerkes der Bundeswehr”. Psychotraumazentrum am Bundeswehrkrankenhaus Berlin; 2015.
2. “Ausbildungshilfe Menschenführung, Belastungsmanagement”. Zentrum Innere Führung, 2005
3. Zentrale Dienstvorschrift A-221/6 VS-NfD „Ausbildung zum Herstellen und Halten der Einsatzbereitschaft für militärisches Personal und Zivilpersonal im Soldatenstatus“.
4. Rahmenkonzept „Erhalt und Steigerung der psychischen Fitness von Soldaten und Soldatinnen“.
5. Zentralerlass B-2640/30 „Lotsinnen und Lotsen für Einsatzgeschädigte“.
6. Zentrale Dienstvorschrift A-2662/1 “Psychosoziale Unterstützung in der Bundeswehr” (PSU Bw)

Васильєва-Халатникова М.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, асистент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, к.пед.н. (м. Київ, Україна)

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПРОФЕСІЙНІ РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ПРАКТИКИ У РОБОТІ З ОСОБИСТІСТЮ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Сучасні підходи до комплексної реабілітації особистості з інвалідністю неможна уявити без задіяння в цьому процесі тих сфер буття людини, де власне і реалізується, втілюється її людська сутність – сфер освіти, праці і дозвілля. Соціокультурні та професійні практики актуалізують потенційні можливості особистості з інвалідністю до саморозвитку, самовідновлення, підвищують якість її життя.

Соціокультурна реабілітація покликати допомогти особистості з інвалідністю найбільш повно інтегруватися в соціальне середовище, підвищити рівень незалежності в життєдіяльності. Формування культури дозвілля – неодмінна умова становлення повноцінного громадянина та члена суспільства. Ставлення до вільного часу характеризує загальний рівень культури кожної людини, компетентне розпорядження їм є характеристикою самодостатньою, психологічно здорової особистості. До даної компетенції відноситься вміння конструктивно використовувати вільний час,

реалізовувати його в активному відпочинку, духовно насиченому спілкуванні, творчої діяльності з освоєння культурної спадщини людства, створення цінностей культури і розвитку своїх сутнісних сил.

Особистість з інвалідністю з неминучістю стикається в нашому суспільстві з двома основними *перешкодами* в задоволенні своїх культурно-дозвіллевих та освітніх потреб, пов'язаних зі споживанням соціокультурних послуг:

- недоступність культурних послуг, культурного середовища (у фізичному плані через необладнання установ культури технічними засобами доступу до культурної інформації: від пандусів до сурдоперекладу, в силу складності культурної (наукової) інформації або соціалізації;

- недооцінкою з боку держави і суспільства важливості соціокультурної підтримки особистості з інвалідністю в її самоствердженні і самореалізації (найчастіше взаємодія особистості з інвалідністю з культурними установами зводиться до споживання послуг культурно-розважального характеру, здатність особистості з інвалідністю бути суб'єктом культуротворчої діяльності недостатньо проявлена в суспільній свідомості) [1, с. 34].

Віртуальні музеї, спеціальні бібліотеки для сліпих, адаптивний спорт і туризм, театри для людей з інвалідністю – тільки деякі правила з численного ряду соціокультурних практик, що дозволяють забезпечити незалежність життя особистості з інвалідністю. Форми і методи соціокультурної реабілітації різноманітні. Найбільшого поширення у соціокультурній реабілітації особистості з інвалідністю отримали наступні: музикотерапія, ізотерапія, бібліотекотерапія, глинотерапія, ігротерапія, іпотерапія, дельфінотерапія, туротерапія. Також важливе місце займають соціокультурно-організованих форм дозвілля, що дозволяють подолати відчуття неповноцінності: туристичні клуби, спортивне клуби в дусі паралімпійського руху, творчі колективи, ремісничі майстерні і т. д.

В цілому успішність соціокультурної реабілітації залежить від того, наскільки ефективно вдається реалізувати її *функції*:

- інформаційно-пізнавальну;
- творчу;
- комунікативну;
- естетичну;
- лікувально-оздоровчу;
- рекреаційну;
- корекційну [1, с. 54-55].

Професійна реабілітація особистості з інвалідністю є одним з найважливіших елементів комплексної реабілітації, успішне проведення якої

дозволяє підвищити рівень життя особистості з інвалідністю, забезпечувати сім'ю, домогтися економічної незалежності; забезпечує інтеграцію особистості з інвалідністю у суспільство; сприяє не на словах, а на ділі забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства.

Професійна реабілітація сама по собі вимагає комплексного підходу, так як включає в себе *наступні елементи*:

- визначення професійних потенційних можливостей особистості з інвалідністю;
- проведення їх професійної орієнтації;
- здійснення професійної підготовки або перепідготовки особистості з інвалідністю;
- їх професійну адаптацію і раціональне працевлаштування [2, с. 38].

Існуючі сьогодні уявлення фахівців щодо допомоги особистості з інвалідністю в професійному самовизначенні і плануванні професійної кар'єри досить реалістичні і різнопланові. У центрах соціальної допомоги та реабілітаційних центрах для особистості з інвалідністю здійснюється психологічна та медична професійна діагностика, проводяться профвідбору, цілий комплекс заходів з підготовки до професійного життя, етап професіональному-виробничої адаптації, допомога в працевлаштуванні.

Представлені соціокультурні та професійні реабілітаційні практики можуть бути успішно адаптовані при роботі з військовослужбовцями з інвалідністю для підвищення якості їх життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байда Л. Ю. Тренінговий модуль «Міжвідомчий підхід у впровадженні інклюзивного навчання» / Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В.; Канад.-укр. проект «Інклюз. освіта для дітей з особливими потребами в Україні». – К., 2013. – 47 с.
2. Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (українсько-канадський досвід) : матеріали Міжнар. конф. / за ред. В. І. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Наук. світ, 2004. – 200 с.

Вікторова Л.В.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
завідувач кафедри соціальної роботи та інформаційних технологій в освіті,
д.пед.н., доцент (м. Київ, Україна)*

Куценко І.В.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
гуманітарно-педагогічний факультет, студентка 1 курсу (м. Київ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Соціально-психологічне пристосування або адаптація – це процес набуття людьми певного соціально-психологічного статусу, оволодіння тими чи іншими соціально-психологічними рольовими функціями. Військові дії на Сході України призвели до появи в нашому суспільстві нової соціальної групи – внутрішньо переміщених осіб або «вимушених переселенців», «біженців». Поява такої соціальної групи і необхідність їх соціально-психологічної адаптації та реінтеграції стає новим викликом для нашої держави. З погляду наукового аналізу і дослідження суті соціально-психологічних процесів, якими супроводжуються такі явища, особливий інтерес становить вивчення соціально-психологічних умов пристосування людини до нових обставин життя.

Внутрішньо переміщена особа (ВПО) – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4, с. 2].

Останні роки в Луганській та Донецькій областях України триває збройний конфлікт, що призводить до значних психосоціальних навантажень на всіх учасників цих подій. Державні органи влади зареєстрували майже 1,5 мільйона мирних жителів, які були змушені залишити домівки задля збереження власного життя та життя своїх дітей [2, с. 6]. Проблема соціальної та психологічної адаптації вимушених переселенців та їх інтеграції у приймаючий соціум є викликом і вимогою сьогодення.

Згідно з даними Міністерства соціальної політики України станом на 2 січня 2019 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на

облік 1 млн 512 тис. 435 переселенців із тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей та АР Крим [1]. І ця цифра щодня зростає. Найбільше внутрішньо переміщених громадян прийняли Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області та Київ. Серед внутрішньо переміщених осіб також близько 67 тис. інвалідів, яких не може влаштовувати існуючий стан речей, зокрема, з їхніх же слів, стає зрозуміло, що вже на підконтрольній Україні території вони зіткнулися з новими проблемами.

У ситуації вимушеної міграції дуже високим є ризик виникнення психічно нестабільних станів, психічних розладів, спостерігається зниження самооцінки, рівня домагань. Спеціально сформоване психологічно комфортне середовище, організоване з урахуванням специфіки соціальних проблем і психологічного стану мігрантів, здатне пом'якшити виникаючі складнощі соціокультурної адаптації, сприяти інтеграції мігрантів до приймаючої спільноти. Події, які примушують людей зриватись з місць, залишати свої домівки, настільки виходять за межі нормального життя, що переживаються як надзвичайно стресові для всіх, хто опинився в таких ситуаціях (незважаючи на те, чи від'їжджали вони через тривожні відчуття, чи через реальну загрозу життю під час розгортання військових дій) [3, с.14].

Сам факт переїзду виступає дестабілізуючим чинником і тягне за собою певні незручності. Зміну соціального оточення, клімату, правового поля і так далі. На новому місці проживання мігрантові (внутрішньо переміщеній особі) необхідно орієнтуватися в навколишньому його просторі – встановлювати соціальні зв'язки (дружні, ділові, стосунки з сусідами і т.д.), пізнавати закони нинішнього місця перебування (особливості взаємин у новому співтоваристві, права, пільги та обов'язки людини і громадянина в даній місцевості і т.д.), одержувати (відновлювати) соціальний статус – мати роботу, житло, реалізацію права на навчання і виховання дітей, достойні кошти для існування і т.д.

У роботі з внутрішньопереміщеними особами важливо поєднувати індивідуальні, сімейні та групові психологічні роботи. В *індивідуальній роботі* потрібно застосовувати такі методи як: психологічні, психотерапевтичні, психоаналітичні, соціометричні, вікової психології, медико-соціальні, консультаційні. У *груповій роботі* продуктивні методики «групи самостійного досвіду», «групи взаємодопомоги», групова психотерапія та ін. При плануванні допомоги внутрішньопереміщеним особам, для їх соціальної адаптації, потрібно враховувати, що більшість з них часто не усвідомлюють, якої саме допомоги потребують. Особливо, коли це стосується психологічної підтримки. Робота соціального працівника

передбачає допомогу ВПО у набутті навичок адекватного поводження в новому соціальному середовищі, частиною якого є найближче оточення – сім'я, трудовий колектив, сусіди; надання ефективних гуманітарних послуг з метою поліпшення якості життя внутрішньо переміщених осіб [4, с. 50].

У соціальній роботі з ВПО виділяються *два основних види*: практична соціальна робота та організаційна робота. Суть функцій соціальної роботи з ВПО (мігрантами) та її різних напрямів полягає у підтримці комплементарного (взаємодоповнюючого) соціального середовища або змін соціального середовища в напрямку його більшої комплементарності для людей, які змінюють своє місце проживання і потрапляють в інше соціальне середовище. У той же час сам мігрант отримує допомогу в активізації своїх здібностей для подолання важких життєвих ситуацій. Іншими словами, за допомогою соціальної роботи формується, підтримується, змінюється система суспільних відносин і зв'язків, у які включений мігрант, члени його сім'ї на новому місці, підвищується активність таких шарів, заповнюються їх втрати в активності. Крім цього, блокується по відношенню до таких дезадаптованих, незахищених верств і окремих людей негативний, у тому числі агресивний, вплив середовища, пов'язаного з ринковим розвитком економіки, закритістю системи охорони здоров'я, обмеженнями в здобутті освіти, професійної перепідготовки, доступ на ринок праці і т. д. У даний час органами соціального захисту населення ведеться різнобічна робота з ВПО. Соціальні працівники та волонтери допомагають кожній людині, що звернулася, у вирішенні особистих соціальних, економічних, правових та інших проблем, сприяють у встановленні або відновленні необхідних соціальних відносин.

Проблеми мігрантів потребують комплексного вирішення за участю різних відомств державного і регіонального рівня. Зокрема, Програма розвитку ООН в Україні оголошує прийом попередніх пропозицій від місцевих органів влади, підприємств, організацій та установ всіх форм власності та господарювання щодо створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) на умовах співфінансування. Запрошуються до подачі ініціативи зі створення дистанційних робочих місць (тимчасових чи постійних) для тих осіб, які мешкають в місцях компактного проживання, віддалених від населених пунктів або віддалених від роботодавця. *Підтримуються наступні пропозиції щодо зайнятості ВПО:*

- створення постійних робочих місць (не менше 12 місяців);
- створення тимчасових робочих місць (від 60 до 180 робочих днів);
- організація тимчасової зайнятості на громадських роботах (від 60 до 180 робочих днів) [5, с. 2].

Таким чином, адаптація – це здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, людей, події, вчинки (свої та інших), а також готовність спілкуватися, вчитися, регулювати власну поведінку відповідно до вимог, норм і традицій бажаного культурного середовища. На початку входження внутрішньо переміщених осіб в іншу культуру, найбільш значною для них може бути інформаційна підтримка, згодом – інструментальна, і лише з часом – емоційна підтримка. Водночас, слід звернути увагу на особливість емоційної підтримки в процесі соціально-психологічної адаптації, саме вона є особливо дієвою в якості протидії впливу різних стрес-факторів. Наявність програм і стратегій, у тому числі й міжнародних, що спрямовані на допомогу внутрішньо переміщеним особам, мають спонукати останніх до активних дій з налагодження свого побуту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Західна інформаційна корпорація: новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2019/01/02/kilkist_vnutrishno_peremishchenyh_osib_v_ukraini_deshcho_zmenshylasya_1481021.
2. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : [посіб. для практиків соц. сфери] / Л.А. Мельник та ін. ; за ред. Л.С. Волинець. – К. : Калита, 2015. – 72 с.
3. Солдатова Г. У. Социокультурная адаптация и психологическое здоровье вынужденных мигрантов / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова // Психологическая помощь мигрантам: исследования и практика ; [Под ред. Г. У. Солдатовой и др.]. – М. : Изд-во МГУ, 2003. – С.14–53.
4. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін. //За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
5. Сухина Є.О. Особливості роботи з внутрішньо переміщеними особами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iqholding.com.ua/articles/osoblivosti-roboti-z-vnutrishno-peremishchenimi-osobami>.

Войтків К.С.

Навчальний центр підготовки до спеціальних дій Міжнародного міжвідомчого багатопрофільного центру підготовки підрозділів, офіцер (психолог) (м. Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ МУЗИКОТЕРАПІЇ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

В кожній людини є власний внутрішній світ, наповнений образами та уявленнями, які її хвилюють і торкаються найпотаємніших глибин душі, через які відбувається емоційне спілкування між людьми, взаємодія свідомого і підсвідомого. В умовах збільшення негативного впливу повсякденності досить важливим є вміння людини жити в гармонії зі своїм внутрішнім світом, вміти корегувати власні переживання. Особливо це стосується військовослужбовців, які в більшій мірі стикаються з проблемами психоемоційного тиску, підвищеними впливами різного роду стрес-факторів.

Про позитивний вплив музики на розвиток і формування особистості говорили протягом тривалих років. Такі вчені як Піфагор, Аристотель, Платон звертали увагу на цілющу силу впливу музики, яка, на їхню думку, встановлює пропорційний порядок і гармонію у всьому Всесвіті, і в тому числі в людському тілі [2]. Велике значення музиці в системі психологічного впливу надавали І. В. Тьомкін, С.С. Корсаков, В.М. Бехтерев, Л.С. Брусиловський, Шваббе та ін. [2].

Терапевтичне використання музики вперше отримало визнання після другої світової війни при лікуванні емоційних розладів у ветеранів, допомагаючи долати стреси, гасити роздратування, стимулювати творчу енергію. З початку 90-х років минулого століття музикотерапія стала одним із найпопулярніших методів лікування в США. Нині ж музична терапія як незалежна дисципліна широко практикується в Австралії, Японії, Новій Зеландії, Південній Америці.

Загалом *музикотерапія* – це система психосоматичної та духовної регуляції функцій організму людини. Це шлях кращого розуміння себе і навколишнього світу, вільніше і ефективніше функціонування в ньому. Цілеспрямоване застосування музики використовується для досягнення терапевтичних цілей (відновлення, підтримки, сприяння психічному та фізичному здоров'ю). Музика викликає в організмі особливу вібрацію, яка створює енергетичне поле, що здійснює сприятливу дію на нервову систему [3]. Музика, впливаючи на гіпоталамус викликає емоції, і цей процес може протікати внутрішнім (людина прослуховує якусь музику і в результаті

цього у неї виникають емоції, спогади, що породжують певні переживання) і зовнішнім (передбачає, що людина слухає музику в конкретний момент часу і в неї утворюються емоційні переживання) шляхами. Крім того, існує активна і *рецептивна музикотерапія* [4]. Активна є терапевтично спрямованою: відтворення, фантазування, імпровізація за допомогою людського голосу і вибраних музичних інструментів. Рецепттивна ж передбачає процес сприйняття музики з терапевтичною метою і існує в трьох формах: комунікативній; реактивної (катарсис); регулятивної (сприяє зниженню нервово-психічної напруги) [1].

Загалом, застосування лікувальних можливостей музикотерапії можливе як: емоційне активування, регулювання емоційного стану, розвиток комунікативних здібностей, полегшення усвідомлення власних переживань, конфронтацію з життєвими проблемами тощо. Так, військовослужбовці, які пережили певні травматичні для них події не завжди готові відкриватися і ділитися власними переживаннями. Правильно ж підібрана мелодія може допомогти військовому зрозуміти що найбільше його бентежить і краще налаштуватися на обговорення своїх проблем. Через музику може здійснюватися захисний механізм перетворення негативних почуттів болю, гніву, страху, агресії і їх вираження у соціально прийнятній формі в процесі творчості.

В цілому, програми музичних творів будуються на основі поступової зміни настрою, динаміки і темпу з урахуванням їх різного емоційного навантаження. Спокійна або ж сумна музика діє розслаблююче на людину, створює атмосферу спокою, допомагає зниженню нейротизму та тривожності, приносять людині радість, збільшують силу серцевих скорочень, сприяють розширенню судин і нормалізації артеріального тиску. Слухаючи мажорну музику швидкого темпу піднімається настрій, частішає пульс, підвищується артеріальний тиск, збільшується тонус м'язів, підвищується температура шкірних покривів передпліччя. Натомість *дисонанси* - дисгармонічне поєднання звуків, може мати зворотний ефект, тобто підвищувати тривогу, збудження й дратівливість [5].

Отже, музикотерапія забезпечує розвиток гармонійної особистості через вплив на її емоційно-чуттєву сферу, інтелектуальні здібності, фізіологічний стан, і може стати ефективним методом роботи з військовослужбовцями. Саме завдяки правильно підібраним музичним композиціям можливо допомогти людині впоратись з власними переживаннями, розібрати хвилюючі чи травматичні ситуації, допомогти зібратися і позитивно налаштуватися на діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шингаров Г.Х. Эмоции и чувства как формы отражения действительности / Г.Х.Шингаров. – М., 1971.
2. Щедролосева К. Музикотерапія та її лікувально-педагогічні можливості / К. Щедролосева. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.kspu.edu/ashx/Щедролосева%20К.О.doc?id.
3. Музыкаотерапия : психотерапевтическая энциклопедия ; под. ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб. : Питер, 2000. – 794 с.
4. Нечай С. Музика розвиває, виховує, оздоровлює : навч.-метод. посіб. / Світлана Нечай; [голов. ред. Н.О. Андрусич]; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; РВНЗ «Крим. інж.-пед. ун-т». – К. : Світоч, 2012. – 142 с.
5. [Електронний ресурс] <https://dzvinochok2015>.

Гребенюк М.О.

Навчальний центр підготовки до спеціальних дій Міжнародного центру Національної гвардії України, начальник групи психологічного забезпечення (м. Київ, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Сучасний етап розвитку української Держави пов'язаний з нелегким періодом ведення воєнних дій на сході. Відповідно до цього, нині, як ніколи, постає питання якісного відбору і підготовки фахівців військової справи. Саме від рівня підготовки багато в чому залежить успішність виконання військовим доручених йому службово-бойових завдань. Разом з тим, дана підготовка не можлива без врахування індивідуальних характеристик самого військового, особливостей його особистості, його психоемоційного стану, мотиваційного компоненту професійної діяльності. Тому важливо звертати увагу на його відношення до служби і сприйняття себе як професіонала військової служби з самого початку виконання своїх професійних обов'язків.

Професійна «Я-концепція» представляє систему уявлень людини про себе у власній професійній діяльності. Це певною мірою усвідомлене (емоційно насичене) відчуття приналежності до професійної групи. Формування професійної «Я-концепції» базується на загальній «Я-концепції», і відбувається в процесі професійного самовизначення особистості, засвоєнні функціонально визначених професійних ролей,

входження особистості до професійного середовища та динаміці оцінки себе як фахівця [1].

Як і загальна, так і професійна «Я-концепція» особистості містить три *основні компоненти*: *когнітивний* (уявлення про свої професійні здібності та можливості, самоідентифікація з представниками професійної групи та професійною діяльністю), *емоційно-оцінний* (самовідношення до себе як до професіонала, емоційна ідентифікація з професійним середовищем) та *поведінковий* (прагнення бути зрозумілим, визначення стилю діяльності, підвищення свого професійного статусу, встановлення професійного контакту з різними партнерами по професійному спілкуванню) [3].

Становлення професійної самоідентифікації відбувається поступово, із неодмінним проходженням кожного етапу та врахуванням певних особливостей, притаманних кожному з них:

1. *Підготовчий етап* – тут відбувається професійне самовизначення особистості (враховуються уявлення про професію, її стереотипи і образи; мотиваційний компонент вибору професії; професійно важливі якості необхідні для її оволодіння; визначається власне місце в обраній професії, на основі врахування вимог до особистості щодо конкретної спеціалізації).

2. *Етап прийняття* – готовність людини до виконання професійних функцій (усвідомлення соціальних професійних ролей та установок; сформованість індивідуальних стереотипів даної професії, співвіднесення їх з поглядами, виробленими в суспільстві; порівняння системи особистісних смислів індивіда стосовно системи професійних цінностей).

3. *Самореалізація* – відхід від репродуктивного виконання на користь творчого (співвіднесення людиною власних життєвих цілей, задатків, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації в сфері праці; врахування власного рівня домагань, досвіду успіху і невдач в професійній діяльності).

4. *Самовдосконалення* – перехід до потреби у самодіагностиці, самопізнанні, професійна самооцінка тощо [1; 2].

Те, наскільки успішно людина буде проходити кожен з цих етапів буде залежати її загальне відношення до обраної професії та самосприйняття себе в цій професії, а відповідно, і успішність виконання своїх професійних завдань і прагнення до професійного самовдосконалення.

В цілому, з погляду змісту і характеру уявлень людини про себе виділяють велику кількість *складових «Я»*, серед основних з яких:

- *Я реальне* – «який я насправді», мотивує поточну активність, детермінує вибір найближчих цілей, рівень домагань, визначає особливості спілкування з людьми, вибір стратегії адаптації і життєвих стратегій;

- *Я ідеальне* – «яким би я хотів бути», необхідне для збереження самоповаги, мотивує діяльність людини, визначає вибір соціальних статусів і ролей, визначає довготривалі цілі і засоби їх досягнення;

- *Я дзеркальне* – «як мене сприймають інші», є основним джерелом формування Я-концепції, регулює поведінку, контролює реалістичність «Я-концепції» (К.Роджерс, К.Хорні) [1; 2; 3].

Разом з тим, варто зазначити, що окрім індивідуального прагнення конкретної людини стати військовослужбовцем і проходження ним всіх необхідних етапів професійного становлення, є необхідність створення відповідних умов для успішного первинного входження людини у професію, і розвитку її як професіонала військової справи на рівні держави, певної військової частини, колективу. Саме двосторонність даного процесу та успішність формування професійної «Я-концепції» кожного військовослужбовця забезпечить підготовку і функціонування кожного як кваліфікованого, конкурентоспроможного, всебічно розвинутого спеціаліста військової справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / Валерій Лаврентійович Зливков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с. (Бібліотека журналу «Соціальна психологія»).

2. Макеева С.А. Социальные идентификации и идентичности / С.А.Макеева. – К., 1996. – 184 с.

3. Столин В.В. Самосознание личности / В.В.Столин. – М.: 1983. – 254 с.

Гриб Н.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, магістр 2 року навчання, спеціальність «Соціальна реабілітація», (м. Київ, Україна)

Шиковець С.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кафедра загальної психології, аспірант (м. Київ, Україна)

**ПРОФІЛАКТИКА ДЕСТРУКТИВНОЇ АГРЕСИВНОСТІ У
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Прояв деструктивної агресії у військовому середовищі досить поширене явище. Для того, щоб офіцерський склад був готовий до її вирішення, необхідно мати чітке уявлення про фактори, що сприяють прояву агресивної поведінки військовослужбовців та методи її профілактики.

Дослідники розглядають поняття «агресія» диференційовано – як ситуативне явище і як особистісну характеристику із врахуванням перехідного стану і його динаміки. З точки зору соціальної психології агресію розуміють, як особливу форму соціальної поведінки, яка формується соціальним світом індивіда і, відповідно, впливає на цей світ та його представників [1, с. 63].

Агресія виконує не лише руйнівну, а ще і *адаптивну функцію*, тобто, за визначенням Е. Фромма, є доброякісною, тому що сприяє підтримці життя і є реакцією на загрозу вітальним потребам. Якщо механізми контролю ослаблені, то людина схильна до прояву злаякісної агресії – жорстокості, яка не є біологічно адаптивною і не покликана захищати вітальні інтереси людини. [1].

У свою чергу агресивність - це особистісна риса, що виражається в установочній схильності до агресивного реагування. Сутність агресивності виражається в готовності людини розпізнавати зовнішні стимули як потенційно небезпечні чи ворожі і вдаватися до агресивних форм реагування. У цьому плані можна говорити про потенційно агресивне сприйняття і потенційно агресивну інтерпретацію як про стійкі особливості світосприйняття [3].

Профілактика деструктивної агресивності військовослужбовців повинна представляти собою комплекс цілеспрямованих психологічно обґрунтованих і практично апробованих організаційних і морально-виховних заходів, які серед іншого включають оптимізацію міжособистісних стосунків військовослужбовців. Відповідно до сучасних досліджень, особлива увага має приділятися врахуванню психологічних особливостей ментальності військовослужбовців як представників конкретних етнолінгвістичних та регіональних спільнот [5] та відповідно до цього, – врахуванню сформованої в них стратегії сприйняття безпосереднього середовища існування та функціонування [4]. Необхідна як індивідуальна корекція свідомості і поведінки кожного військовослужбовця, схильного до агресивних дій, так і нейтралізація негативних міжособистісних впливів, провокуючих агресивні прояви у військовослужбовців. Тільки комплексна профілактика, яка буде здійснюватися на рівні індивіда та його соціального оточення, може привести до пом'якшення агресивності. Найбільш оптимальним методом психокорекції агресивності, який дозволяє досягти хорошого результату,

виступає раціональний психотерапевтичний тренінг. Даний метод не претендує на виявлення глибоких причин агресивності, але спрямований на усвідомлення та зміну агресивної поведінки військовослужбовців. Такий підхід забезпечує отримання необхідних соціальних знань і навичок, особливо у сфері спілкування і спільному вирішенні виникаючих проблем чи поставлених задач [2, с. 112].

Таким чином, основними соціально-психологічними задачами попереджувальної роботи з агресивністю військовослужбовців є:

1. *На суб'єктивно-особистісному рівні:* виявлення та корекція індивідуально-особистісних якостей військовослужбовця; підвищення нормативно-ціннісної представленості в свідомості військовослужбовців ідеалів і норм військової служби, міжособистісних стосунків; формування майбутньої перспективи діяльності, зміна внутрішніх диспозицій особистості військовослужбовця.

2. *На організаційно-діяльному рівні:* вплив на формування статусно-рольової структури групи; підтримка мікрогруп, діяльність яких підсилює позитивну тенденцію в розвитку військового колективу; підвищення ефективності діяльності по управлінню основними процесами у військовому колективі.

Прояв власної агресивності не всі здатні контролювати, відтак, спираючись на здобутки відомих психотерапевтів, ми можемо переконатись в тому, що контроль прояву емоцій і агресивності не може полягати в стримуванні, а лиш в можливості виразу її в безпечних формах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2001. №1. С. 60-72.

2. Основи соціально-психологічного тренінгу: науково-практичні рекомендації / Д.О.Александров, В.Г. Андросюк, та ін.; за заг. ред. Л.І. Казміренко. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. – 136 с.

3. Петров В. Г. Психологические особенности агрессивного поведения и пути его коррекции: дис. ... канд. психол. Наук. Иркутск, 1999. 195с.

4. Danyliuk, I.V. & Shykovets, S.O. (2018). An attitude to nature: the dichotomy “human – nature” or the measure of human domination over nature as a cultural indicator. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 1(8), 10-17.

5. Danyliuk, I.V., Shykovets, S.O. & Mambetova, A.A. (2017). Psychological peculiarities of mentality of the representatives of the regional

communities in Ukraine as a key point for understanding of social crisis in Ukraine. *International Journal of Education & Development*, 2(1), 8-12.

Гришук Е.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, асистент кафедри соціальної психології, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕНОСТІ КОМПОНЕНТІВ ІДЕНТИЧНОСТІ У КУРСАНТІВ

Військові події та соціально-політична ситуація у країні в цілому, все сильніше актуалізують питання підготовки кваліфікованих військових кадрів. Наше попереднє опитування серед студентів [1] зафіксувало знижені показники вираженості державної та етнічної ідентичностей, що відображається на зацікавленості студентів у формуванні системи громадянського суспільства і, як наслідок, може призвести до зниження рівня усвідомлення себе як громадянина своєї держави, як представника власної етнічної групи, який переймається її здобутками та втратами. З огляду на це, ми вирішили звернутись до аналізу вираженості компонентів ідентичності у курсантів та порівняти одержані результати.

Як і з групою студентів, в якості діагностичного інструментарію була використана методика М. Куна та Т. Макпартленда (модифікація Т. Румянцевої) «Хто Я?» [2]. Отримані відповіді респондентів дали змогу проаналізувати ідентифікаційні характеристики за такими компонентами ідентичності, як «соціальне Я», «комунікативне Я», «фізичне Я», «матеріальне Я», «діяльнісне Я», «рефлексивне Я», «перспективне Я»; в якості самостійних компонентів виступають проблемна ідентичність і ситуативна ідентичність. Для кількісної обробки даних були використані описові статистики, t-критерій для порівняння незалежних вибірок, кореляційний аналіз (критерій Пірсона).

В опитуванні взяли участь 44 курсанти Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (віком від 18 до 24 років, з них 10 дівчат, 34 - хлопці) та 72 студенти економічного факультету, а також факультетів соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (віком від 19 до 23 років, з яких 46 - дівчата і 26 - хлопці). Усього в опитуванні взяли участь 116 осіб.

Вираженість у респондентів перелічених вище компонентів ідентичності ілюструє рис.1.

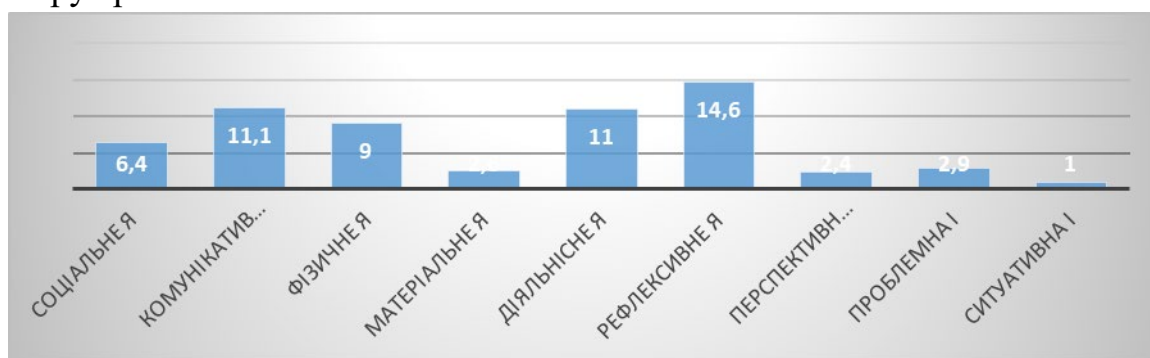

Рис. 1. Вираженість компонентів ідентичності у курсантів (сер.зн.; при сер.зн. загальної кількості відповідей – 18,9)

Як свідчать отримані дані, серед курсантів більш вираженими (а отже значимими) компонентами ідентичності виявились «рефлексивне Я», «комунікативне Я» та «діяльнісне Я» (14,6; 11,1 та 11,0 відповідно): персональні характеристики, особливості взаємодії з іншими людьми, власні інтереси й захоплення вказувались респондентами найчастіше та займали вищі рангові позиції. Досить важливими виявились також ті характеристики ідентичності, які можна віднести до компоненту «фізичного Я» (9,0), що, звісно, пов'язано зі значною увагою до фізичної підготовки курсантів у процесі їх професійного навчання. На противагу, «соціальне Я» виражене посередньо (6,4), хоча включає у себе такі ключові характеристики, як групова приналежність, соціальні ролі, навчально-професійна позиція тощо. Найменш значимими для курсантів виявились ідентифікаційні характеристики компонентів «матеріальне Я» та «перспективне Я» (2,6 та 2,4). Проблемна та ситуативна ідентичності також виражені слабо (2,9 та 1).

Порівняння описаних показників із отриманими раніше аналогічними даними серед студентів засвідчило, що для курсантів більш значимими є ті ідентифікаційні характеристики, як належать до компонентів «фізичного Я» (5,2 та 9,0; $p \leq 0,01$), «діяльнісного Я» (7,9 та 11,0; $p \leq 0,01$), «рефлексивного Я» (9,8 та 14,6; $p \leq 0,01$). Про значущість фізичної підготовки ми зазначали вище, а більша увага курсантів до свого «діяльнісного Я» також, на нашу думку, може бути зумовлена особливостями побудови навчального процесу (зокрема, розпорядок дня та дисципліна дозволяє чіткіше диференціювати й конкретизувати свої інтереси, вподобання та заняття, яким вони можуть присвятити свій вільний час). Переважання «рефлексивного Я» у порівнянні зі студентами ми схильні пояснювати особливостями вибірки: опитані нами курсанти здобувають освіту психолога, водночас, у вибірці студентів таких була лише третина.

При більш деталізованому порівнянні показників, які входять до компоненту «соціального Я», між групами респондентів – студентами та курсантами, - виявлено, що для останніх статистично більш значущою є професійна ідентичність, професійна рольова позиція (6,2 та 10,7; $p \leq 0,01$). Водночас, характеристики, які дозволяють судити про сформованість етнічної, територіальної, національної ідентичності, згадувались ними значно рідше і є для них статистично менш значущими, ніж для вибірки студентів (5,2 та 2,1; $p \leq 0,05$; 4,1 та 0,3; $p \leq 0,01$; 6,6 та 1,2; $p \leq 0,01$). Аналогічна тенденція виявлена й щодо світоглядної ідентичності курсантів (7,0 та 3,3; $p \leq 0,01$). Поряд з цим, важливо зауважити, що значення національної ідентичності для курсантів зростає з віком (,364; $p \leq 0,05$), те саме стосується і «перспективного Я» (,310; $p \leq 0,05$); зворотний зв'язок був виявлений із показниками «діяльнісного Я» та групової приналежності (-,548; $p \leq 0,01$; -,428; $p \leq 0,01$).

Загалом, отримані дані підтверджують виявлену раніше тенденцію до зниження у молоді рівня вираженості етнічної, національної ідентичностей, що ставить перед нами завдання з'ясувати можливі чинники та наслідки подібних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гришук Е.Ю. Особливості структури соціальної ідентичності студентів / Е.Ю. Гришук // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 16. – Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. - С. 32 – 35.
2. Румянцева Т.В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре / Т.В. Румянцева. – СПб., 2006. – 176с.

Демський В.В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені.. Богдана Хмельницького, кафедра психології та морально-психологічного забезпечення, к.психол.н., доцент (м. Хмельницький, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА БОЙОВИХ ДІЙ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ПОЧАТКУ СІЧНЯ 1918 РОКУ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Соціально-психологічна характеристика бойових дій пов'язана безпосередньо з соціальними процесами в суспільстві та армії, а також із психологією управління бойовими діями.

Основні події на Чернігівщині можна розглядати в контексті другого наступу Мінського революційного загону на Бахмач.

Таким чином розглянемо соціально-психологічні характеристики бойових дій. По-перше, відкриваються вади психології управління. Український командувач приймав рішення в умовах недостатніх даних обстановки. Відсутність розвідки та достовірних даних вплинула на невірне визначення напрямку ворожого наступу [5]. Нездатність ефективного управління стала однією з психологічних умов військових частин до свого командування та їхньої здатності ефективно управляти. По-друге, приклад наступу червоних на ст. Сновськ говорить про високу мотивацію більшовиків до бойових дій та низьку у українців. При більшій кількості особового складу та озброєння українські військові залишили станцію [1]. Не висока кількість втрат у цьому бої говорить про те що обидві сторони психологічно не готові були до жертвовності у бойових діях (2 загиблих більшовика та 8 українців). Низьку мотивацію підтверджує також припинення бойових дій на різдвяні свята [3].

Відмова червоного командира Р. Берзіна надіслати матросів-балтійців до Харкова, свідчить про низький морально-психологічний стан у військах противника та низьку їхню психологічну готовність до бойових дій. Також більшовики не дуже були впевнені у низькому морально-психологічному стані в українських військах.

Щодо українських військ то слід зазначити що не врахування українським командуванням соціально-психологічних процесів призвело до низького рівня (якщо не до повної відсутності) морально-психологічного забезпечення бойових дій та бойової готовності військ.

Так, курінь 622-го Сопанівського полку у Бахмачі майже перестав існувати. Повітовий комісар повідомляв про те, що вояки «покидають Бахмач і йдуть, хто куди попало, кажуть що «з братами битись не будем»» [5]. Такий морально-психологічний стан був у більшості українських військових частин. Про відсутність морально-психологічного забезпечення говорить і те, що в частинах стройові заняття не проводились, вояки здебільшого займалися обговоренням політичних новин і розкраданням військового майна. Окремі заклики за ініціативою українських офіцерів до виконання свого обов'язку ні до чого не приводили. Це демонструє повну відсутність системи морально-психологічного забезпечення, що була проігнорована як політичним так і військовим керівництвом Української Народної Республіки [2].

Окремо слід виділити юнаків 1-ї Української військової школи ім. Б. Хмельницького. Це були патріотично налаштовані молоді люди з високим

рівнем розвитку національної свідомості. Тому відсутність системи морально-психологічного забезпечення не могла негативно вплинути на морально-психологічний стан та психологічну готовність до бойових дій в підрозділах цієї школи. У боротьбі за станцію Доч вони вперше надали рішучу відсіч більшовикам. Пізніше на станції Крути більшовики знову зустрінуться з майбутніми українськими офіцерами де більшовицькі втрати будуть значними [5].

На психологічну готовність українських вояків до бойових дій також впливали:

- суспільно-політична дезорієнтованість (більшовики повідомляли що прибули на боротьбу з Калєдіним, борються проти гніту «буржуазії», а не проти українського народу;

- не бажання продовження бойових дій як негативний наслідок тривалої 1-ї Світової війни;

- соціально-психологічна спорідненість основних гасел українських та російських соціалістів;

- впевненість що основні непорозуміння можна вирішити політичним (перемовинами) а не військовим шляхом.

Таким чином, зазначені чинники вплинули на зниження психологічної готовності українських вояків до бойових дій, низького рівня морально-психологічного стану у частинах, і, відповідно до низького рівня бойової готовності та поразок у бойових зіткненнях. У більшовиків, навпаки, низький рівень морально-психологічного стану в українців, додав впевненості, рішучості та психологічної готовності досягти успіху у боях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 – апрель 1918 гг. Т. 3. – С. 86-87.
2. Скоропадський П. Спогади: кінець 197 – грудень 1918 / упорядник Ігор Гирич. К. : Наш формат, 2016. – 480 с.
3. Моряки в боротьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917-1920 гг.). – С. 65.
4. На Чернігівщині // Народна воля. – 3 січня. - № 1. – С. 3.
5. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917-1918 рр. – Т. 1. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2015. – 608 с.

Дорохов М.С.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, психолог (м. Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ

Верховна Рада внесла поправки до Конституції України щодо реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Воєнна доктрина України визначає, що Україна буде інтегруватися до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС, а також поглиблювати співпрацю з НАТО. Стратегічний оборонний бюлетень України серед оперативних цілей визначає створення умов до поступового змінення ментальності (образу мислення) особового складу на основі європейських цінностей. Ставиться завдання запровадити в органах військового управління нового стилю керівництва на основі західної культури взаємовідносин між керівниками та підлеглими [1]. Під виглядом дотримання суворих правил субординації і безумовного виконання наказів начальники дозволяють собі невинновано перебільшувати свої повноваження. Мають місце приниження окремими командирами особистої гідності підлеглих військовослужбовців, факти грубого відношення до підлеглих, перевищення влади, що негативно позначається на рівні морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України.

Базові ціннісні основи ЄС знайшли своє відображення у документі «Хартія основних прав Європейського Союзу». Єдиного визнаного експертним співтовариством списку європейських цінностей немає, хоча вони і закріплені як сутність в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод. Можна вважати, що *європейські цінності* – це сукупність політико-економічних, правових, культурних, етичних та інших норм, які об'єднують більшість жителів Європи та служать основою їх ідентичності.

Політологічний словник-довідник у трактуванні змісту сучасного поняття Європеїзм визначає *такі європейські цінності*:

- забезпечення пріоритетності принципу верховенства права;
- забезпечення прав і свобод людини;
- справедливого та ефективного управління; світоглядного та політичного плюралізму й толерантності;

- поваги до культурних, мовних і релігійних відмінностей;
- гармонійного поєднання традицій і прогресу. [2].

Конституція України визначає, що Збройні Сили України та інші військові формування, ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян.

Прийнятий ОБСЄ Кодекс поведінки, що стосується військово-політичних аспектів безпеки, має особливо важливе значення для військовослужбовців. В ньому визначено, що кожна держава-учасниця забезпечуватиме, щоб особовий склад міг користуватися правами людини і основними свободами та забезпечуватиме прийняття відповідних адміністративно-правових процедур для захисту прав особового складу. Професія військового може зберегти свою гідність і професіоналізм тільки за умови поваги прав людини військовослужбовця.

Здійснюючи управління особовим складом, керівник діє в ситуації безпосереднього спілкування з підлеглими. Суворе дотримання субординаційних службових відносин залишає йому свободу вибору стилю керування, взаємин із підлеглими. Під стилем розуміється манера поведінки керівника стосовно підлеглих, що дозволяє вплинути на них і змусити робити те, що в цей час потрібно. Аналіз концепції «Innere Führung» (Моральне лідерство і громадянське виховання), що прийнята в Німеччині, Кодексу французького солдата, Кодексу поведінки особового складу збройних сил Нідерландів, Кодексу поведінки військовослужбовців збройних сил Канади показує, що в цих кодексах основні якості - повага до людської гідності, терпимість, рівність. Ключовим аспектом є те, що поведінка старшого за званням має бути проникнута духом поваги до людської гідності підлеглого військовослужбовця.

У статуті AR 600-5 «Стандарти поведінки» армії США виділяється цілий комплекс традицій, які визначають морально-етичні та психологічні аспекти поведінки військовослужбовців. Серед них: «...офіцери повинні... етично будувати взаємовідносини з підлеглими, бути стабілізуючою частиною військового колективу; постійно підтримувати імідж порядної людини – дотримуватися коректності, ввічливості при спілкуванні, уникати вульгарності та грубості» .

Виходячи з аналізу документів Організації з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ) , нагальною потребою є запровадження у Збройних Силах України стандартів західної культури взаємовідносин між військовослужбовцями у відповідності з європейськими цінностями. Практика формування сучасного офіцера показує, що значно важче, порівняно з переозброєнням та розвитком військових технологій, дається

перебудова психології людей, змінення ментальності (образу мислення) особового складу.

При призначенні офіцерів на посади доцільно було б враховувати окремі вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад голів місцевих державних адміністрацій. Розглянути можливість введення державної посади військового омбудсмена з метою попередження порушень прав людини у Збройних Силах України. У військових частинах доцільно ввести навчальну програму «Школа керівника».

Вивчення ситуації в області дотримання прав людини у Збройних Силах України потребує комплексних досліджень та ліквідації розриву між правовими нормами і діючий практики у військах, особливо у взаємовідносинах «начальник-підлеглий».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Указ Президента України від 06.06.2016 № 240/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». – Урядовий кур'єр. - 2016.- 15 червня.
2. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 3-тє видання, – Львів : Новий Світ-2000, 2014. – 516 с.).

Дроздова Л.В.

Київський національний університет культури і мистецтв, викладач вищої категорії, автор та керівник курсу «Продюсер ТБ» , Укртелерадіопресінститут, продюсер, медіа-тренер (Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ЧЕРЕЗ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ПРОПАГАНДИ

Головна функція засобів масової пропаганди (ЗМП) полягає у впливі інформаційного поля на індивідуальну й суспільну свідомість, що є значущим фактором формування особи й співтовариства та дозволяє прогнозувати поведінку членів соціуму

Г. Почепцов з інформаційної виділяє окремий тип – смислову війну, обґрунтовуючи наступним чином: звичайна війна поширюється на простір фізичний, інформаційна – на інформаційний, а смислова війна займає

віртуальний простір, впливаючи на пізнавальну сферу людини. Декілька разів змінювалася, наприклад, інтерпретація подій революції 1917 р., другої світової війни. Кардинально протилежно здійснювалася оцінка діяльності історичних осіб – В. Леніна, Й. Сталіна, М. Хрущова, Л. Брежнєва, письменників-шестидесятників, президентів незалежної України.

Відтак, інформаційно-сміслова війна має ціннісну основу. Тому доцільно використовувати термін *"інформаційно-психологічна війна"*, яку слід розуміти як вплив, що здійснюється з метою цілеспрямованого поширення спеціальної інформації, яка впливає на психіку і поведінку політичної еліти та громадянське суспільство певної країни або регіону. Проаналізуємо факти, які вважаються прикладами інформаційних та інформаційно-психологічних воєн і які передують економічним і фізичним війнам.

Особливої уваги заслуговують "сирна" та "цукеркова" війна між Україною і Росією. Українсько-російські "газові" війни на поверхні також були інформаційними, хоча фактично виявилися чисто економічними. Російсько-грузинська війна в інформаційному полі почалася задовго до реальної війни в Південній Осетії і мала політичне підґрунтя. З осені 2013 року ведеться українсько-російська інформаційно-психологічна війна. "Щоб виправдати свої дії, країни конструюють собі ворога, бо саме наявність ворога робить війну справедливою, а не загарбницькою" і маніпулюють свідомістю громадян, стимулюючи їх до активних дій. В ЗМІ двох держав існує різна термінологія для донесення фактів, як-от: "зелені чоловічки", "колоради", "анексія Криму", "окупанти", "патріоти", "бандерівці", "правий сектор", "фашисти", "сепаратисти", "ополченці".

Методи і прийоми інформаційної війни, враховуючи відносно вільний доступ до інформації через Інтернет, виходять з того, що люди теоретично можуть побачити або прочитати те, що їм нададуть ЗМІ. Тому застосовуються такі принципи, як "називай чорне білим", спотворюй факти, замовчує позитивне, розкручуй негативне, звинувачуй ідеологічного противника в тому, що робиш сам, і головне – повторюй неодноразово.

Роль сучасних медіа змінилась настільки, що вислів "...ми не перемагаємо, поки Сі-Ен-Ен не скаже, що ми перемагаємо" можна перефразувати так: "...ми можемо програвати або бути розбитими, та якщо Сі-Ен-Ен скаже, що ми перемагаємо- це означає, що ми перемагаємо".

Дослідники виділяють чотири періоди розвитку ЗМП:

1. Епоха газет. Інформаційний вплив через газети набуває масового характеру.

2. Радіоепоха (газети + радіо). Ефективність інформаційного впливу вийшла на якісно новий рівень завдяки: а) розширенню кола об'єктів за рахунок нижчих класів; б) можливості одночасного впливу на велику кількість об'єктів; в) переведення інформаційного впливу з інформаційного до інформаційно-розважального сектору.

3. Телеепоха (газети + радіо + телебачення). Можливість синхронного впливу відразу на два органи чуття: зоровий та слуховий.

4. Епоха глобалізації (газети + радіо + телебачення + інтернет). Початок занепаду системи глобальних інформаційних впливів.

Інформаційно-психологічна війна полягає у використанні пропаганди проти ворога; спрямована проти іншої держави, призводить до зміни державної політики, а часто до розладу економічної системи супротивника і, як наслідок, погіршення владно-громадських відносин, які можуть згодом призвести до активізації дій громадянського суспільства проти власних урядів. Вона має за мету зміну поведінки противника, зміну мислення, свідомості людей і, відповідно, їх поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Гриняев С. Н. Война в четвертой сфере / С. Н. Гриняев // Независимое военное обозрение. – 2000. – № 42.

2.Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб./ [В.М.Петрик, М.М.Присяжнюк, Л.Ф.Компанцева та ін.]; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. –2-ге вид. –К.: ЗАТ “ВПІОЛ”, 2011. – 248 с.

3. Информационно-психологическая безопасность в эпоху глобализации : учеб. пособ. / [В.М.Петрик, В.В.Остроухов, А.А.Штоквиш и др.] ; под. ред. В. В. Остроухова. – К. : КНТ, 2008. – 544 с. 8.

4. Дымов В. Украина – Россия: последствия сырной войны [Електронний ресурс] / В. Дымов // Информационное агенство УНІАН. – Режим доступа : <http://www.unian.net/news/495666-ukraina-rossiya-posledstviya-syrnoyvoyni.html>.

Дубина В.В.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського,
Гуманітарний інститут, слухач (м. Київ, Україна)*

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВОГО
ЧЕРГУВАННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ ЗЕНІТНИХ РАКЕТНИХ
ВІЙСЬК ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Найгострішою проблемою сьогодення є бойові дії на сході нашої Держави. Агресивна політика Російської Федерації і, як наслідок, створення потужного угруповання військ поблизу кордонів України, змушує військово-політичне керівництво держави вживати дієвих оборонних заходів та адекватно реагувати на виникаючі виклики і загрози. Окрім загальновійськових підрозділів, східним сусідом створене ударне авіаційне угруповання, на яке буде покладене роль першого масованого ракетно-авіаційного удару у разі відкритої агресії проти нашої держави. Саме тому постає гостра необхідність у створенні протиповітряного “щита”, одну з ключових ролей у якому приділено зенітним ракетним військам Повітряних Сил Збройних Сил України.

Беззаперечним є те, що будь-які бойові дії здійснюють могутню дію на свідомість і психіку їх учасників, піддаючи їх серйозним якісним змінам, які можуть коливатися від яскраво виражених форм до зовні малопомітних, прихованих, немов би “відкладених” у часі реакцій. Виходячи з цього, особовий склад військових частин і підрозділів зенітних ракетних військ, який у разі прийняття участі у відбитті ударів засобів повітряного нападу противника, одним із перших буде піддаватися психотравмуючим факторам сучасного бою, повинен бути психологічно готовим до виконання завдань за призначенням.

Бойове чергування – це особливий вид чергування сил і засобів, що спеціально виділені і знаходяться у більш високих у порівнянні з іншими силами і засобами ступенях бойової готовності до рішення задач і ведення бойових дій, що заплановані або виникають раптово [1]. Воно вимагає від особового складу високої виучки, організованості та дисципліни, готовності до рішучих дій, самостійності при виконанні покладених на них бойових завдань. Це найбільш відповідальний вид військової діяльності у мирний час, що пов'язаний із значними психічними і фізичними навантаженнями і перенавантаженнями. У зв'язку із цим висуваються високі вимоги до бойових і морально-психічних якостей посадових осіб чергових бойових змін, обслуг і екіпажів. Важливість бойового чергування визначається вагомістю та особливою значимістю бойового чергування як завдання державного рівня та вирішальним його значенням у підтриманні високої бойової готовності військ (сил) Повітряних Сил Збройних Сил України [2].

У цілому психологічну готовність особового складу до виконання завдань бойового чергування доцільно розглядати в рамках психологічного забезпечення діяльності військ. Психологічне забезпечення охоплює всі сфери життєдіяльності військовослужбовців і військових колективів і

пов'язане із впливом як на раціональні, так і на емоційні компоненти психіки.[4]

Психологічне забезпечення є складовою морально-психологічного забезпечення і визначається як цілеспрямована діяльність органів військового управління, командувачів, командирів (начальників), службових осіб органів морально-психологічного забезпечення з метою формування, підтримання і поновлення в особового складу психологічної готовності та емоційно-вольової стійкості до виконання поставлених перед військами (силами) завдань у будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців [1]. Бойове чергування як основний вид бойової діяльності військ (сил) у мирний час має *деякі особливості*:

- тривалість (командні пункти органів управління об'єднань, з'єднань і частин несуть бойове чергування постійно, бойові підрозділи несуть бойове чергування згідно графіку у визначені терміни);

- наявність великих психічних і фізичних навантажень на особовий склад чергових сил;

- специфічність і монотонність (несення служби у бойовому чергуванні відбувається у відриві від підрозділу або малими групами в умовах обмеження рухової активності, монотонності та одноманітності надходження сигналів, несприятливих особливостей мікроклімату на місці несення бойового чергування, недостатність свіжого повітря, порушення температурного режиму, темрява, шум апаратури тощо);

- необхідність миттєвого реагування на зміну повітряної обстановки;

- необхідність оперативного прийняття єдиного вірного рішення тощо.

Виходячи з особливостей бойового чергування, *основними завданнями* психологічного забезпечення бойового чергування є:

- виявлення психологічних особливостей бойового чергування, їх вимог до емоційно-вольових та психофізіологічних якостей особового складу, злагодженості та згуртованості чергових бойових змін, обслуг і екіпажів;

- аналіз впливу факторів бойового чергування на морально-психологічний стан та поведінку особового складу;

- моніторинг морально-психологічного стану особового складу чергової зміни;

- виявлення осіб з нервово-психічною нестійкістю та недопущення їх до несення бойового чергування;

- планування, організація та проведення заходів психологічної підготовки особового складу;

- формування та утвердження оптимізму і впевненості особового складу в своїх силах, можливості виконати поставлене завдання;

- навчання особового складу психологічним методам надання само- та взаємодопомоги [3].

Для забезпечення якісного виконання завдань бойового чергування набуває особливої важливості діяльність командувачів (командирів), штабів, службових осіб структур органів морально-психологічного забезпечення щодо планування та організації психологічної підготовки як напрямку психологічного забезпечення, що має на меті формування у військовослужбовців відповідних знань, умінь та навичок, які забезпечують їх психологічну готовність.

Основними завданнями психологічної підготовки військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України служить формування: загальної (тривалої) і ситуативної (тимчасової) готовності; надійності функціонування психіки воїнів в умовах повсякденної діяльності; здатності до безпомилкових дій у ході несення бойового чергування й виконання інших бойових завдань; індивідуальної й групової (колективної) психологічної готовності до негайного ведення бойових дій як у мирне, так і у воєнний час.

Робота з формування психологічної готовності військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України в умовах повсякденної діяльності здійснюється на плановій основі. При її плануванні, організації й проведенні командири (начальники) виходять з вимог керівних документів, положень справ у підрозділі (частини), її бойового призначення, умов і особливостей поставлених перед нею завдань, наявності сил і засобів для їхнього успішного виконання [4].

Практика показує, що найчастіше просто знання психологічних явищ, з якими може зіштовхнутися військовослужбовець у складних умовах, дає змогу психологічно підготуватися до можливості настання несприятливих подій. Ознайомлення людей із типами можливих реакцій на бойові стрес-фактори виконує функцію своєрідного “щеплення”, що діє за принципом “попереджений – захищений”. На це ще на початку ХХ ст. вказував відомий військовий психолог Г.Е. Шумков, який вважав, що превентивне ознайомлення воїнів з реальними подіями в бою (у змісті бойової діяльності і психічних переживань) – це попереднє набуття бойового досвіду, а отже, і раціональна робота зі шкідливим впливом сильних переживань на психіку воїнів у разі виникнення почуттів тривоги і страху.[4]

Несення бойового чергування сприяє формуванню військової майстерності, а також психологічної готовності та психологічної стійкості особового складу до виконання завдань за призначенням в умовах сучасного

протиповітряного бою. Систематична й цілеспрямована робота командирів (начальників), службових осіб структур морально-психологічного забезпечення та активу щодо реалізації комплексу заходів психологічного забезпечення істотно підвищить якість несення бойового чергування, сприятиме формуванню нервово-психічної стійкості особового складу, психологічному загартуванню та формуванню готовності до виконання поставлених завдань у мирний і воєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Морально-психологічне забезпечення: Курс лекцій / В.В. Ягупов. - К. : Київськ.Універс. ім.Т.Шевченка, 2002. - 349 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 року №377 “Про затвердження Порядку виконання завдань черговими силами з протиповітряної оборони Збройних Сил у мирний час { Із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 №1012}” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/377-2005-п>.
3. Стасюк В.В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів / В. В. Стасюк. – К. : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2016. – 412 с.
4. Стасюк В.В. Військова психологія видородової діяльності: Підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. - К.: ПП “Золоті Ворота”, 2012. – 458 с.

Дубровинський Г.Р.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, доцент кафедри соціальної психології, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Наприкінці 20 ст. у дослідженнях емоційної сфери виділено новий аспект – відмінності в керуванні емоційними явищами, що пов’язують із поняттями емоційного інтелекту та емоційної компетентності.

Людей, які дбають не стільки про успішність своєї кар’єри, а, радше про досягнення стану щастя, вважають такими, що мають розвинутий *емоційний інтелект*.

Емоційний інтелект (EI) (від англійського Emotional intelligence) – ментальні здібності, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій та емоцій оточення.

Рувен Бар-Он – ізраїльський психолог і один з провідних новаторів, теоретиків і дослідників концепції емоційного інтелекту. Вважають, що саме Бар-Он першим представив концепцію «EG» (емоційний коефіцієнт) для вимірювання «емоційної і соціальної компетентності. У першому екземплярі його докторської дисертації, представленої в 1985 році, Бар-Он запропонував кількісний підхід до створення «EG, аналогічно оцінці IG».

За його теорією емоційний інтелект визначають як сукупність найрізноманітніших здібностей, які забезпечують можливість успішно діяти у будь-яких ситуаціях.

Учений виділив 5 субкомпонентів, які характеризують структуру емоційного інтелекту:

- Саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація);
- Комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність);
- Власне адаптаційні здібності (уміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність);
- Антистресовий потенціал (стійкість до стресу, самоконтроль);
- Загальний настрій (оптимістичність). [1]

Психологія усвідомлює, наскільки у сучасному світі важливу роль відіграють почуття в мисленнєвих процесах. Так психолог факультету педагогіки Гарвардського університету Говард Гарднер визнає, що у нашому житті вміння підтримувати стосунки та емоційні навички є найважливішими. Він також зауважує: “Багато людей з рівнем IQ 160 працюють на тих, у кого коефіцієнт розумового розвитку не перевищує 100, якщо в перших міжособистісний інтелект розвинутий погано, а в других — добре”. Серед тих, хто поділяє думку Гарднера слід відзначити психологів Пітера Саловея та Джона Маєра — вони досконало описали способи наділити інші емоції розумом. Вони не хотіли, щоби термін емоція та інтелект сприймалися як взаємовиключними, а запропонували розгорнуте визначення емоційного інтелекту, поділивши здібності, що лежать в його основі, на п’ять:

0 Усвідомлення власних емоцій. Самосвідомість — уміння розпізнавати свої почуття, коли вони виникають. Люди, котрі з певністю можуть сказати, що саме відчувають, виявляються кращими пілотами свого життя: вони менше сумніваються в правильності будь-яких своїх рішень.

1 Управління емоціями. Уміння керувати почуттями, слідкувати, щоб вони відповідали ситуації, ґрунтується на самосвідомості. Люди, в яких ці

навички розвинені погано, постійно страждають від наміру почуттів, а ті, хто добре оволодів базовими емоційними навичками, набагато швидше повертають собі почуття рівноваги після пережитих неприємностей.

2 *Самомотивація.* Уміння контролювати емоції — відкладати задоволення, придушувати імпульсивні дії — лежить в основі будь-яких звершень. Люди, які володіють цим мистецтвом, є більш продуктивними й успішними в усьому, за що беруться.

3 *Вміння розпізнавати емоції інших людей.* Емпатія — ще одна здатність, в основі якої лежить емоційне самоусвідомлення. Люди, у яких почуття емпатії розвинені краще, є чутливими навіть до найменших соціальних сигналів, які вказують, чого потребують інші.

4 *Уміння будувати стосунки.* Мистецтво підтримувати стосунки полягає в умілому поводженні з емоціями інших людей. Такі люди — зірки у сфері спілкування.[1]

Емоційний інтелект, як явище яке досліджують, полягає більш глибокому розумінні. Як сучасному військовому психологу, вченому реагувати на такі факти:

- По факту збиття російськими військами на окупованій території Донецької області лайнера МН17 з цивільними на борту та радість місцевого населення, бойовиків від загибелі людей (хоча вони мали на увазі українських військових);

- Формування позитивних емоцій від програм телебачення, де мають бойові успіхи українські військові, пов'язані зі знищенням супротивника;

- Сама система підготовки військових, пов'язана з тим, що отримання перемоги над супротивником, шляхом його фізичного знищення, досягається отриманням позитивних емоцій.

- То що....

Військові підрозділи (відділення, взвод, рота а інколи батальйон) мають усі загальні ознаки, що характеризують практично будь-яку малу організовану соціальну групу.

Чому постає, питання психологічної сумісності військового підрозділу? На то є багато причин. Але головний постулат сучасного війська та сучасних бойових дій, виходить з того, що перемогу на війні отримують люди, які володіють технікою. А всі дії мають колективну спрямованість, колективне управління і від дій одного військовослужбовця залежить наскільки успішно буде виконане завдання.

Найбільш загальними показниками військового колективу, як особливого рівня розвитку військового підрозділу виступають:

- Єдність цілей та завдань – захист інтересів українського народу,

держави;

- Суспільно корисна, усвідомлена кожним воїном бойова діяльність, спрямована на підтримання постійної бойової готовності підрозділу;

- Предметно-ціннісна та емоційно-ціннісна єдність;

- Контактність та опосередкованість міжособистісних стосунків цілями та завданнями бойової діяльності;

- Високий рівень організації життєдіяльності, здатної до самоуправління та самоорганізації;

- Оптимальні показники згуртованості та соціально-психологічного клімату. [2]

Особливості сьогодення полягають у тому, що військові підрозділи комплектуються, враховуючи наступне:

- Збільшений відсоток військовослужбовців, призваних для проходження контрактної служби;

- Зменшений строк служби військовослужбовців строкової служби, що не дозволяє їх ставити на більш відповідальні посади;

- Наявність у підрозділі військовослужбовців, які мають бойовий досвід;

- Гендерна рівність, наявність у підрозділі осіб жіночої статі на посадах військовослужбовців контрактної служби;

- Різна вислуга років у військовослужбовців, від 1 до 25 років, відповідно різний вік, тощо.

Наявність цих та інших особливостей військових підрозділів, вимагають від їх командирів формувати *психологічну сумісність* даних колективів, маючи певну базу знань та досвіду, авторитету, який базується у тому числі на емоційному інтелекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект / Деніел Гоулман: пер. з англ. С.-Л. Гумецької. – Х.: Віват, 2018. – 512 с.

2. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник. – Київ: ТанDEM, 2004. – 656 с.

Єргідзей К.В.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
Гуманітарний інститут, суспільних наук, слухач (м. Київ, Україна)*

Єргідзей О.О.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
начальник навчальної частини центру перепідготовки та підвищення
кваліфікації (м. Київ, Україна)*

ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ ПЕДАГОГІЧНОГО ІМІДЖУ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Імідж знаходиться в ряді таких понять, як рейтинг, репутація, популярність, престиж, авторитет. Для того, щоб його створити, треба сприймати певні характеристики людини і сформувати у своїй психіці її образ. Поняття іміджу є багатограним і розглядається в різних наукових галузях (філософії, соціології, політології, економіки, психології, педагогіки) та має свої особливі риси.

Психологи вважають імідж різновидом образу, що виникає в результаті соціального пізнання. Тобто він описується як емоційно забарвлений образ або думка про людину, організацію, групу [9]. Компонентами іміджу є міжособистісні відносини, виконувані ролі, індивідуальні характеристики носія (зовнішні та внутрішні), суб'єктивне сприйняття його реципієнтами. Досліджуючи мотивацію формування іміджу, психологи розрізняють імідж, орієнтований на самовідчуття (внутрішня мотивація), та імідж, спрямований на сприйняття (зовнішня мотивація). Залежно від мотивації вибираються тактики його формування, наприклад, саморозкриття, самомаскіровка, самопрезентація образу „Я”. Фундаментом для побудови іміджу є психологічні особливості (темперамент, інтереси, характер, здібності) [11].

Проаналізуємо психологічні підходи у вивченні цього поняття, а саме: синонімічний, класифікаційний, функціональний, комунікативний, проективний.

Суть синонімічного підходу полягає в тому, що в науковій літературі деякі автори (Д. Захаров, А. Кибанов, В. Коновалова, Є. Манякіна, Г. Поцепцов, В. Шепель, В. Шпалинський) ототожнюють імідж з близькими йому за значенням поняттями, наприклад, ділова репутація, візуальна привабливість особистості, стереотип, роль, символ.

У межах класифікаційного підходу імідж визначається як набір певних якостей, які люди асоціюють з індивідуальністю (фізичні, психофізичні особливості, властивості темпераменту, характер, тип особистості,

індивідуальний стиль прийняття рішень) та соціальними характеристиками (статус, моделі рольової поведінки, зв'язок із різними соціальними групами, норми та цінності).

З погляду функціонального підходу сучасні дослідники характеризують функції, що виконує персональний імідж, а саме: терапевтичну (вдало сформований імідж викликає позитивні емоції, підвищує самооцінку), функцію самовираження (за допомогою формування іміджу людина здатна розкрити свою індивідуальність), функцію психологічного захисту (імідж допомагає приховати від інших свої недоліки, вселити їм бажане уявлення про себе), функцію досягнення цілей (вдало сформований імідж допомагає людині досягнути певних цілей у діяльності), функцію соціального тренінгу (створюючи імідж, особа свідомо або стихійно коригує власні прояви, пристосовуючи їх до виконання групових ролей).

Комунікативний підхід розглядає імідж з погляду його ролі та значення в комунікаційних процесах – проблема сприйняття та розуміння образу людини з боку спостерігача (персони, групи, соціуму загалом).

Проективний підхід свідчить, що при визначенні іміджевих характеристик об'єкту приписуються властивості, які характеризують його як психологічний суб'єкт, тобто наділяють здатністю відчувати й викликати емоції, проявляти характер, мислити) [8, с. 13–43].

Імідж у педагогіці часто виконує ту ж функцію, що і в політології – формування громадської думки. Проникнення цього феномена в педагогічну науку пояснюється тим, що держава зацікавлена у формуванні позитивного іміджу влади й використовує для цього (поряд зі ЗМІ) потужний канал вироблення певних іміджевих установок – освіту. Увага до нього також пояснюється активною державною політикою в галузі освіти й необхідністю піднімати престиж педагогічної професії. Дослідників цього напрямку цікавить імідж з погляду ефективності комунікації в системі «педагог – учень» [10].

Імідж педагога розуміємо як сукупність особливостей і характерних рис особистості, які формують її індивідуальний образ як фахівця. Н. Гузій запропонувала розглядати поняття «педагогічного іміджу» як категорію, що характеризує стиль професійно-педагогічної діяльності, манеру спілкування, уміння індивідуалізувати свій образ, надавати йому естетичної виразності. Суспільство висуває вимоги до професійного іміджу педагога, впливає на його зміст. Але із покоління в покоління незмінними залишаються такі якості ідеального педагога, як любов учнів, високий професіоналізм, доброзичливість, щирість, вміння спілкуватися [3]. Це підтверджують

різноманітні уявлення про образ педагога, які сформувалися у суспільстві впродовж ХХ ст., наведені О. Петровою у праці «Імідж педагога» [6, с. 6-9].

Професійний імідж педагога містить у собі сукупність зовнішніх і внутрішніх індивідуальних, особистісних та професійних якостей, що мають за мету продемонструвати його бажання, готовність і здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Професійний імідж розуміють як систему особистісних якостей (толерантність, фактичність, доброзичливість, рефлексивність) і психологічних засобів (вербальних та невербальних, засобів спілкування, позицій, ролей), які цілеспрямовано використовує педагог із метою досягнення результату в педагогічній діяльності [4, с. 52]. Вивчення характеристик іміджу (цілісність та індивідуалізоване уявлення відображуваного об'єкту, гнучкість, активність, діалогічність, символічна природа) і виконуваних ним функцій (комунікативна, адресна, естетична, функція спонукання) дає змогу визначити його педагогічну сутність, яка полягає в тому, що він може виступати засобом педагогічного впливу на студента (курсанта). Імідж впливає на емоційну сферу учня, іноді на його підсвідомість, а через них – його свідомість, поведінку й діяльність [12, с. 29].

Таким чином, імідж цінний своїми індивідуальними характеристиками (імідж має запам'ятовуватися, бути яскравим, спиратися на індивідуальні особливості особистості). Він пов'язаний з гармонізацією відносин його носія (людини, колективу, організації, суспільства) до свого іміджу та раціональною взаємодією з ним. Аналіз феномену іміджу підтверджує актуальність та своєчасність його дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артющина М. В., Котикова О. М., Романова Г. М. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі : навч. посіб. КНЕУ, 2007. С. 50–55.
2. Грейліх О. Психологія формування іміджу викладача вищого навчального закладу: *Гуманітарний вісник*. 2007. № 19. С. 14–21.
3. Гузій Н. В. Педагогічний імідж і професійна культура. *Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики* : зб. наук, праць. Київ, 1997. С. 28-31.
4. Камышева Е. Ю. Педагогический имидж учителя. *Известия Уральского государственного университета. Сер. Проблемы образования, науки и культуры*. 2009. № 4 (68). С. 48–53.
5. Козлова О. Г. Відображення особистісно-професійного іміджу вчителя у феномені педагогічної майстерності. *Постметодика*, 2012.

6. Красницька О. В. Імідж викладача вищого військового навчального закладу. *Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи*: матеріали всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф., м. Херсон, 15–16 лист. 2017 р. Херсон, 2017. С. 237–240.
7. Лозниця В. С. Психологія менеджменту. Київ : ТОВ УВПК Екс Об, 2000. 512 с.
8. Матвеева Т. Н. Социально-психологические условия формирования имиджа успешного руководителя женщины : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 2005. 239 с.
9. Перельгина. Е. Б. Психология имиджа : учеб. пособ. Москва : Аспект Пресс. 2002. С. 11–23.
10. Политическое лидерство. URL: <http://imp.rudn.ru/ffec/polit/p12.html>.
11. Спичева Д. И. Феномен имиджа в современных научных исследованиях URL: <http://pr.tsu.ru/articles/139/2>.
12. Шеляг А. А. К вопросу о престиже и имидже психолога и социального педагога. Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования: научно-практический журнал. Воронеж, 2008. С. 28–65.

Ілларіонова О.П.

Дніпровська академія неперервної освіти, старший викладач кафедри психології (м. Дніпро, Україна)

**РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ОТОЧЕННЯ ПОСТРАЖДАЛИХ В ПОДОЛАННІ
ТРАВМИ ВІЙНИ**

На сьогодні в Україні накопичено значний досвід психологічної допомоги всім верствам населення, що постраждало в ході збройного конфлікту на Сході України: військовим, демобілізованим та членам їх родин, родинам полонених та загиблих Героїв України, внутрішньо переміщеним особам. Досвід психологічної допомоги містить і практичні надбання, і обширний емпіричний матеріал, що потребують узагальнення та зіставлення з існуючим світовим досвідом.

Ця стаття заснована на досвіді роботи автора в складі волонтерської та суспільної організацій, що надавали підтримку постраждалим в ході збройного конфлікту. Осмислення цього досвіду має привести до розуміння важливості роботи не лише з постраждалими, а й з широким соціальним загалом для подолання травми війни.

Для більшості громадян України війна була несподіванкою. Матеріальний та кадровий дефіцит перших днів активно компенсувався волонтерським рухом, що масово охопив країну. Так було і з психологічною допомогою. Вже в перші місяці проведення АТО з'явилась величезна кількість людей, травмованих війною – військові, поранені, сім'ї загиблих, переселенці, яким була потрібна професійна психологічна допомога. Психологи та психотерапевти відповіли на виклик, і більшість з них в «польових умовах» набували необхідних вмінь – працювати з втратою та тяжким горем, гострими стресовими розладами та ПТСР, супроводжувати родичів загиблих у горюванні, під час впізнання, перепоховання, сповіщення про загибель тощо.

Залучення до різноманітної діяльності та зіткнення з різними категоріями людей, що потребують допомоги, призводять до осмислення та диференціації професійних задач, відповідних кожній категорії підопічних. Це надало змогу окреслити коло компетенцій, необхідних для кваліфікованої допомоги, та визначити шляхи професійної спеціалізації психологів.

Після Шахтарська, Іловайська, Дебальцевого масштаби трагедії стали такими, що для надання професійної допомоги кваліфікованих психологів, готових виконувати цю роботу, не вистачало. Особливо це відчувалося у маленьких містах та селах, де відповідних спеціалістів мало або зовсім не було. Тим більше, що не всім постраждалим потрібна саме професійна допомога. Але травмована людина потребує підтримки когось близького, хто був би поруч, і міг служити своєрідним «контейнером» для нестерпних почуттів, та бути більш стабільною, стійкою фігурою, ніж сама людина, що переживає кризу чи втрату. Таку підтримку може надати будь-хто, хто знаходиться поруч з постраждалим, володіє бодай мінімальними знаннями та готовий до цієї місії.

Саме в той час волонтери, що надавали соціальну та гуманітарну допомогу пораненим, сім'ям загиблих, переселенцям, почали звертатись до психологів з запитаннями: *як правильно розмовляти та поводитися з підопічними?* Що можна говорити, а чого ні, військовим, пораненим, тим, хто перебуває в горюванні. Вони прагнули набути необхідних психологічних знань. Тому актуальним у таких умовах стало навчання діючих волонтерів за найбільш затребуваними темами: «Невідкладна кризова допомога», «Особливості комунікації з пораненими та членами їх родин», «Особливості переживання втрати», «Динаміка горювання», «Профілактика емоційного вигорання волонтерів» тощо.

Поступово стало зрозумілим, що найкращим «лікувальним фактором» у випадку психічної травми є дбайливе соціальне оточення. Світовий досвід

роботи фахівців з психічними травмами свідчить, що близько 70% людей, які пережили травматичні події, справляються з травмою самостійно та одужують без спеціальної допомоги. У останніх 30% постраждалих є ризик розвитку посттравматичного стресового розладу. Але час і оточення здатні вилікувати більшість хворих на ПТСР (70%). І лише деяка частина потребує спеціальної психологічної та медичної допомоги, без якої травма може призвести до тяжких, іноді незворотних наслідків [3].

Яким чином соціальне оточення, найближчі родичі та спільнота, можуть допомогти постраждалій людині впоратись із травмою та повернутись до повноцінного життя? На наш погляд, *найважливішими факторами є*: 1) щира зацікавленість у одужанні постраждалого, співпереживання; 2) готовність бути поруч та розділяти нестерпні почуття; 3) знання особливостей психологічного стану, в якому знаходиться травмована людина та динаміки його перебігу. Якщо поруч з постраждалим є така близька людина, він має шанс на одужання у природний термін без спеціальної професійної допомоги.

Але не завжди ситуація є такою сприятливою. Не завжди страждання викликає співчуття чи просто розуміння у оточуючих чи навіть родичів. Особливо, коли стосунки у родині є конфліктними, конкурентними, або сім'я є дисфункціональною. Буває, що родичі й самі є травмованими, не мають власного ресурсу на підтримку. Великої шкоди завдає також незнання, що саме відбувається з людиною у разі психічної травми [1, с.44]. Специфічні переживання та стани, що є нормальними для травми, часто сприймаються пересічними громадянами як психічні відхилення або вади характеру, і замість співчуття та допомоги страждаючий одержує засудження та неприязнь.

Як відомо, найуразливіша та найменш захищена категорія населення у суспільстві є діти [2, с.17]. Найтяжче у цьому сенсі доводиться дітям, батьки яких є також травмованими - у сім'ях загиблих, внутрішньо переміщених осіб. Вони не можуть надати дитині необхідної допомоги та підтримки, оскільки самі занурені у власні тяжкі почуття.

Поряд з тим, вчителі та однокласники, не знаючи специфіки травми, приписують незвичність поведінки дитини її дивакуватому характеру, або навіть висміюють чи звинувачують дитину в цьому, що ще більше віддаляє її від соціуму та підсилює травму.

Щоб соціальне оточення не служило фактором ретравматизації, як це, нажаль, часто буває, важливим заходом є широка просвітницька робота з населенням: з близьким соціальним оточенням постраждалих, працівниками

соціальних, юридичних, медичних, освітніх установ, та з широким соціальним загалом.

Досвід автора статті у цьому напрямку полягає у проведенні семінарів з основ психологічних знань щодо феноменології психічної травми, особливостей її прояву у дітей та дорослих, засобах ефективної комунікації з травмованими (для юристів, медичних працівників, педагогічних кадрів системи освіти); засобах професійної допомоги постраждалим дітям різних вікових груп, основ кризової інтервенції (для психологів). Робота проводилась як на волонтерських засадах, так і в якості члена суспільної організації.

Великий досвід роботи автору в якості психотерапевта дав змогу виділити категорії клієнтів за критерієм наявності соціальної підтримки:

- 1) ті, що мають хорошу підтримку (родичів, близьких, друзів);
- 2) ті, що не мають підтримки та розуміння близьких;
- 3) ті, що не мають близьких (самотні).

Це визначає особливості роботи з кожною із категорій постраждалих та форми і методи роботи з родиною клієнта.

Ніхто не може знизити гостроту переживань чи захистити від болю – цей шлях має пройти кожна людина самотійно. Переживання психологічної травми або втрати досить довготривалий і болісний процес. Тому перш за все, це потребує часу і великої душевної роботи. Ніщо не може прискорити «одужання» і повернення до нормального життя, травмована людина має пройти всі стадії кризи чи горювання. Тільки це дає можливість інтегрувати отриманий тяжкий досвід і зробити його здобутком. Досвід подолання кризи стає підґрунтям більш високого рівня психологічної зрілості та життєвої стійкості.

Якщо людина знаходиться в дбайливому соціальному оточенні, вона одержує надію – надію на повноцінне життя. Той, хто залишається зі своїм горем на самоті, або, що гірше, в атмосфері тотального нерозуміння, сил на життя іноді не має. В цьому полягає причина високого відсотку самогубств серед ветеранів. Це парадокс: людина, яка вижила на війні – не вижила у мирному житті. І ці самогубства майже повністю спричинені нерозумінням оточуючих, відсутністю соціальної підтримки, стигматизацією та ізоляцією.

Виходячи з цього, метою роботи з постраждалими, що мають підтримку близьких, є надання їм першої допомоги та нормалізація стану, з подальшими періодичними зустрічами за запитом. Значну увагу доцільно приділяти роботі з родиною: пояснити особливості психологічного стану постраждалого, його появи та динаміку, особливості комунікації. Досвід свідчить, що таке розуміння збільшує емпатію та співчуття оточуючих, а

також знімає напруження у взаєминах у родині. Якщо цього вдається досягти, то дім, сім'я стає справжньою фортецею, що захищає травмовану людину від негараздів, з якими вона стикається у соціумі.

Постраждали, які не знайшли розуміння та підтримки близьких та самотні люди, гостро потребують підтримки широкого соціального оточення: друзів, колег, сусідів, посадових осіб, з якими стикається травмована людина (медиків, освітян, працівників державних та соціальних установ).

Практичний досвід автора показав, що навіть просвітницька робота дає хороші результати – розуміння внутрішньої картини травми змінює ставлення до тих, хто несе її в собі. Більш дієвою формою є тренінги, коли зрозуміти біль та відчай іншого можна через власний досвід. Також тренінги дають можливість віднайти правильні патерни поведінки та форми комунікації з постраждалими.

Таким чином, однією з важливих форм роботи, спрямованої на стабілізацію українського суспільства та заліковування «ран війни» є, на наш погляд, широка просвітницька та тренінгова діяльність фахівців-психологів в організаціях і громадах щодо психології кризи та кризових станів, основ надання соціально-психологічної підтримки постраждалим. Ці знання та навички є необхідними і у цивільному житті, яке, на жаль, не застраховане від різних травматичних подій та болісних втрат. Тому такі знання та вміння є цінним адаптивним здобутком для будь-якої людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Денисевич Н.Ю. Особливості психологічної діагностики подружньої взаємодії у родинях ветеранів АТО / Н.Ю. Денисевич // Перша Всеукраїнська науково-практична конференція «Робота з травмами війни. Український досвід» (28–31 березня 2018 року) – Київ, 2018. - С. 44-46.
2. Дубровинський Г.Р. Діти війни: дослідження явища психотравми під час військової агресії в Україні / Г.Р. Дубровинський // Український психологічний журнал, 2016. - № 1.
3. Загакайло О. «Психотерапевт Олег Романчук: "Невидимі рани війни також треба зцілювати"» від 19 грудня 2014 року. [Електроний ресурс: <https://dt.ua/socium/psihoterapevt-oleg-romanchuk-nevidimi-rani-viyni-takozh-treba-zcilyuvati-.html>]

Іллющенко С.Ю.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського,
Гуманітарний інститут, викладач кафедри суспільних наук, (м. Київ, Україна)*

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА

Управлінська діяльність, як і будь-яка інша діяльність людини, пред'являє певні вимоги стосовно індивідуальних якостей керівника, в тому числі і психологічних. Відповідність якостей вимогам діяльності (наявність, певний рівень їхньої виразності та характер взаємозв'язку) забезпечує успішність реалізації управлінських завдань. В психології, психофізіології, професіографії та деяких інших науках стійку систему якостей людини, необхідних для успішної професійної діяльності, прийнято називати «професійно важливими якостями» (далі ПВЯ).

Розглядаючи категорію «ПВЯ» слід зауважити, що серед фахівців, які займаються дослідженнями проблем професійної діяльності людини, немає загальноприйнятого визначення цього поняття. За К.К. Платоновим, В.Д. Шадріковим, Е.В. Тріфоновим - це якості, що сприяють успішному оволодінню професією, включені в процес діяльності, необхідні і достатні для успішного навчання і досягнення нормативно прийнятої ефективності роботи і кар'єри.

Б.М. Теплов розглядає ПВЯ, як індивідуальні психічні відмінності між людьми, називаючи їх здібностями [2, с.39]. При цьому він, визначає три основні ознаки здібностей: під здібностями слід розуміти психічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої; здібностями називають лише ті індивідуальні особливості, що мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності або багатьох діяльностей; поняття «здібність» не зводиться до знань, навичок або вмінь, які напрацьовані конкретною людиною.

Внаслідок індивідуально-психологічних відмінностей конкретної людини така структура не має суворо визначеного змісту ПВЯ і може складатись з набору змінних якостей (якості можуть бути компенсовані або замішені одна іншою), що дозволяє вирішувати завдання діяльності на підставі їх різноманітних комбінацій. Тобто, якщо певний рівень психологічної готовності однієї людини забезпечується одним переліком її якостей, такий самий рівень психологічної готовності іншої може забезпечуватись іншим переліком якостей. Однак «такі компенсаторні можливості не безмежні та можуть змінюватись у людини протягом життя в незначному діапазоні» [1, с.24], тому перелік якостей, що входять в

структуру психологічної готовності до конкретного виду професійної діяльності визначається, головним чином, вимогами самої діяльності.

У структурі психологічної готовності ПВЯ не є рівними за своїм значенням. Деякі з них займають першорядні позиції, визначаючи готовність до виконання завдань діяльності, а деякі - другорядні, відіграючи роль підсилювачів впливу домінуючих якостей. Таким чином формується складна, особливим способом організована ієрархічна система взаємнообумовлюючих та взаємодоповнюючих ПВЯ, налаштована для виконання тривалої за часом діяльності.

Вивченню системи ПВЯ керівників присвячені роботи багатьох дослідників, які пропонують різні її структури. Є.А. Климов [4] виділяє такі ПВЯ успішного керівника як товариськість, доброзичливість до людей, почуття справедливості у відносинах з ними, відповідальність, організаторські здібності, працездатність, ініціативність, самокритичність, дисциплінованість.

Як найбільш важливі якості керівника А.У. Харашом [10] розглядаються самостійність суджень та рішень, здатність приймати та опановувати нове, зосередженість на справі (ділова спрямованість), повага до особистості іншої людини, вміння знаходити індивідуальний підхід до кожного підлеглого, готовність до сприяння та співпереживання, «діалогічність» (постійна готовність вислухати та зрозуміти іншу людину, врахувати його точку зору при прийнятті власного рішення). При цьому, як такі що заважають ефективному керівництву, визначені конформність, ригідність, сугестивність (навіюваність), авторитарність, формалізм, егоцентризм, «монологічність».

На думку С.К. Рощина [9] «ідеальному» керівникові мають бути притаманні наступні риси: реалістична оцінка при виборі альтернатив, критичне ставлення до своїх можливостей при високому рівні домагань, готовність до розумного ризику, гарне прогнозування подій, високий інтелект, широка ерудиція, креативність, що виявляється в готовності до інновацій.

При розробці експрес-тесту менеджерського потенціалу група дослідників (Шмельов А.Г., Соловейчик А.С., Гребенюк Г.А., Лепеха Т.Р.) [11] визначили як базові якості керівника: інтелект, компетентність, активність, енергію, самоконтроль та комунікабельність. Інші дослідники професійних здібностей керівників [3], за результатами експертного опитування менеджерів, визначили наступні якості, що отримали найвищу оцінку:

- здатність до всебічного аналізу причин і наслідків подій;
- здатність брати на себе відповідальність за прийняті рішення;

- уміння концентрувати увагу;
- здатність «надихати» підлеглих;
- уміння чітко формулювати цілі;
- уміння швидко переключатися з одного виду діяльності на інший;
- гнучкість мислення;
- уміння швидко вникати в суть ділового документу, проблеми;
- уміння зберігати самовладання в стресовій ситуації;
- активність;
- уміння швидко приймати рішення в умовах дефіциту часу;
- уміння зберігати високу працездатність при наявності перешкод.

При цьому 36% опитаних додали до запропонованого списку по-різному сформульовану якість, яку можна визначити як стійкість до фруструючих впливів.

Аналізуючи домінуючі мотиваційні тенденції менеджерів і підприємців, Т.В. Корнілова [5] на основі літературних даних і результатів власних досліджень. виділяє серед них як головні: прагнення до успіху та матеріального благополуччя; відстоювання своєї незалежності та автономності, яка припускає уміння покладатися на власні сили; готовність реалістично оцінювати як свої можливості і домагання, так і вимоги ситуації; тенденції до лідерства, що виявляються, зокрема, у прагненні домінувати (і нав'язувати іншим людям свої рішення); «потреба у владі»; «потреба в самоактуалізації» та ін.

Р.Л. Кричевский, посилаючись на Р. Стогдилла [6, с.2.] виділяє наступні найважливіші якості керівника:

- домінантність - уміння впливати на підлеглих;
- впевненість у собі;
- емоційна врівноваженість і стресостійкість (уміння керівника контролювати свої емоційні прояви, саморегулювати емоційний стан, здійснювати самоврядування й оптимальну емоційну розрядку);
- креативність, здатність до творчого рішення задач, високий практичний інтелект;
- прагнення до досягнення і заповзятливість, здатність піти на ризик (розумний, а не авантюрний, готовність брати на себе відповідальність у рішенні проблем);
- відповідальність і надійність у виконанні завдань, чесність, вірність даних обіцянці і гарантіям;
- незалежність, самостійність у прийнятті рішень;
- гнучкість поведінки в ситуаціях, що змінюються;
- товариськість, уміння спілкуватися, взаємодіяти з людьми.

На його думку, керівник високого рівня повинний мати високий інтелект однак це має бути не стільки інтелект теоретичний (що власне і виявляють класичні тести), а практичний.

Наведені приклади визначення різними дослідниками ПВЯ керівника свідчать про суттєву різноманітність і навіть суперечливість останніх. Такі відмінності можливо проілюструвати і на прикладі наборів ПВЯ для американських та японських керівників [7, с.81 -84].

За результатами обстеження 1500 менеджерів американські дослідники виділили наступні якості:

- виражена здатність до стратегічного планування;
- прийняття оптимальних і своєчасних перспективних рішень про виділення і розподіл працівників і ресурсів;
- прагнення збільшити число своїх обов'язків за рахунок розширення масштабів діяльності в результаті переходу на роботу більш високого рівня;
- вміння приймати рішення творчо і раціонально за умов підвищеного ризику;
- виняткова впевненість у власних силах;
- прагнення мати значні права і нести значну відповідальність;
- сміливе прийняття рішень, що вимагають певних жертв;
- прагнення до самонавчання в контактах і спілкуванні;
- схильність до інтуїтивного передбачення й абстрактного аналізу ходу розвитку складних процесів і критичних ситуацій;
- відношення до роботи як до головної цінності, у яку вкладаються всі здібності і сили;
- концентрація уваги на вирішенні проблем, а не виявленні винуватців, бажання працювати з підлеглими, які не бояться ризику і вміють приймати самостійні рішення;
- власницьке ставлення до реалізованих ідей та результатів їхнього впровадження.

За підсумкам опитування президентів 41 крупної японської компанії було отримано інший набір якостей, які мають бути притаманними менеджерам вищої ланки:

Концептуальні здібності та стандарти поведінки:

- широта поглядів, глобальний підхід;
- довгострокове передбачення і гнучкість;
- енергійна ініціативність і рішучість, у тому числі і в умовах ризику;
- завзята робота і безупинне навчання.

Особистісні якості:

- уміння чітко формулювати цілі та установки;

- готовність вислуховувати думку інших;
- неупередженість, безкорисливість і лояльність;
- здатність цілком використовувати можливості за допомогою правильного розміщення співробітників і справедливих санкцій;
- особиста привабливість;
- здатність створювати колектив і гармонічну атмосферу в ньому.

Порівняння наведених переліків свідчить про те, що в діяльності японських керівників в більшому ступені акцентується увага на створення соціально-психологічних умов ефективної спільної діяльності, а у американців - на індивідуальній ініціативі. При цьому очевидна доцільність об'єднання цих напрямків у діяльності багатьох керівників. Разом з тим факт їхнього незалежної існування може свідчити про наявність певної несумісності між ними.

Висновок про ймовірну несумісність ПВЯ варто поширити на керівників, які вирішують, з одного боку, чітко визначені технологічні задачі, що вимагають, певного педантизму, строгості, навіть сухості у відносинах з підлеглими, а з іншого боку - задачі забезпечення найбільшої самовіддачі працівників, обліку їхніх інтересів, що припускає розвиток відповідних комунікативних якостей. Таке різноманіття у визначенні ПВЯ керівника є наслідком відмінностей специфічних умов діяльності різних організацій (специфіка задач що вирішуються організацією має суттєвий вплив на зміст управлінської діяльності) та відсутності у дослідників єдиного підходу до критеріїв і методів оцінки успішності управлінської діяльності керівника.

Підсумовуючи результати аналізу індивідуально-психологічних відмінностей керівників доречно зазначити що їх встановлення являє собою складну багатоетапну процедуру, пов'язану із вивченням психологічних особливостей їх управлінської діяльності із врахуванням специфіки функціонування підпорядкованої їм системи. Саме специфіка функціонування таких систем формує вимоги до психологічних якостей керівників, відповідність яким забезпечує успішність їх управлінської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. - М.: ПЕР СЭ, 2001. - 511 с.;
2. Бодров В.А., Малкин В.Б., Покровский Б.Л., Шпаченко Д.И. Психологический отбор лётчиков и космонавтов // Проблемы космической биологии. М.: Наука, 1984 - 264 с;

3. Борисова Е.М. Логинова Г.П.. Мдивани М.О. Диагностика некоторых профессиональных способностей управленческих кадров/ Мир психологии - 1997, №3. - С.166-172;
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 510 с.;
5. Корнилова Т.В. Диагностика мотивации и готовности к риску. - М.: Изд-во "Институт психологии РАН". 1997. - 232 с;
6. Кричевский Р.М. Если Вы руководитель. - М.; Дело, 1993. - 352с.;
7. Машков В.Н. Практика психологического обеспечения руководства, управления, менеджмента. - СПб.: Речь, 2005. - 304 е.;
8. Основы управления социальными системами: Учеб. пособие. Харьков: НТУ -ХПИ" 2001. - 195 с;
9. Рошин С.К. Психология успешного предпринимательства в США/ Психологический журнал 1993. - №5. - С,98-109.;
10. Харащ А.У. Руководитель, его личность и деятельность, - М,: Знание, 1981. – 64с.;
11. Шмелев А.Г., Соловейчик А.С., Гребенюк Г.А., Лепеха Т.Р. Разработка экспресс-теста менеджерского потенциала // Вестник Моск. Унта, Психология, - 1993 - №3. – С.22-33.

Ільясова К.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кафедра соціальної психології, магістр. (м. Київ, Україна)

ТІЛЕСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ВИМІРАХ ВІЙНИ І МИРУ

Тіло завжди було об'єктом дослідження не тільки в сфері біології, медицини, а й у царині філософії, історії, соціології, в різних напрямках психологічної науки та психотерапії. Культурологія та семіотика виявили, що в різних культурах тіло розуміється та сприймається по-різному.

Тіло – один з найпопулярніших сюжетів життя і як «універсальний ключ до шифру природи» (за Я. Беме) є сполучною ланкою усіх елементів предметної мови та «поле усіх можливих аналогій за допомогою яких взагалі що-небудь може бути відкрите і пояснене. У тілі, як у моделі, можна побачити усі структури, що розгортаються в цілісному тексті космосу» [3 , С. 234–241.].

Тілесність як філософський і соціально-психологічний феномен стала

предметом дослідження А. Арто, Ж.-П. Сартра, Р. М. Гайдеггера, А. Лоурена, Л. Фейєрбаха, Ф. Ніцше, Р. Барта, М. Мосса, Е. Гідденса, Ж. Деррідо, Т. Ейса, М. Фуко, Т. Лукмана, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, Г. М. Мерабишвілі. Психоаналітик та філософ культури К.Г. Юнг доводив, що тілесність людини може включати в себе не тільки власне «Я», але й «Я Іншого» та архетипи соціального безсвідомого. Психологи З. Фройд, Г. Калеро, А. Піз пов'язували тіло з невербальною комунікацією між людьми. Аналіз наукових та публіцистичних напрацювань засвідчив різноманітність у підходах до розуміння цього складного феномену. Методологічною основою психології тілесності можна вважати культурно-історичні концепції Л. С. Виготського та теорії діяльності О. М. Леонтьєва.

Тіло є не тільки сукупністю фізичних характеристик та набір рухів, але й впливовим інструментом соціальної взаємодії, що проявляється через індивідуальну і групову комунікацію та дискурсивні практики. Численні теоретичні дослідження зазначеної проблематики дають підстави говорити, що «тіло» і «тілесність» мають досить різноманітне трактування. Тілесність є результатом сукупності триєдиної природи людини – фізичного тіла, психіки та соціальної практики. Тіло, яке відбулося в соціальному аспекті, перестає бути виключно фізичним, воно набуває соціальної тілесності. Людина за допомогою тілесної ідентичності існує як система в системі, що дозволяє їй не «зливатися» зі системою світу, а сприймати себе певним чином як окремий об'єкт – буття в бутті. Тілесність розуміється як більш складний феномен, який не вичерпується лише біологічними закономірностями, а істотно пов'язаний з психо-ментальними процесами та несе відбиток культурного та цивілізаційного розвитку. Відповідно пізнання тілесності потребує *міждисциплінарних досліджень*. Причому, важлива роль в них належить не лише природничим дисциплінам, а й гуманітарним, зокрема і філософії. Справа в тому, що в сучасних дослідженнях тілесність розглядається як особливий продукт взаємодії тіла та духу, що формується з моменту зачаття і до самої смерті. Причому механізми становлення тілесності є досить складними. Тілесність людини – не є просто її «біологія», а виражає систему сенсів людини, в основі якої – ставлення до життя та смерті. [2].

Тілесність здебільшого розглядається у вимірах миру, як вияв приналежності людини до світу життя і як супротив смерті. Однак розгляд тілесності у вимірі війни набуває особливої актуальності в умовах українсько-російської війни. *Людське тіло у вимірі війни* – це тіло понівечене, потворне тіло, але й прекрасне, навіть «сакральне». Розмірковування над конфліктною взаємодією тріади *тіло-війна-*

травма, доводять, що, «тілесна пам'ять ран і шрамів надійніша за ментальну пам'ять» [1, с. 263]. Тому проблема соціально-психологічної адаптації людей, які зазнали тілесних ушкоджень на війні, стає на сьогодні особливо актуальною. Як позитивний приклад, слід відмітити соціальний мультимедійний проект «Переможці», який присвячено ветеранам АТО, які втратили частини тіла внаслідок бойових дій, проте не втратили сили духу. Відомо, що перетворення зовнішнього вигляду грає роль адаптаційно-компенсаторного механізму, що дозволяє здійснювати регуляцію взаємин особистості і соціуму. Ключова ідея: сильні воїни, які не соромляться своїх травм. Метою проекту було здійснити їх мрії та допомогти військовим влитися у суспільство та повернутись до життя. Показати, що навіть після страшних травм життя не закінчується.

Тілесна ідентичність є складним психологічним утворенням, що включає в себе весь спектр думок, почуттів та відчуттів, пов'язаних з власним тілом у кожного конкретного індивіда. На його формування впливає сукупність багатьох факторів, основними з яких є минулий досвід, сімейні настанови, суспільні стереотипи, особистісні особливості. Необхідно підкреслити, що тілесна ідентичність у вимірах війни та миру є складним багатогранним феноменом, який потребує додаткових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012.
2. Газарова Е. Тело и телесность: психологический анализ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fleshel.org/article.php?article_id=42
3. Чілікіна Н. Сучасні аспекти філософії тілесності як ключ до мови тіла. // Н. Чілікіна / Вісник Львівського університету. Серія мист-во. 2013. Вип. 12. С. 234–241.

Казимір В.А.

Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення, к.і.н. (м. Хмельницький, Україна)

Стражник Ю.І.

Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, викладач кафедри психології та морально-психологічного забезпечення (м. Хмельницький, Україна)

ПОШИРЕННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ ЯК ОДНА З ТЕХНОЛОГІЙ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ВІЙНИ

Невід'ємною частиною сучасного життя є мас-медіа та соціальні мережі. Через них, на жаль, і виявляється найбільший вплив інформаційно-психологічної війни. Не варто забувати, що протягом дня люди з власної волі чи опосередковано знаходяться під впливом телебачення та радіо, соціальних мереж. Проте далеко не вся інформація подана засобами масової інформації є достовірною. Відтак, *медіаграмотність* – це єдиний спосіб нівелювати негативний вплив недостовірної медіаінформації та відповідати викликам модерного суспільства.

Метою дослідження є обґрунтування застосування медіаосвітніх елементів як технології протистояння інформаційно-психологічній війні, для формування у молоді медіакомпетентностей і медіакультури, запобігання вразливості їх до медіаманіпуляцій.

Грунтовні дослідження формування медіаграмотності в суспільстві та під час навчального процесу належать В. Іванову, О. Волошенюк, Г. Онкович, та іншим [3; 5; 6]. Проте, на жаль, і досі не має праці присвяченій комплексному впровадженню ключових засад медіаграмотності під час інформаційно-психологічної війни.

Дослідниками інформаційно-психологічна війна найчастіше визначається як сукупність різноманітних засобів, форм та методів впливу на населення з метою зміни у бажаному напрямку їх поглядів, ціннісних орієнтацій, стереотипів поведінки, масових настроїв, громадської свідомості та інших психологічних характеристик. Не секрет, що в українському суспільстві, з початком російської інтервенції та анексії Криму загострилося інформаційне протиборство.

Психологічний вплив під час ведення інформаційно-психологічної війни може впроваджуватися різноманітними засобами. Інформаційний меседж може нести як позитивну так і негативну конотацію,

використовуючись як частина продержавної політики чи для насадження пропаганди країною-агресором. Найчастіше інформаційні фейки подаються через засоби масової інформації для формування у громадськості поглядів та переконань. Психологічний вплив може здійснюватися військовими, політичними та економічними засобами [1, с. 45-50]. Наприклад, за допомогою демонстрації військової сили: проведення навчань чи розробки нових видів озброєнь. З метою психологічного впливу може використовуватися система торгових і фінансових санкцій. До політичних засобів психологічного впливу можна віднести різні форми тиску на керівництво держави [6, с. 10-22].

В контексті імплементації нової редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, мають бути вжиті заходи щодо популяризації її серед вищих навчальних закладів, а особливо серед тих, що готують військових. Більше того, логічно зауважити, що навички протидії інформаційно-психологічній війні та медіаманіпуляціям мають закладатися ще зі шкільних років. Ключовим завданням впровадження елементів медіаосвіти серед молоді є запобігання її вразливості до медіаманіпуляцій, профілактика поширення медіазалежностей та втечі від реальності [2].

Якщо ж розглядати освітній курс «Медіаграмотність» (окремий чи інтегрований) у вищій школі, то він повинен акумулювати належну кількість медіаосвітніх елементів, що дозволять студентам оволодіти не тільки знаннями і уміннями, а й такими професійними компетентностями як комунікація, автономність та відповідальність. Для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів рекомендоване варіативне застосування активних та інтерактивних навчальних технологій [4, с. 193]. В усіх цих навчальних технологіях варто застосовувати елементи медіаосвіти. Ці елементи, незалежно від того, чи був у студента спецкурс із медіаграмотності в школі, чи не було, ніколи не будуть зайвими, якщо правильно підібрати психологічний прийом презентації [3, с. 8-15].

Сучасний медіаграмотний викладач має характеризуватися високим рівнем сформованості *наступних показників*:

- методичного: методичні вміння та навички у галузі медіаосвіти;
- інформаційного: інформаційна компетентність;
- практично-операційного: регулярна затребувана медіаосвітня діяльність;
- мотиваційного: обґрунтовано-логічні мотиви медіаосвітньої діяльності;
- креативного: застосування творчого підходу у медіаосвітній діяльності [6, с. 120-140].

Отже, наведені аргументи свідчать на користь доцільності використання медіаграмотності як одного з ключових засобів протидії інформаційно-психологічній війні. Зауважимо, що медіаграмотність може викладатися як окремий предмет чи у форматі інтегрованого курсу. Найкраще презентувати необхідність та форми протидії медіаманіпулюванню може лише компетентний медіаграмотний викладач.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 246 с.
2. Концепції впровадження медіа-освіти в Україні. Схвалено постановою Президії Національної академії педагогічних наук України 20 травня 2010 року, протокол № 1-7/6-150 [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhenny_a_mediaosviti_v_ukraini/
3. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник [Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна]. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
4. Сериков В. Професійна компетентність викладача вищого навчального закладу: психолінгвістичний вимір. Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics. 2016. Вип. 20 (2). С.193–203.
5. Онкович Г. В. Технології медіаосвіти // Вища освіта України; тем. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : моніторинг якості освіти». 2007. Т. 5. С. 357–363.
6. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність: Підручник для вчителів. Київ: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. 319 с.

Камшеко К.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка кафедри соціальної психології (м. Київ, Україна)

ГОМОСЕКСУАЛЬНІСТЬ У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Гомосексуальність, як чоловічу, так і жіночу, можна було зустріти у первісних народів Африки, Азії та Америки. Гомосексуальні стосунки є

поширеними в військах стародавній Греції, Риму і відкрито заохочувалися певними прошарками суспільства.

Первинно термін гомосексуальність (К.Бенкет 1869 р.) вжито для позначення спрямованості статевого потягу на осіб однойменної статі. Йдеться про біологічно обумовлений фізичний і емоційний потяг до людей своєї статі (і до чоловіків, і до жінок). Згадані контакти у давнину існували, наприклад, у багатьох народів Середземномор'я (що відбито в давніх літописах, переказах), які сприяли так званій гармонізації душі і тіла. Єдиним, у своєму роді, випадком у військовій історії стародавньої Греції згадується священний загін з Фив. Він складався з одностатевих пар і був одним з найгрізніших військових формувань старовини. Воїни мали битися самовіддано, щоб не ганьбитися один перед одним, а у разі загибелі одного з пари – інший мав битися на смерть, щоб помститися [1;с.56]. Автори фиванського законодавства зважали на такі переваги загону і всіляко заохочували одностатеві стосунки, щоб підтримувати на високому рівні боєготовність свого війська. Бойовий дух членів цього загону ґартувався у наслідуванні численних міфологічних прикладів. Зокрема, наслідування міфічного героя Іолая, молодого атлета, нерозлучного друга і коханого Геракла. [1; с.84]

У Стародавньому Римі від солдат вимагали самодисципліни в питаннях сексу. Так, за часів імператора Августа існувала заборона солдатам одружуватися, яка лишалася в силі майже два століття [4; с. 138-157]. З усім тим, формами сексуального задоволення, доступними для солдатів, були сексуальні стосунки з повіями, рабами, полоненими, а також одностатеві стосунки. Секс серед товаришів по службі порушував римські традиції. Солдат не мав дозволяти сексуально використати себе. У військовій традиції зґвалтування символізувало поразку, і це було мотивом для солдатів убезпечуватися від таких стосунків. За часів республіки одностатева сексуальна поведінка серед військових суворо каралася, аж до страти, як порушення військової дисципліни. Римські історики оповідали повчальні історії про солдатів та офіцерів, які зловживали своєю владою для примусу своїх солдат до одностатевого сексу і, зазвичай, каралися. Проте серед військових керівників траплялися гомосексуали, внаслідок чого такі дії в армії мали перманентні прояви.

У сучасному світі ставлення до гомосексуальних стосунків в арміях різне і залежить від поглядів військового та правил країни, вихідцем з якої він є. У слов'янській армії відносно геїв кримінальне переслідування змінилося упередженням, агресією, приниженням і насильством, як психологічним, так і фізичним. З усім тим, гомосексуальність не вважається

хворобою, а гомосексуали підлягають призову в армію на загальних підставах. Проте і вищі армійські чини і правозахисники не рекомендують їм визнаватися у своїй сексуальній орієнтації, щоб уникнути тиску з боку товаришів по службі [5;с. 89-111].

Нині 26 країн світу дозволяють геям і лесбіянкам служити в армії і близько 10 країн, які не звільняють їх від служби. У тому числі й Україна, яка не виробила законодавчих основ, щодо перебування гомосексуалів в українській армії.

Страх перед дискримінацією може завадити воякам відкрито говорити про свою сексуальну орієнтацію. Так, у Бельгії геї та лесбіянки у разі занадто відвертої демонстрації своєї сексуальності можуть бути переведені з їхніх збройних формувань, а також представникам ЛГБ можуть відмовити в службі в армії.

Гей-солдати ізраїльського війська, окрім можливості служити в ЦАХАЛе (армія оборони Ізраїлю) з 1993 року, мають також деякі переваги перед гетеросексуальними колегами. (Наприклад, у них є можливість відокремлено приймати душ, якщо вони цього бажають). Проте дослідження свідчать, що близько половини геїв-солдатів в ЦАХАЛе страждають від дискримінації ("Israel Gay Youth", 2012 р.).

У Японії служба гомосексуалів ніяк не регламентована і не заборонена. Найбільш лояльне ставлення до геїв і лесбіянок серед африканських країн в ЮАР, де переслідування військових за сексуальною орієнтацією є кримінальним злочином.

Отже, традиції війська щодо гомосексуальних стосунків зумовлюються культурно-історичними, етичними, ідеологічними, соціально-психологічними та іншими чинниками його функціонування та зрештою, звичаями і змістом його боєздатності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверинцев С. С. Плутарх и античная биография: К вопросу о месте классика жанра в истории жанра. — М., 1973; переизд. в кн.: Аверинцев С. С. Образ античности. Сб. — СПб.: Азбука-классика. 2004. 480 стр. 3000 экз.
2. Зинченков А. Оттенки голубого// Gay.ua. — 2007. — № 3. — С. 3-4
3. Кон И.С. Введение в сексологию. — М.: Медицина, 1990. — 336 с.
4. Кон И.С. Лунный свет на заре. Лики и маски однополрой любви.
5. Мондімор Ф.М. Гомосексуальность. Естественная история/ перевод Володиной Л.-Екатеринбург:У-Фактория, 2002.-336с.

Кириленко Т.С.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, доцент кафедри загальної психології, к.психол.н.
(м. Київ, Україна)*

ПСИХІЧНЕ ТРАВМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Сьогодення соціального розвитку суспільства зумовлює необхідність різнобічного аналізу сучасного стану проблеми складних життєвих ситуацій людей, які живуть з психічною травмою та потребують психологічної допомоги. Психічну травму розглядаємо як порушення цілісності психічного світу особистості, що пов'язується з переживанням травми та подоланням її і, зокрема, з готовністю особистості до подолання. Можна виокремити як теоретичні так і прикладні аспекти у вивченні заявленої проблеми, а саме – психічного травмування, переживання та готовності до подолання, прийняття психологічної допомоги в цьому.

В теоретичному аспекті аналізу психічного травмування особистості значна увага дослідників звернена на визначення, вивчення понять, що мають відношення до порушення цілісності психічного світу особистості. До них відносять, поняття «травма», «психотравмуюча ситуація», «життєва криза», «стрес-травматичний та посттравматичний» і «вторинна травма».

Змістове наповнення даних понять дає можливість їх систематизувати у просторово-часовому вимірі. За перевагою часового критерію «зараз, тепер» розкривається зміст загального поняття «психічної травми» як порушення психіки, її зміни; «психотравмуючої ситуації» як ймовірності цього порушення, «стресу» - як тут і тепер порушення. Це в більшій мірі стосується конкретної особистості, її одиницності в конкретний момент часу. За перевагою критерію простору розкривається зміст життєвої кризи, посттравматичного стресу, та вторинної травми, оскільки в цей простір включені і члени сім'ї, родичі, колеги, лікарі, волонтери тощо.

Така систематизація за аналізом змісту понять психічного травмування на основі критеріїв простору та часу вказує на важливість спрямування психологічної допомоги, що пов'язується з прикладними та практичними аспектами проблеми психічного травмування особистості. Акцентується увага на співставленні методів, засобів, прийомів психологічної допомоги відповідно критеріям систематизації проявів травми – це специфіка як негайної, безпосередньої допомоги та самопомоги особистості, так і

тривалої, обширної, з розширенням кола тих, хто потребує допомоги та залученням різних соціальних інституцій.

Ще одним важливим аспектом вивчення психічного травмування виступає готовність особистості до подолання складних життєвих ситуацій та прийняття психологічної допомоги в цьому. Це стосується чинників, які визначають значущість психологічної допомоги для особистості в умовах складних життєвих ситуацій. Мається на увазі визначення необхідності такої допомоги. Проведене опитування серед учасників АТО щодо необхідності для них психологічної допомоги серед інших форм допомоги – юридичної, медичної, психологічної, допомоги для родини, виявило найбільше виражену тенденцію в потребі юридичної допомоги, тобто її переваги перед психологічною. Це свідчить про необхідність виявлення і вивчення можливих мотивів такого вибору: незнання ефективності психологічної підтримки в особистісному зростанні при подолання психічного травмування; знецінення ролі спеціаліста психолога; страх усвідомлення своєї душевної слабкості; сподівання на силу власних ресурсів, ресурсів соціального оточення; сімейні та соціальні традиції тощо.

Виокремлені аспекти не охоплюють всього переліку аспектів вивчення психічного травмування особистості в сучасних умовах українського суспільства, проте виявляють нерозроблені, незакінчені, невизначені опорні координати всього спектру проблем психічного травмування як особистості так і суспільства.

Представлений аспект співставлення систематизації проявів психічного травмування особистості з аналізом специфіки спрямування психологічної допомоги може бути корисним в пошуку шляхів попередження виникнення посттравматичного стресу та вторинної травми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кириленко Т.С. Психологія травмуючих ситуацій, навч.посібник Т.С. Кириленко – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014 – 135с.
2. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И.Г. Малкина-Пых. – М., 2005.
3. Титаренко Т.М. Методичні засоби подолання психотравмуючих ситуацій. / Т.М. Титаренко. – К., 2016.

Кислинська К. Г., Андрєєва В. В., Постоюк А. Д.

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, курсанти 2 курсу (м. Сєвєродонецьк, Україна)

АНТИСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

Після початку бойових дій на Донбасі в 2014 році в Україні суттєво зріс рівень злочинності серед військовослужбовців. Наразі цей показник залишається стабільно високим. Безпристрасна статистика свідчить, що з 2014 по 2018 р.р. 43 тисячі учасників антитерористичної операції скоїли злочини, що становить четверту частину особового складу армійських підрозділів [1]. Злочин – це антисоціальний вчинок людини, що посягає на засадничі відносини, які склалися в суспільстві, та становить небезпеку суспільному ладу. Злочини скоюють переважно люди, які не в змозі побудувати своє життя як успішне, досконале, щасливе. За весь період бойових зіткнень в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) військовими прокуратурами України зареєстровано: 27 тис. 200 кримінальних проваджень військовослужбовців. Зокрема, за різними статтями Кримінального кодексу України (КК України) статистика за усіма злочинами така: 8,2 тис. учасників бойових подій на Донбасі вже відбувають покарання в тюрмах і колоніях; 20,1 тис військових отримали підозри у скоєнні злочинів різної тяжкості. Це наочно демонструє таблиця 1. Як свідчать дані таблиці, найбільшу частину злочинів становлять тяжкі кримінальні правопорушення (1885 тис.). Притому питому вагу усіх злочинів складає самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (ст. 407 і ст. 408 КК України) – 1799/103 осіб військових подій з них 1050/36 особам вручено повідомлення про підозру. Окрім усього, існує статистика незаконного обігу зброї.

Таблиця 1

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) у 2014- 2018 роках

Статті Кримінального кодексу України		Обліковано кримінальних правопорушень у звітному	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Вчинені особами, які раніше вчиняли правопорушення	Вчинені групою осіб	Вчинені у стані алкогольного сп'яніння
Усього кримінальних правопорушень		2378	1175	54	10	5
у тому	особливо тяжких	82	17	1	3	0

Статті Кримінального кодексу України		Обліковано кримінальних правопорушень у звітному	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Вчинені особами, які раніше вчиняли правопорушення	Вчинені групою осіб	Вчинені у стані алкогольного сп'яніння
числі	тяжких	1885	993	52	2	5
	середньої тяжкості	385				
Непокоря ст.402		22	12	1	0	1
Невиконання наказу ст.403		2	0	0	0	0
Опір начальникові або примушування його до порушення службових		3	0	0	0	0
Погроза або насильство щодо начальника ст. 405		11	5	0	0	0
Самовільне залишення військової частини або місця служби ст. 407		1799	1050	52	1	0
Дезертирство ст. 408		103	36	0	0	0
Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом ст. 409		14	3	0	0	0
Умисне знищення або пошкодження військового майна ст. 411		1	0	0	0	0
Необережне знищення або пошкодження військового майна ст. 412		4	2	0	0	1
Втрата військового майна ст. 413		58	15	0	0	0
Порушення правил поведження зі зброєю та з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення ст. 414		42	6	0	0	0
Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання ст. 418		1	1	0	0	2
Порушення правил несення прикордонної служби ст 419		13	0	0	0	
Недбале ставлення до військової служби ст. 425		75	1	0	0	0
Бездіяльність військової влади ст. 426		6	0	0	0	0

Статті Кримінального кодексу України	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Вчинені особами, які раніше вчиняли правопорушення	Вчинені групою осіб	Вчинені у стані алкогольного сп'яніння
Перевищення військовою службовою особою влади чи служб.повноважень ст 426-1	58	5	1	4	1
Здача або залишення ворогові засобів ведення війни ст. 427	1	0	0	0	0

У цих злочинах активну участь приймають саме військовослужбовці. Так, з незаконного обігу лише у 2018 р. вилучалися: 63 одиниці вогнепальної зброї, 103 гранатомети, 39 тис. патронів, 29 артилерійських снарядів, з них 6 реактивних (РСЗО, «Град», «Смерч»), 388 гранати, 3 кулемети, 139 вибухові пристрої, 24 кг вибухових речовин, 334 од. інші боєприпаси [2; 3].

Отже, військовослужбовці, які мали би захищати Батьківщину, тим не менш, скоюють злочини (1885/385/82, тяжкі/середньої тяжкості/особливо тяжкі), а також помічені в непокорі ст. 402, невиконанні наказу ст. 403, дезертирстві ст. 408, бездіяльності військової влади ст. 426, злочинах з незаконного обігу зброї. Тому образ українських військовослужбовців однозначно оцінювати як позитивний навряд чи має сенс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Злочинність в Україні. Статистика і динаміка. – Режим доступу: <http://nk.org.ua/politika/prestupnost-na-ukraine-statistika-i-inamika-79676>.-Дата: 21.12.18.
2. Шокуюча статистика: 43 тисячі учасників АТО є злочинцями. – Режим доступу: <http://04744.info/novini/novyny-rehionu/item/27552>.-Дата звер.: 21.12.18.
3. Головне управління Національної поліції. – Режим доступу. [https:// dn.pri.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti](https://dn.pri.gov.ua/activity/zviti/richni-zviti). - Дата зверн.: 21.12.18.

Кіщук Л.А.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
Гуманітарний інститут, слухач (м. Київ, Україна)*

ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА: ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ

Військові дії, які відбуваються на Сході нашої країни в останні п'ять років, і ціла лавина соціально-психологічних проблем, які виникли як її наслідок (переселенці, біженці, збільшення соціально незахищених верст населення, допомога постраждалим внаслідок ведення бойових дій та самим воїнам), змусили суспільство і дослідників по-новому подивитися на ці питання і проаналізувати та переглянути більшість існуючих вимог та стандартів щодо особистості офіцера-психолога.

Так, багато запитань виникає під час прискіпливого дослідження питань, що стосуються дослідження процесу формування адекватного образу майбутнього офіцера-психолога, уявлень про цілі, задачі й труднощі майбутньої професійної діяльності, а відтак і набору індивідуально-психологічних характеристик, якими має володіти офіцер-психолог в сучасних умовах.

Як зазначає у своїх роботах А. А. Фурман, особистість як *психосоціальний феномен* – це продукт історичного розвитку суспільства і носій соціальних властивостей та одночасно й наслідок генетичного програмування й інтегратор природних людських спроможностей. Вона здебільшого сприймається як конкретний суб'єкт, який досяг певного рівня психокультурного розвитку, або розуміється як наукова абстракція, що уможливорює розуміння та інтерпретацію соціальних властивостей особи. В останньому випадку особистість – *структурно-функціональна модель*, яка спрямовує ідеальні уявлення про соціальне життя та внутрішній світ Я людини, а також так чи інакше пояснює і прогнозує її поведінку, діяльність, вчинки» [3, с. 44].

Відтак, основними функціями особистості є виокремлення себе з оточення, активація внутрішньої і зовнішньої активностей, самореалізація, саморозвиток, самовдосконалення та самовираження себе у повсякденній життєдіяльності. Для позначення процесу становлення та розвитку особистості як індивідуальності, науковець застосовує термін «індивідуація» та зазначає, що у професійному самовияві остання «...постає як квінтесенція особистісних характеристик і рис, котрі забезпечують повномірне функціонування компетентного фахівця як суб'єкта ділових стосунків та

індивідуальності психодуховного творення себе і довкілля, тобто як професіонала своєї справи» [3, с. 43].

Так, серед основних вимог найбільш часто зустрічаються наступні: наявність професійного такту, відкритість, емпатійність, дотримання професійної таємниці, делікатності в усіх питаннях, що зачіпають інтимні сторони життя військовослужбовця, вміння викликати симпатії і довіру; емоційна стійкість, готовність до психічних перевантажень, різнобічність в оцінці проблеми, відсутність невротичних відхилень у власних оцінках та вчинках, незважаючи на можливі невдачі (недовіру, образу, відмови тощо), сумлінність у виконанні своїх професійних обов'язків; збереження витримки, доброзичливості та чуйності; вміння приймати рішення в несподіваних, екстремальних ситуаціях, чітко та зрозуміло формулювати свої думки, грамотно і доступно їх викладати, критично оцінювати свою діяльність, уникати зверхності, зарозумілості; готовність ділитися своїми знаннями, досвідом з колегами, молодими фахівцями, популяризувати свою професію, підтримувати високі стандарти своєї поведінки та дотримуватись Етичного кодексу психолога [5].

Щодо більш вузько спрямованих поглядів на визначену проблематику, то тут зустрічаються такі трактування готовності: сукупності здібностей, що включають певні якості та властивості особистості; певний особистісний стан; стійкі властивості особистості; внутрішньоособистісне утворення із складною структурою, яка охоплює: риси та якості характеру, особливості розвитку професійно важливих пізнавальних процесів (уваги, сприймання, мислення, пам'яті тощо) і як психічний стан особистості (позитивне ставлення до професії, мотиваційна налаштованість тощо); прояви темпераменту; спрямованість когнітивної складової до певної сфери діяльності та ін.; цілеспрямований прояв особистості, який включає погляди, переконання, знання, звички, уміння, ставлення, мотиви, волюві та інтелектуальні якості, почуття, установки [2].

Науковці виділяють три блоки *психологічної готовності*: 1) сенсорна організація індивіда (показники, що відповідають фізіологічним характеристиками суб'єкта діяльності); 2) показники, що відповідають умовам виконання діяльності; 3) набір психологічних властивостей, станів та процесів особистості (психологічний рівень).

В контексті цього модель особистості майбутнього офіцера-психолога, включає: позитивну мотивацію до майбутньої професії та професійне цілепокладання; розвинену особистісну рефлексію; сформовані творчі вміння фахівця, що дають йому змогу успішно розв'язувати нестандартні психологічні проблеми; когнітивну компетентність і наявність знань про себе

та інших; розвинений практичний інтелект, соціально-когнітивні й комунікативні вміння; толерантність до фрустрації та високу працездатність; спроможність до професійної самореабілітації та саморегуляції [4, с. 46]. На думку деяких науковців [2], їх розвиток відбувається протягом всієї професійної підготовки та зазвичай має нерівномірний характер, оскільки окремі його сегменти здатні виконувати компенсаторну функцію, визначаючи тип та рівні вказаної готовності до уможливлення ефективного професійного повсякдення.

Професійна спрямованість майбутнього офіцера-психолога – складне психологічне утворення, що охоплює діяльнісно-рольовий (знання, норми, уміння, навички, цінності) та особистісний (найважливіші риси-якості) аспекти та забезпечує успішність його професійної діяльності. Щодо основних складових професійної спрямованості, зазначимо, що вони майже повністю співпадають із аналогічними компонентами психологічної та професійної готовності до виконання обов'язків за посадою.

Отже, майбутній офіцер-психолог має володіти цілою системою теоретичних знань, засвоїти низку зовнішніх вимог, оволодіти спеціальними вміннями та техніками тощо. Однак специфіка професії, її спрямованість на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, окрім вищезазначеного, має стати його власна особистість; самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо. Вміння вибрати адекватну форму прояву своїх емоцій, здатність володіти собою, керувати власними емоційними станами – показник розвиненої емоційної культури. Все це сприяє повноцінному спілкуванню, дає змогу знайти вихід із складних конфліктних ситуацій.

Відтак, офіцеру-психологу, який прагне досягти високої професійної культури, необхідні постійний самоаналіз, усвідомлення власних дій та вчинків, самоспостереження, здатність вести безперервний внутрішній діалог, що є основою професійного самовдосконалення, оскільки дає можливість коригувати власні недоліки, розвивати необхідні для професії здібності та якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Етичний кодекс психолога.
2. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. – 1994. – № 3 – 4. – С. 68 – 72.

3.Фурман А. А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості / А. А. Фурман // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 5. – С. 43–51.

4.Фурман А. В. Ідея професійного методологування: моногр. – Ялта-Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.

Клименко І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, доцент кафедри соціальної психології, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ

Феномен організаційної культури став предметом пильної уваги теоретиків та практиків наприкінці ХХ ст. у зв'язку з пошуками нових ефективних моделей управління в умовах динамічного середовища, що характеризується щільною конкуренцією та значним ступенем невизначеності. Зміст, структура, характеристики та варіативні типології організаційної культури були предметом дослідження таких класиків як Е. Шейн, В. Флетчер і Ф. Джонс, К. Камерон і Р. Куїнн, Т. Діл та А. Кеннеді, Ч.Хенді, Дж. Зонненфельд та ін. Теорії організаційної культури справили значний вплив на систему управління та розвиток комерційних, державних та громадських структур у ХХІ ст. Однак у військовій сфері їх прикладне застосування виявилось суттєво обмеженим.

Специфічні характеристики військових організацій (орієнтація на виконання особливих цілей та задач, в тому числі пов'язаних із застосуванням зброї та силових дій, чітка ієрархічна структура та субординація, домінування бюрократичного стилю управління та контролю) дозволяють відносити їх до найбільш консервативних структур із формалізованими протягом десятиліть нормами, правилами та моделями організаційної поведінки. Втім, приймаючи положення, що військові організації, як і будь-які інші, є відкритими системами, їх ефективний розвиток можливий лише з урахуванням чинників динамічного зовнішнього середовища та постійної адаптації до нього середовища внутрішнього. Цей баланс і є однією із провідних функцій організаційної культури як унікального феномену, який визначає спосіб об'єднання груп і окремих осіб в організацію для досягнення поставлених перед нею цілей.

На формування організаційної культури в армії впливає цілий перелік зовнішніх чинників: економічне та політичне середовище, глобалізація (вплив транснаціональних організацій, зокрема НАТО, та міжнародних військових операцій), військові та невійськові загрози, розвиток військового мистецтва та технологій [4; с. 6]. Організаційна військова культура окремої країни пов'язана також з історичними та загальнокультурними чинниками (у випадку України – військові традиції козацької доби, залишки радянської військової культури, новітні утворення, пов'язані з культурою військового братва АТО) [1; с.181].

Формальний каркас організаційної армійської культури закладено на рівні Конституції, законодавчих актів, статутів та професійних військових кодексів. Неформальні складові формуються під впливом унікального досвіду окремих військових підрозділів, їх історії, традицій, специфіки місії та умов виконання поточних завдань. Зазвичай, аналізуючи організаційну культуру, використовують моделі, в яких ці складові об'єднуються на глибинному (цінності, норми та правила поведінки, філософія діяльності, етичні правила) та видимому (фірмовий стиль, одяг, девізи, символи, ритуали, церемонії, відзнаки, комунікативні стандарти, знакові події, історії тощо) рівнях [2; с. 183].

Розвиток організаційної культури в армії частіше пов'язують саме зі змінами на видимому, поверхневому рівні (так звані артефакти). Втім декларовані на формальному та неформальному рівнях елементи організаційної культури, можуть відрізнитися і навіть суперечити індивідуальному баченню членів військових організацій (особливо в умовах недобровільного членства). Модифікація артефактів не призводить також до якісних змін у військових підрозділах, що дозволяли би їм діяти ефективніше та адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Це протиріччя може бути знято виключно у площині розвитку організаційної культури на глибинному рівні.

Стефан Джеррас, Леонард Вонг та Чарльз Аллен, виділили декілька глибинних ознак сучасної армійської культури, які є найбільш значимими з точки зору розвитку організаційної культури [3, С.11-16]:

- орієнтація на результативність (своєчасне та точне виконання поставлених задач постає в армії найвищою цінністю, уся армійська культура століттями заточувалися під принцип «Can do» – можемо виконати);

- груповий та інституціональний колективізм (командність привалює над індивідуальністю, «Я» розчиняється в «Ми»; більшою цінністю завжди є те, що краще для групи, колективний капітал для армійської організації важливіший за індивідуальний, служіння вбачається вищою цінністю ніж

індивідуальні бажання, а стаж в організації більш вагомим чинником для відзнак чи просування по службі, ніж особистісні досягнення);

- дистанція влади (надмірна залежність від ієрархії; право тих, хто знаходиться на вищих щаблях очікувати повного підпорядкування підлеглих; ієрархічне прийняття рішень, одностороння участь та спілкування);

- прагнення домінувати (боротьба, витримка та напористість – риси необхідні для успіху армії, але з іншого боку культ цих рис обертається нетерпимістю до критики, неготовності переймати чужий досвід, схильністю до брутальності тощо).

Вкрай важливими для розвитку організаційної культури в армії таким чином постають скорочення дистанції влади, децентралізація та збільшення автономії, розвиток двосторонніх моделей комунікації, націленість на самонавчання груп та особистості, розвиток асертивності. Ці зміни, на думку фахівців, мають інтегруватися на рівні усвідомлення військовослужбовцями свого місця в групі, підрозділі, своєї особистісної ролі у реалізації місії та поставлених задач; зміні трактувань і передачі повноважень та відповідальності, гнучкому сучасному типі управління; змінах на рівні комунікації та службової етики. Ключовими агентами змін організаційної культури при цьому виступають командири окремих підрозділів. Саме в зоні їх відповідальності опиняються питання розвитку внутрішніх взаємозв'язків, підтримки командної роботи, делегування повноважень, забезпечення певної свободи підлеглих, стимулювання їх самовпевненості, самовдосконалення, відповідальності, забезпечення сприятливого для організаційного розвитку соціально-психологічного клімату [3, 4].

Таким чином можуть ефективно розвиватися автономні субкультури окремих підрозділів, які за умови високого ступеню інтегрованості у загальну армійську культуру можуть ставати запорукою підвищення ефективності та результативності великих військових організацій та об'єднань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: Навчально-методичний посібник / Т.Л. Грицевич, О.С. Капінус, Т.М. Мацевко. – Львів: Національна академія сухопутних військ, 2018. – 242 с.
2. Ходань О.Л. Структура і сутність корпоративної культури офіцера / О.Л.Ходань. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – № 2, 2009. – С. 178-188

3. Gerras S. J., Wong L., Allen Ch. D. Organizational Culture: Applying A Hybrid Model to the U.S. Army / Stephen J. Gerras, Leonard Wong, Charles D. Allen. - U.S. Army War College, 2008. – 31p.

4. Nekoranec Ja., Revayova E. Organizational cultures part of management work of the military organizations / Jaroslav Nekoranec, Eva Revayova // Review of the Air Force Academy. – № 2 (26), 2014. – P.5-10

Кличковський С.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірант кафедри соціальної психології (м. Київ, Україна)

ВПЛИВ СТИЛЮ КЕРІВНИЦТВА НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Соціально-психологічний клімат визначається як якісна сторона міжособистісних відносин між членами групи, які проявляються у сукупності психологічних чинників, що сприяють чи навпаки шкодять продуктивності спільної діяльності та розвитку особистості у групі [1, с. 499].

Особистість керівника є одним з основних факторів, що впливають на соціально-психологічний клімат. Керівник повинен слідкувати за виконанням функціональних обов'язків підлеглих, доводити інформацію до підрозділу, виступати у ролі рефері під час внутрішньо-групових конфліктів, згуртовувати навколо себе всіх членів групи. Однак, доволі часто, керівники забувають про свої обов'язки чи вони змінюються внаслідок професійної деформації. Особливо гостро це відчувається у ході кризового періоду на підприємстві.

Окреслюючи особливості кризового періоду, ми схиляємось до думки Залогіної К.І., вона визначає кризовий період підприємства, як повторюваний, обмежений у часі та керованості стан підприємства, який характеризується стійкими сильними коливаннями його параметрів за межами коридору допустимих значень; виникає внаслідок різкої втрати здатності підприємства адаптуватись до темпів і сили впливу екзо- та ендогенних змін середовища на макро- і мікрорівнях через порушення взаємозв'язків між циклами розвитку окремих компонентів системи підприємства; має важкопрогнозовані наслідки як позитивного, так і негативного характеру [2, с. 8].

Вплив ролі керівника завжди має велике значення, а особливо у кризовий період підприємства. Виходячи з концепції Левіна К. виокремлюються три *стилі керівництва*:

1. *Демократичний* стиль керівництва. Під цим стилем розуміють управління, яке характеризується намаганням керівництва до вироблення спільних рішень, визначення функцій і розподіл відповідальності між керівником та його підлеглими. Керівник обирає варіант рішення проблеми після обговорення зі своїми заступниками чи підлеглими. Демократичний керівник підживлює, стимулює ініціативу своїх працівників, завжди інформує колектив щодо важливих та актуальних питань підрозділу. Міжособистісне спілкування у таких групах ґрунтується на принципах ввічливості, доброзичливості та відкритості кожного її учасника.

2. *Ліберальний* стиль керівництва, можна також назвати хаотичним. Оскільки саме за такого керівництва більшість процесів існує поза управлінської участі керівника. Основні функції керівника розподіляються на інших членів даного колективу. Керівник не виконує контролюючої та розподільчої функції, він існує поза групою. Міжособистісна взаємодія такого керівника з членами підрозділу побудована завдяки благанням, умовлянням та на основі особистих прохань керівника до підлеглого.

3. *Авторитарний* стиль керівництва розуміється, як цілковита одноосібна влада керівника. Особливостями цього стилю керівництва виступають: жорсткий контроль за всіма видами діяльності підлеглих (не тільки функціональних обов'язків); одноосібне прийняття усіх рішень що стосуються підрозділу; існування чіткого, суворого регламенту, правил та норм підрозділу. Основними методами взаємодії з підлеглими виступають накази, розпорядження, зауваження, команди. Вся взаємодія у такому підрозділі направлена на виконання результату, невілюючи при цьому інтересами членів групи [3].

Всі ці стилі керівництва по різному виражаються у кризові часи організації. Тому особливо важливим для організаційних психологів постає проблема визначення оптимального стилю керівництва у кризовий період та створення інструментів для ефективного управління у цей важкий для підприємства період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Душков Б.А. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности / Б.А Душков, А.В. Королев, Б.А. Смирнов – Москва: Академический проект, 2005. – 848 с.

2. Залогіна К.І. Антикризове управління промисловим підприємством в умовах перехідної економіки України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / К.І. Залогіна ; Хмельниц. держ. ун-т. – Хмельниц., 2004. – 20 с.

3. Кличковський С. О. Теоретико-методологічний аналіз поняття «соціально-психологічний клімат» / С. О. Кличковський // Український психологічний журнал: збірник наукових праць. – 2017. – №2 (4). – С. 47–58

Кравченко К. О.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем інформаційно-психологічного протиборства Національно-дослідницького центру, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

Ковальчук Р.Ю.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедра військової психології та педагогіки, курсант I курсу магістратури (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ

Проведення операції Об'єднаних сил на сході України висуває певні вимоги не тільки до рівня професійної підготовки військовослужбовців, але і до певних психологічних характеристик, які обумовлюють ефективність їх діяльності.

Серед основних психологічних характеристик військовослужбовця, на наш погляд, є стресостійкість. Це можна пояснити тим, що ведення бойових дій належать до екстремальних умов діяльності. Але ж і повсякденна військова служба висуває підвищені вимоги до людини. Серед них висока відповідальність за прийняття рішень, складність виконуваних функцій, збільшення темпу діяльності, або, навчання, монотонність, переробка великої кількості інформації, дефіцит часу для виконання завдання та інші незвичні для особистості задачі, відмінні від цивільного життя. А тим паче, в першу чергу, це стосується саме військовослужбовців строкової служби, оскільки у них включаються ще додаткові стрес-фактори, такі як молодий вік та, у більшості випадків, низька мотивація до службової діяльності, тобто примусове проходження служби. Таким чином, спираючись на зазначені

вище вимоги, військову службу навіть у мирний час можна віднести не до екстремальних, але все ж таки до особливих умов діяльності.

Провівши теоретичний аналіз літературних джерел, ми прийшли до висновку, що нажалі до цього часу категорія стресостійкості не набула однозначного трактування, незважаючи на те, що вона давно і систематично досліджувалась у зарубіжній та вітчизняній психології. Питанням стресостійкості в контексті військової психології займалися наступні науковці: Бойко О., Дубровинський Г., Романишин А., Сафін О., Безбах О. та інші. Незважаючи на чисельні дослідження питання стресостійкості залишається досі актуальним.

У контексті сучасних досліджень найбільш повним є визначення, дане Тишковою М. На її думку, стресостійкість – це:

- 1) здатність витримувати інтенсивні або незвичайні впливи, що являють собою сигнал небезпеки і ведуть до змін у поведінці;
- 2) здатність витримувати надмірне збудження та емоційне напруження, що виникає під впливом стресорів;
- 3) здатність витримувати без перешкод для діяльності високий рівень активації.

Метою проведеного емпіричного дослідження було розглянути особливості стресостійкості військовослужбовців строкової служби.

Згідно з наведеним вище визначенням стресостійкості та проведеним ретельним теоретичним аналізом була підібрана батарея психодіагностичних методик:

- Симптоматичний опитувальник «Самопочуття в екстремальних умовах» Водоп'янової Н., Волкова А.;
- Диференційовані шкали емоцій Ізарда К.;
- Методика «Індекс життєвого стилю» Плутчика Р., Келлермана Х., Конте Х.;
- Опитувальник «Копінг-тест» Лазаруса Р.;
- Методика оцінки тривожності Спілберга Ч. Ханіна Ю.

У дослідженні приймали участь 64 військовослужбовці строкової служби. Серед них низький рівень стресостійкості притаманний 13,2%, середній, який говорить про стан задовільної адаптованості – 18,75%, та достатній рівень стресостійкості мають 78,13% військовослужбовців.

За результатами проведених досліджень нами були зроблені наступні висновки:

- 1) Показник стресостійкості має зворотній кореляційний зв'язок з наступними показниками: психофізіологічна втомленість, порушення волі, порушення сну, тривога, схильність до залежності. Таким чином, чим вищий

показник стресостійкості, тим нижчі будуть прояви розладів поведінки і навпаки. Тобто, ці результати можуть лягти в основу розробки програми підвищення стресостійкості, в яку, наприклад, будуть входити такі складові, як: психофізіологічні вправи релаксації на зниження рівня стомлюваності, робота по тренуванню вольових якостей особистості, робота по подоланню власних негативних емоцій, гігієна сну, робота з тривожними станами та, безумовно, виявлення військовослужбовців з проявами залежної поведінки.

2) Показник стресостійкості має зворотній кореляційний зв'язок з емоціями «здивування», «горе», «відраза», «презирство», «страх», «сором», «провина». Тобто, чим більше стресостійкість, тим менше у військовослужбовців будуть прояви негативних емоцій. А прямий кореляційний зв'язок з емоцією «інтерес» каже про те, що включеність військовослужбовців у свою повсякденну службово-професійну діяльність підвищує його стресостійкість.

3) Зворотній кореляційний зв'язок мають наступні показники захисних механізмів: «регресія», «заміщення», «проекція», «компенсація», «гіперкомпенсація». Усі інші захисні механізми не мають кореляційного зв'язку з показниками стресостійкості.

4) Серед копінг-стратегій пряму кореляцію мають показники «пошук соціальної підтримки» та «планування вирішення проблеми». Зворотній зв'язок мають показник «прийняття відповідальності», «втеча-уникнення».

Таким чином, проведені дослідження дали змогу визначити особливості стресостійкості військовослужбовців строкової служби, тобто від яких інших психологічних характеристик цей показник залежить. Отримані результати можуть лягти в основу програм психологічної адаптації військовослужбовців строкової служби до службово-професійної діяльності у Збройних Силах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тышкова М. Исследование устойчивости личности в трудных ситуациях / М. Тышкова – Вопросы психологии. – 1987. – №1. – С. 27.

Колесніченко О.С.

Національна академія Національної гвардії України, начальник науково-дослідної лабораторії забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, к.психол.н.,с.н.с., (м. Харків, Україна)

Горєлишев С.А.

Національна академія Національної гвардії України, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, к.т.н., доцент, (м. Харків, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Сьогодні найбільша увага приділялася питанням автоматизації процедур психологічного і психофізіологічного тестування – автоматизації методик та тестів. Аналіз розробок [1; 2] у цій галузі свідчить про те, що більшість програмних або апаратно-програмних комплексів було спрямовано на комп'ютеризацію відомих психодіагностичних методик, спочатку орієнтованих на традиційне бланкове використання. Проте недостатньо уваги приділяється комплексному підходу у створенні автоматизованих методик визначення типу стійкості до психологічної травматизації бойовим досвідом (висхідного/низхідного), наявності (відсутності) ознак ПТСР, наявності (відсутності) психологічної травматичності бойового досвіду.

Для вирішення поставленої проблеми, ми пропонуємо автоматизований психодіагностичний комплекс (АПК) «Бойова психологічна травматизації особистості». Основу АПК становить база знань, у якій зберігаються дані про респондента, інформація про кожен із пройдених ним тестів (результати, дата проведення тощо), а також вихідні тестові завдання та параметри настроювання батарей психодіагностичних методик: методики «Локус контролю» (О. Г. Ксенофонтова), методики «Тест життєстійкості» (С. Мадді, переклад і адаптація Д. О. Леонтьєва, О. І. Рассказової), методики «Здатність самоврядування» (Н. М. Пейсахов), методики «Вольової регуляції особистості» (М. С. Гуткін, Г. Ф. Міхальченко), методики «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (Ю. З. Гільбух), опитувальника загальної компетентності (О. Штепа), опитувальника толерантності до

невизначеності (Т. В. Корнілова), методики оцінки травматичності бойового досвіду (О. С. Колесніченко), Міссісіпської шкали оцінки постратравматичних реакцій (військовий варіант).

Алгоритм функціонування комплексу для оцінки стійкості до психологічної травматизації бойовим досвідом військовослужбовців НГУ здійснюється шляхом диференціації низхідного та висхідного типу психологічної травматизації особистості (див. табл. 1 та рис. 1).

Таблиця 1

**Показники профілю особистості військовослужбовця
стійкої/схильної до психологічної травматизації бойовим досвідом**

Шкали	Низхідний тип (стійкий до психологічної травматизації бойовим досвідом)	Висхідний тип (схильний до психологічної травматизації бойовим досвідом)
Загальна інтернальність	25 балів та вище	до 24 балів включно
Заперечення активності	до 6 балів включно	7 балів та вище
Життєстійкість	78 балів та вище	до 77 балів включно
Загальна здатність до самоврядування	30 балів та вище	до 29 балів включно
Загальна вольова організація особистості	85 балів та вище	до 84 балів включно
Особистісна зрілість	15 балів та вище	до 14 балів включно
Толерантність до невизначеності	50 балів та вище	до 49 балів включно
Інтолерантність	65 балів та вище	до 64 балів включно
Рівень загальної компетентності	39 балів та вище	до 38 балів включно

Із наведеної таблиці 1 стає зрозуміло: якщо більше 50 % ознак належать до певного типу, то констатується приналежність до цього типу (якщо 5 із 9 характеристик належать до низхідного типу – діагностуємо низхідний тип; якщо 5 із 9 належать до висхідного типу, то діагностуємо висхідний тип).

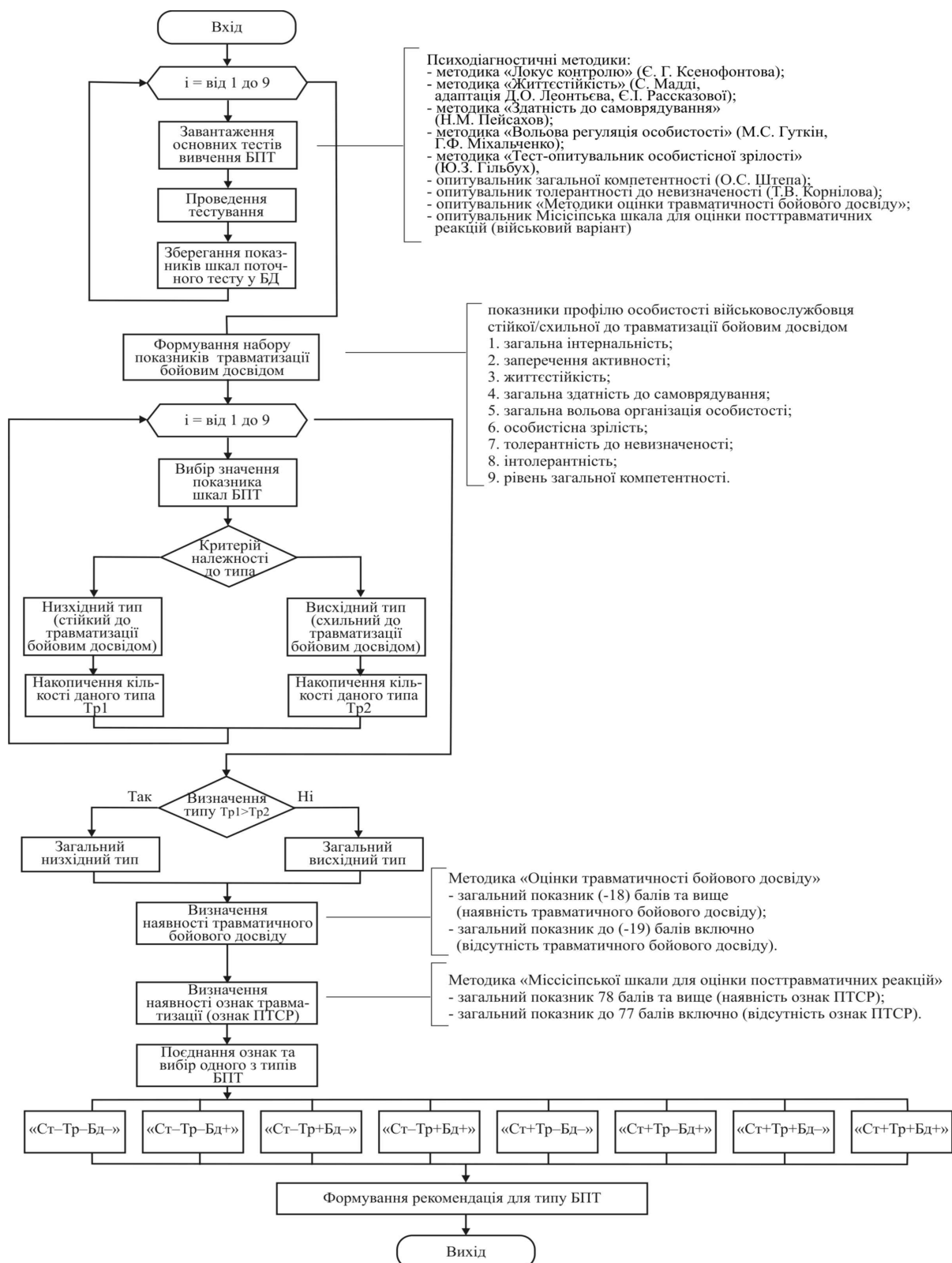

Рисунок 1 – Алгоритм функціонування комплексу для оцінки стійкості до психологічної травматизації бойовим досвідом військовослужбовців НГУ

Примітка: «Ст⁻Тр⁻Бд⁻» – нестійкий тип з відсутністю ознак психологічної травматизації та відсутністю ознак бойового досвіду; «Ст⁻Тр⁻Бд⁺» – нестійкий тип з відсутністю ознак психологічної травматизації та наявністю ознак бойового досвіду; «Ст⁻Тр⁺Бд⁻» – нестійкий тип з наявністю ознак психологічної травматизації та відсутністю ознак бойового досвіду;

«Ст⁻Тр⁺Бд⁺» – нестійкий тип з наявністю ознак психологічної травматизації та наявністю ознак бойового досвіду; «Ст⁺Тр⁻Бд⁻» – стійкий тип з відсутністю ознак психологічної травматизації та відсутністю ознак бойового досвіду; «Ст⁺Тр⁻Бд⁺» – стійкий тип з відсутністю ознак психологічної травматизації та наявністю ознак бойового досвіду; «Ст⁺Тр⁺Бд⁻» – стійкий тип з наявністю ознак психологічної травматизації та відсутністю ознак бойового досвіду; «Ст⁺Тр⁺Бд⁺» – стійкий тип з наявністю ознак психологічної травматизації та наявністю ознак бойового досвіду; БПТ – бойова психологічна травматизація.

Для рекомендацій введено ще 2 змінні:

- наявність травматичного бойового досвіду (за даними методики «Оцінка психологічної травматичності бойового досвіду»);
- наявність ознак психологічної травматизації (ознак ПТСР) (за даними «Міссісіпської шкали для оцінки посттравматичних реакцій» (військовий варіант)).

Поєднання 1) типу (стійкий / схильний до психологічної травматизації бойовим досвідом), 2) наявність / відсутність ознак ПТСР, 3) наявність / відсутність психологічної травматичності бойового досвіду дають можливим зробити 8 типових рекомендацій

Автоматизований психодіагностичний комплекс «Бойова психологічна травматизація особистості» не потребує наявності спеціальних знань у психолога і пропонується до використання як у стаціонарних так і польових умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агрелль Я. Стресс: его военные следствия – психологические аспекты проблемы. Эмоциональный стресс. Физиологические и психологические реакции. Медицинские, промышленные и военные последствия стресса : тр. Междунар. симпозиума, организ. Швед. центром исслед. в обл. воен. медицины 5 – 6 февр. 1965 г., Стокгольм, Швеция / под ред. Л. Леви. Л. : Медицина, 1970. С. 248–255.

2. Воробйова І. В. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищих військових навчальних закладах МВС України. Харків : Акад. внутр. військ МВС України, 2012. 297 с.

Копаниця Д.М.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедра військової психології та педагогіки, курсант 4 курсу (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЩОДО УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В УМОВАХ БОЮ

Психологічна підготовка та залучення військовослужбовців Збройних Сил України до Операції Об'єднаних Сил може будуватися лише на основі глибокого пізнання закономірностей функціонування їх психіки і поведінки в конкретній бойовій обстановці, з урахуванням специфіки цілей, завдань, засобів і способів діяльності в різних видах бою.

Бій – основна форма тактичних дій військ, яка є організованим і узгодженим за метою, місцем, часом ударом підрозділів, з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів та виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Військова наука виділяє два види бою: наступ і оборону.

Бій, з яким зустрілися наші військові на Сході нашої країни, це суворе випробування фізичних і духовних сил військовослужбовців, випробування їх здатності активно протистояти діям екстремальних, несприятливих для мирного життя факторів, зберегти волю та рішучість, до кінця виконати поставлене бойове завдання. Одним із найголовнішим та найскладнішим етапом є підготовчий.

Психологічна підготовка військовослужбовців – це система цілеспрямованих впливів, що має на меті формування і закріплення у воїнів психологічної готовності і стійкості, переважно на основі самовдосконалення особистісних і розвитку професійно важливих якостей, набуття досвіду успішних дій в модельованих екстремальних умовах бойової обстановки.

У ході навчання і виховання будь-якого фахівця військовослужбовця передбачено формування широкого спектра необхідних для виконання професійної діяльності якостей. І в цілому завдання вирішується успішно. Проте досвід бойових дій в АТО показує, що не кожна якість раніше сформоване може проявитися у військовослужбовця при зміні умов діяльності (погоди, рельєфу місцевості, видимості, вогневого впливу та ін), особливо при переході до ведення реального бою.

Важливо пам'ятати, коли воїн успішно вражає мішені на навчальних заняттях і далеко не кращим чином веде стрілянину при зміні умов бою, коли пасивно-оборонні рефлекси фактично сприяють неадекватного обстановці

поведінки воїна і знижує результативність бойової діяльності. Тобто *фактор новизни* часом відіграє вирішальну роль у прояві у військовослужбовця раніше сформованих якостей, а значить у виконанні вправи. І завдання полягає в тому, щоб ще в мирний час, в ході навчання і виховання, передбачити і поставити військового в такі умови, в яких будуть вироблені необхідні для виконання бойового завдання психологічні якості.

Основна теоретична та практична задача психологічної підготовки – це цілеспрямоване формування і закріплення у військовослужбовців психічних образів моделі їх майбутніх дій. І логіка тут має бути така: чим більша кількість майбутніх психічних образів максимально відповідних бойовій обстановці ми сформуємо у військовослужбовця, тим менше вірогідність його попадання в ситуацію невизначеності, невідомості, яка, як правило, тягне за собою спрацьовування у людини пасивно-оборонного рефлексу, а отже неадекватні дії.

Тобто, поряд з навчанням і вихованням, в процесі яких частково здійснюється психологічна підготовка, вирішується ряд завдань, що дозволяють нам зробити висновок, що вона є самостійною, має свої шляхи, засоби, форми і методи (аутотренінг, накопичення уявлень про ситуації бою і адаптація до них, психокорекція, психореабілітація та ін.).

Саме дана обставина найчастіше вносить деяку невизначеність в питання, що стосуються організації психологічної підготовки. У цьому зв'язку дуже чітко важливо розрізняти зміст загальної, спеціальної та цільової психологічної підготовки. Так, в ході загальної психологічної підготовки, яка здійснюється в процесі навчання і виховання, формуються необхідні для бою *професійно важливі якості* (мужність, героїзм, хоробрість і ін.), які повинні відповідати загальним цільовим установкам і вимогам, що пред'являються до особового складу.

Спеціальна психологічна підготовка менш пов'язана з навчанням і вихованням і більш наближена до самостійної психологічній підготовці до виконання поставленого завдання. Їй у більшій мірі притаманні специфічні методи (тренажі, ідеомоторні тренування, вивчення основних ознак цілей та ін.) У ході спеціальної психологічної підготовки вирішуються питання по усвідомлення бойового завдання, переконання воїнів у необхідності беззаперечного її виконання, активізації в цих цілях готовності та інших специфічних професійно важливих якостей.

Саме в ході спеціальної психологічної підготовки в найбільшій мірі вирішуються питання щодо зниження елементів невідомості в загальній системі майбутніх дій, формуються і активізуються специфічні якості необхідні саме для виконання даного завдання.

Цільова психологічна підготовка проводиться до конкретного бою, до конкретного польоту, походу, пуску і т.д. Вона найменш пов'язана з навчанням і спрямована на підйом активності особового складу, мобілізацію його психіки на виконання поставленого завдання.

Основними напрямками психологічної підготовки військовослужбовців є:

- формування у воїнів науково-обґрунтованих знань про бойові дії, уявлень про майбутню війну, переконань, готовності до подвигу, вчиненню самовідданих вчинків в ім'я перемоги над ворогом;
- підвищення рівня психологічної стійкості і витривалості військовослужбовців, вироблення невибагливості, невибагливості, помірності в бажаннях і потребах;
- прищеплення довіри до командирів і начальників, установки на беззаперечна покора і послух, благонадійності і лояльності до політики держави;
- зниження психічних травм, підвищення рівня професійних та бойових навичок і вмінь, фізіологічної та психологічної витривалості військовослужбовців.

Таким чином, основними завданнями офіцера-психолога під час підготовки особового складу до ведення бою (бойових дій) є формування в них високої морально-психологічної готовності і здатності успішно виконувати поставлені завдання, підтримання військової дисципліни, недопущення панічних настроїв, надавати своєчасне відновлення духовних і фізичних сил та захищати військовослужбовців від негативного інформаційно-психологічного впливу противника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 22.05.2017 №183 “Про затвердження Положення про структури морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України” – <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbro-nykh-sy/>
2. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 29.04.2017 №153 «Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України» – <https://dovidnykmpz.info/psycho/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbro-nykh-sy-6/>
3. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ ЗС України. – Частина II (батальйон, рота) затверджено наказом командувача Сухопутних військ ЗСУ від 30.12.2016 № 605

4. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ ЗС України. – Частина III (взвод, відділення, екіпаж) затверджено наказом командувача Сухопутних військ ЗСУ від 25.05.2016 № 238

5. Буряк О.О., Гіневський, М.И., Катеруша, Г.Л. Військовий синдром “АТО”: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. – <http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/4214>

6. Коупленд Н. Психология и солдат/Пер, с англ. А. Т. Сапронова и У. М. Каториича. - 2-е изд. - М.: Воениздат, 1991.

Коробка Л.М.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, завідувач лабораторії психології мас і спільнот, к.психол.н., доцент (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СТРАТЕГІЙ АДАПТАЦІЇ СПІЛЬНОТИ ДО УМОВ І НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Під впливом воєнного конфлікту на сході України практично всі верстви населення України включено в адаптивний чи дезадаптивний процес, який відбувається як в особистому, так і в колективному контекстах. Події, пов'язані із цим конфліктом, спричинили значні психологічні наслідки для більшості українців та актуалізували потребу осмислити їхній вплив на усталений спосіб життя, виробити засоби протидії індивідуальній і колективній травмі та ефективні стратегії зараджувальної поведінки. Отже дослідження адаптаційних процесів спільноти в умовах воєнного конфлікту було зосереджено не лише на складностях їхнього перебігу в умовах війни, а й на пошуку успішних психологічних стратегій пристосування.

Підґрунтям дослідження стратегій адаптації спільноти до суспільних змін унаслідок воєнного конфлікту постали загальні положення про адаптацію в умовах суспільних трансформацій (Є. Головаха, О. Злобіна, А. Камбур, Л.Корель, О. Лактіонов, О. Луценко, Т. Титаренко, Ю.Швалб, М. Шульга та ін.); в умовах невизначеності, непередбачуваності (О. Асмолов, І. Пригожин, К. Швалб) та адаптацію, як набуття позитивних змін на рівні особистості, групи, спільноти, соціуму в результаті адаптації до кризових умов (R. Tedeschi, C. Peterson, N. Park, M. Seligman).

Зазначимо, що характер впливу воєнного конфлікту та його наслідків на життєдіяльність людей доцільно трактувати як соціально травматичний і, водночас як такий, що призводить до посттравматичного зростання,

активізації колективних відновлювальних зусиль та розвитку, до позитивних змін на рівні особистості, спільноти, соціуму.

Отже коли йдеться про адаптацію спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту та вироблення нею стратегій адаптації, важливим для нас є розуміння адаптації як результату оволодіння складними життєвими ситуаціями (В.Климчук, О.Нестерова, R. Tedeschi, L. Calhoun), мобілізації прихованих можливостей та пошуку нових, активізації адаптаційних ресурсів та вироблення ефективних психологічних стратегій адаптації. Відповідно адаптацію спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту ми простежуємо як шлях від переживання соціальної травми до колективних відновлювальних зусиль та розвитку.

Спільнота, як система, застосовує та виробляє стратегії зараджувальної поведінки, щоб адаптуватися під такі умови з незначними адаптивними втратами, а також збільшує можливості доступу до необхідних адаптаційних ресурсів. Члени спільноти, приєднуються до процесу адаптації спільноти, як більш загальної системи, що дозволяє зміцнювати соціальні зв'язки та посилювати адаптивні ресурси за рахунок колективних ресурсів.

Отже спільнота виступає суб'єктом життєтворення та адаптації, адже усвідомлює, рефлексує події та здатна свідомо обирати стратегії адаптації, спрямовувати колективні зусилля на підвищення адаптивності та подолання наслідків травматичних подій.

Колективні стратегії адаптації до умов і наслідків воєнного конфлікту ми визначаємо як систему спільно вироблюваних способів зараджувальної поведінки, спрямовану на пристосування до змінених унаслідок воєнного конфлікту умов життєдіяльності, яка реалізується в емоційній, когнітивній і поведінковій сферах.

За результатами теоретичного аналізу *адаптації спільноти* до суспільних змін унаслідок воєнного конфлікту розроблено *концептуальну модель такої адаптації*, яка демонструє існування, з одного боку, рутинної адаптації, що реалізується за допомогою випробуваних стратегій, спрямованих на самозбереження, а з другого – проактивної, яка виявляється в активному пошуку нових можливостей, активізації адаптаційного потенціалу та ресурсів спільноти, в готовності до змін та розвитку.

За результатами емпіричного вивчення стратегій адаптації в різних сферах життєдіяльності було побудовано **моделі** психологічних стратегій адаптації спільноти в процесі: зміцнення громадського здоров'я (Коробка, 2018), ціннісного порозуміння (Васютинський, 2018), опрацювання травматичного досвіду (Мяленко, 2017), застосування медіапрактик (Гусев,

2018), родинної взаємодії (Губеладзе, 2017), трансформації соціального капіталу (Вінков, 2017).

Досліджені стратегії сукупно утворили такі інтегративні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту, як консервативно-рутинні та проактивно-трансформаційні, які виступають засобами реалізації, відповідно, рутинної та проактивної адаптації, що дістало відображення в побудованій структурно-процесуальній моделі стратегій адаптації спільноти.

Відповідно до цієї моделі, під тиском об'єктивних обставин, пов'язаних із воєнним конфліктом, суб'єкт адаптації робить спроби осмислити їх, сконцентрувати та мобілізувати зусилля для опанування ними, що спонукає:

- до використання загальноприйнятих стереотипних моделей поведінки, застосування консервативно-рутинних стратегій адаптації та реалізації моделі рутинної (реактивної) адаптації – успішної в результаті якої (якщо ці спроби були успішними), відбувається консервація наявного досвіду, чи – неуспішної в результаті якої можуть виникнути дезадаптивні прояви, безпорадність, відчуття безвиході тощо (загроза занурення в себе, часті конфлікти), або ж необхідність продовження адаптаційного процесу, пошук нових шляхів вирішення проблеми, нових стратегій;

- до активного усвідомленого пошуку, нових можливостей, утілення нереалізованого потенціалу та прихованих резервів, вибору проактивних моделей поведінки, які мають внутрішню зумовленість та проявляються в здатності протистояти зовнішнім впливам та активно впливати на них, орієнтуватися на майбутнє. Тобто до вироблення проактивно-трансформаційних психологічних стратегій адаптації, в результаті яких реалізується модель проактивної адаптації – ефективної чи неефективної.

Як засвідчують отримані результати, при виборі стратегій адаптації до умов воєнного конфлікту, частіше обираються стратегії, які використовувалися раніше, перевірені часом (засновані на своєму досвіді чи взяті за приклад в інших) – консервативно-рутинні (вони є найпоширенішими). Водночас зафіксовано наявність, хоча й невпевненого, та все ж такого, що простежується, переходу від консервативно-рутинних стратегій адаптації до вироблення проактивно-трансформаційних психологічних стратегій як найбільш ефективного варіанта індивідуальної і колективної зараджувальної поведінки в різних сферах життєдіяльності. Однак, цей процес охоплює ще незначну частину спільноти, вимагає часу й зусиль для усвідомлення причин подій, їхнього впливу на майбутнє, атрибуції відповідальності, а також активізації рефлексивних процесів на індивідуальному і колективному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коробка Л.М. Психологічні стратегії як засоби реалізації індивідуальної та колективної адаптації до наслідків воєнного конфлікту / Л.М. Коробка // Наукові студії із соціальної та політичної психології НАПН України. – 2018. – № 41 (44) – С. 46-56.
2. Васютинський В. О. Стратегії колективної адаптації українців в умовах актуального самовизначення // Український психологічний журнал. – 2018. – № 2 (8). – С. 7–16.
3. Мяленко В.В. Психологічні стратегії адаптації сімей учасників АТО до умов і наслідків воєнного конфлікту в процесі опрацювання травматичного досвіду / В.В. Мяленко // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 5 (19) – С. 53 – 61.
4. Гусев І.М. Психологічні особливості взаємодії з медіапрактиками спільноти в умовах воєнного конфлікту // Актуальні проблеми психології. – Т. Х. – Вип. 31. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: Зб. наук. статей / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2018. – С. 46–55.
5. Губеладзе І.Г. Hubeladze I. Models of family relationship in condition of military conflict / Hubeladze Iryna // American Journal for Fundamental, Applied & Experimental Research. NY. – 2017. – P.42–45.
6. Вінков В.Ю. Психологічні труднощі трансформації соціального капіталу в процесі адаптації спільноти до наслідків воєнного конфлікту / В.Ю. Вінков // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2017. – Вип. 6 (20) – С. 94-106.

Костенко К. О., Лусік Я. В.

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, курсанти 2-го курсу (м. Сєвєродонецьк, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ ПРИЗОВНИКАМИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Основні положення про проходження військової строкової служби в Україні закріплено в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», статутах Збройних Сил України (ЗСУ) [1], де зазначено, що

військовослужбовець несе особисту відповідальність щодо захисту своєї Батьківщини. Призовник зобов'язаний проходити військову службу впродовж встановленого законом терміну, у визначеному військовим командуванням місці, суворо дотримуючись правил залишення розташування військової частини або місця служби, добросовісно виконувати вимоги статутів ЗСУ і Військової присяги.

Однією з головних умов забезпечення боєздатності підрозділу та в цілому ЗСУ є сувора дисципліна, якої не завжди дотримуються бійці-призовники. Рядові призовники часто не витримують військової напруги, як наслідок іноді вони незаконно покидають підрозділи або схильні вчиняти акти самогубства, суїциди, принаймні, здійснюють суїцидальні спроби. У цьому ряду порушень особливої ваги набувають випадки самовільного залишення військової частини в особливий період.

Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах особливого періоду становить окремий кримінальний злочин передбачений частини 4 ст. 407 Кримінального Кодексу України (КК України). *Деліктвентну* поведінку військовослужбовців, які вчинили самовільне залишення військової частини обумовлено своєрідним поєднанням їх особистих якостей, що впливають з їх системи цінностей, рівня розвитку самосвідомості та сили особистості, а також конкретної ситуації проходження військової служби призовниками. Науковці виділяють *три групи* осіб військовослужбовців, які здатні вчинити самовільне залишення військової частини, яке розглядається як дезертирство [2; 3].

Перший тип це військовослужбовці, яким притаманна висока уразливість в психологічно складних ситуаціях. Зокрема, під час виконання бойових завдань в умовах особливого періоду, надмірні моральні, фізичні та психологічні навантаження можуть спровокувати до вчинення злочину дезертирства. Якщо тим більше воїн позбавлений повноцінного відпочинку, добового звільнення, перебуває в умовах полігонного дискомфорту тощо.

Другий тип – військовослужбовці, для яких характерна висока конфліктність поведінки. Таким рядовим, як правило, бракує соціальної підтримки, уваги з боку командирів, позитивного оточення побратимів. Рядовим цього типу притаманні психологічні якості високої конфліктогенності, поведінка, яка провокує агресію з боку найближчого оточення. Поряд з тим, їх відрізняє високий рівень активності й наполегливості в реалізації своїх інтересів, що не дозволяє їм змиритися з ситуацією, яка склалася в бойовому підрозділі; орієнтація на цінності, пов'язані з соціальним повагою та соціальним домінуванням; виражений конфлікт між «Я-реальним» і «Я-ідеальним».

Третій тип включає військовослужбовців, для яких залишення військової частини було засобом досягнення якоїсь іншої, не пов'язаної зі службою (злочинної або незлочинної) мети. Для них типові: підвищена потреба в авторитарній позиції і незалежності, схильність до застрягання в негативному досвіді з тенденцією до ворожих переживань стосовно більшості оточуючих бійців, поспішність у прийнятті рішень без серйозного аналізу ситуації; завищена самооцінка, орієнтована на статеві-рольові стереотипи. Аналіз злочинної поведінки військовослужбовців, які вчинили акти самовільного залишення військової частини, дозволив виділити кілька типів порушників, для яких дане суспільно *небезпечне діяння є наслідком*: а) загальної негативної орієнтації особистості щодо військової служби; б) загальної нестійкості спрямованості особистості щодо виконання воєнних обов'язків, обумовленої ситуативними чинниками; в) злочинної установки особистості, що включає активний пошук, організацію приводів ситуації даного конкретного злочинного діяння.

На підставі вищевикладеного можна зробити деякі *висновки*:

- загальна характеристика особи злочинця за ст. 407 КК України – це сукупність соціальних і соціально значущих, духовних, морально-вольових, психофізичних, інтелектуальних властивостей і якостей людини, яка скоїла даний злочин внаслідок взаємодії негативних, в тому числі криміногенних, обставин, що формували особистість військовослужбовця до призову на військову службу, у взаємозв'язку з вельми специфічними армійськими умовами.

- кримінологічна типологія військовослужбовців-злочинців дозволяє виділити з усього різноманіття злочинних проявів і різних типів осіб, які вчинили злочин самовільного залишення військової частини, найбільш характерні типи і зразки їх дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів Г.В. Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова [та ін.]; за ред. П.С.Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 845–884

2. Албул С.В. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальне право України: Навч.-метод. посібн. /С.В. Албул, Д.О. Балобанова, А.А. Березовський [та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. В.О. Тулякова. – О. : Фенікс, 2011. – 374 с.

3. Клименко В.А. Військові злочини /В.А. Клименко, Г.І. Чангулі// Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 1012–1082.

Костюкова Н.В.

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України, заступник начальника науково-дослідного відділу воєнно-психологічних досліджень (м. Київ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО БОЙОВИХ ДІЙ В АРМІЯХ КРАЇН НАТО

На думку фахівців США, Британії та Канади, умови сучасної війни та військової служби висувають високі вимоги щодо психологічних якостей військовослужбовців, здійснюють потужний психологічний вплив на учасників бойових дій. Тому проблема організації психологічної підготовки до циклу розгортання в НАТО, формування психологічної стійкості (пружності, еластичності) (Resilience) учасників бойових дій та членів їх сімей набуває значної актуальності[2]. В країнах НАТО завдання психологічної підготовки військовослужбовців до бойових дій, формування резилієнсу покладені на командирів підрозділів. Діяльність командирів здійснюється у відповідності до стратегії загального фітнесу, що включає в себе фізичний, психологічний та духовний фітнес, побудовані на моделі вимог та ресурсів. Одним із яскравих прикладів реалізації даної моделі в армії США є виконання програми підготовки “Всебічного фітнес для солдата і сім’ї” (Comprehensive Soldier & Family Fitness, CSF2). *Програма підготовки CSF2* здійснюється у п’яти вимірах: фізичний вимір (physical dimension), емоційний вимір (emotional dimension), соціальний вимір (social dimension), духовний вимір (spiritual dimension), сімейний вимір (family dimension).

Метою реалізації програми CSF2 є фізично здоровий та психологічно сильний військовий та цивільний персонал, який підтримується членами сімей, має високий рівень професійної придатності, високу адаптивність та стійкість до бойового та оперативного стресу, успішність у військовій та цивільній сферах, здатність виконати широкий спектр оперативних вимог армії США. CSF2 не є програмою лікування. Це – *превентивна програма*, що спрямована на підвищення психічної стійкості (Resilience) всіх членів військового співтовариства, яке включає військовослужбовців, членів сімей та цивільний персонал. Завдання програми – це забезпечення

військовослужбовців навичками (Performance enhancement skills) застосування ефективних механізмів захисту від впливу несприятливих та травмуючих психологічних факторів службової діяльності та бойової обстановки, що є чинниками зниження боєздатності та обумовлених стресом психічних розладів.

Програма CSF2 побудована на принципах доказової медицини, результати її застосування постійно аналізуються та оцінюються з метою корегування її удосконалення. Змістом програми є безперервний супровід військовослужбовців, членів їх сімей та цивільного персоналу, регулярне тестування та навчання прикладним психологічним та фізичним практикам і тренінгам механізмів стійкості та підвищення якості фізичних, емоційних, соціальних, духовних, і сімейних аспектів життя на основі постійного саморозвитку. Модель програми CSF2 передбачає вихід за межі виключно професійного життя, пропонуючи цілісну (холічну) програму особистісного зростання та розвитку, в якій превенція стресу є лише одним із елементів системи підготовки[6].

Молодші командири з метою опанування методикою розвитку необхідних якостей у підлеглих проходять спеціальні тренінги в навчальних центрах програми CSF2. Проводиться підготовка тренерів із числа військовослужбовців та членів їх сімей для проведення тренінгів на рівні роти.

Програма CSF2 складається з *чотирьох основних елементів*:

1. Global Assessment Tool (GAT) – Online-опитувальник для самооцінки.
2. Comprehensive Resilience (Self Development) Modules – інтернет-тренінг , адаптований за рівням ефективності. Включає 24 модулі саморозвитку (CRM).
3. Master Resilience Trainer Course (MRTs) – викладання навичок психологічної стійкості для персоналу підрозділу та членам сімей
4. Institutional Training – тренінг спрямований на підготовку військовослужбовців до циклу розгортання підрозділу.

Двічі в рік проводиться оцінка психологічного і фізичного стану військовослужбовця з використанням комплексного інструменту Глобальної оцінки (Global Assesment Tool GAT2.0), що інтегрує психометричні методики в поєднанні з результатами фізіологічних функціональних проб і результатів Армійського тесту фізичної підготовки (Army Physical Fitness Test - APFT). Елементи програми CSF2 проводяться як безпосередньо в підрозділах, так і в армійських навчальних центрах. Займатися за програмою CSF2 можна і самостійно, відповідно до

індивідуальних потреб використовуючи online доступ до ресурсів програми CSF2 (<http://csf2.army.mil/>; <https://armyfit.army.mil/>)[1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Building Psychological Resilience in Military Personnel: theory and practice / edited by Robert R. Sinclair and Thomas W. Britt. – Washington, 2013.
2. Hammermeister J. et al. Military applications of performance psychology methods and techniques: an overview of practice and research from the U.S.Army / Hammermeister J. J.of Performace Psychology. – 2011. - Iss. 3.
3. Rutter M. Psychosocial resilience and protective mechanisms / Rutter M. Am J Orthopsychiatry. –1987. – Jul;57(3). – pp.:316-331.
4. Comprehensive Soldier and Family Fitness. / Army Regulation 350-53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC – 2014.
5. Cornum Rh. et al. Comprehensive Soldier Fitness / Cornum Rh. et al. American Psychologist. – 2011. – Vol. 66. – No. 1. – P. 4–9.
6. Tedeschi R. Can We Facilitate Posttraumatic Growth in Combat Veterans? / American Psychologist – 2011. – 66(1). – pp.19-24..
7. Col. Tom Vail, Deputy Director. Comprehensive Soldier Fitness: Building Resilience in the U.S. Army/ Military Health System Conference, National Harbor, Maryland. January 24-27, 2011.

Кравченко С.І.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, аспірантка кафедри соціальної психології (м. Київ,
Україна)*

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ В ПСИХОЛОГІЇ

В епоху трансформаційних змін та збройного конфлікту в нашій державі питання консолідації суспільства є надзвичайно актуальним, оскільки постає проблема поляризації політичних думок, роз'єднання за світоглядом, різновекторною спрямованістю поглядів стосовно політичного розвитку країни тощо.

А отже, необхідно здійснити теоретико-методологічний аналіз поняття про консолідацію у науках, виділивши психологічний аспект явища. В соціально-психологічних і соціологічних дослідженнях останніх років відмічається зростаючий інтерес до дослідження явища консолідації як

необхідної умови становлення єдиної, міцної, сильної державності. Незважаючи на це, простежується відсутність узгодженого понятійного апарату, коли йдеться про трактування самого поняття «консолідація». Проблема консолідації є міждисциплінарною, яку вивчає філософія, політологія, психологія, соціологія, педагогіка, соціальні та економічні науки.

Вперше слово виникло в XVI ст. і мало значення «об'єднання в ціле». Походить від латинського «consolidatio», де *con* — разом, *solidatio* - ущільнюю, укріплюю. Вперше було використано в релігійній та юридичній сферах. Пізніше стало вживаним і в інших сферах, зокрема в соціокультурній, політико-правовій, етнонаціональній сфер, а також у природничих і точних науках

З'ясовуючи сутність поняття в словниках, знаходимо трактування, що висвітлюють наступні аспекти явища. Консолідація — зміцнення, укріплення будь-чого; об'єднання, згуртування окремих особистостей, груп, організацій для боротьби за спільні цілі [3]. Консолідувати - єднати, об'єднувати зусилля для сумісної діяльності [4]. Або ж, консолідувати — згуртовувати для посилення діяльності [5]. В Оксфордському словнику (англ. *solid* — твердий, стійкий, ґрунтовний): 1) дія чи процес перетворення чогось на більш сильне і стійке, 2) поєднувати деяке число одиниць в одне, більш ефективне і згуртоване ціле [7].

Ми вважаємо, що слід розглядати дане явище якомога цілісніше, враховуючи підходи до його трактування в суміжних до психології дисциплінах, зокрема, етології. Щоб відповісти на питання стосовно біологічних засад творення консолідації, розглянути її в розрізі етології, ми звертаємось до робіт Лоренца К. та Тінбергена Н., де функціональність будь-якого об'єднання розкривається, в першу чергу, крізь призму мети: збільшити свої шанси на виживання шляхом досягнення безпеки завдяки єдності з тими, хто переслідує ідентичні з тобою цілі.

Говорячи про соціологічне розуміння консолідації, за останні роки (2015-2018), воно активно розроблялось в роботах вітчизняних вчених: Арутюнової К., Дробіжевої Л., Михайленка О., Ніковської Л., Подьячева К., Рижової С., Щеніної О., які підіймали питання ресурсів і факторів здійснення консолідації на прикладі російського суспільства. Різноманіття факторів, які впливають на консолідаційний процес дозволяють говорити про його складність, особливо коли йдеться про національну консолідацію, націєтворення, зміцнення етнонаціональних груп.

На думку дослідників Локосова В. та Шульца В., консолідація поєднує зміст макрооб'єктивних та мікросуб'єктивних підходів [1, с. 20]. Що означає

синтез об'єктивної інтеграції соціальних структур системи і суб'єктивну солідарність людей. В цьому сенсі консолідація має мультирівневий характер. В першому випадку йдеться про структурні (союз, асоціація), а в другому – про функціонально-процесуальні особливості (компроміс, консенсус) системи [2]. А отже, досліджуючи консолідацію, ми можемо використовувати обидва види критеріїв.

Виходячи з результатів опитування центром Разумкова 2016 р. [6, с.11], факторами консолідації суспільства є подолання соціально-економічних проблем, подолання корупції, зміна влади в Україні, більш справедливий розподіл благ та збільшення участі громадян у вирішенні проблем на державному рівні. Отже, говорячи про консолідацію в соціологічному розумінні, на перший план виступають рівність, зацікавленість (а отже, і спільна мета) та доступ, можливість брати участь у вирішенні питань щодо суспільно важливих процесів. Нівеляція гостроти розподілу можливостей і скорочення дистанції між громадянами і владою, на думку самих громадян, є суттєвою змінною, яка сприяє консолідації, знижуючи при цьому необхідність боротись лише за індивідуальні вигоди, переходячи на наступній рівень колективного творення спільного блага, де і держава захищає свободу, верховенство закону, громадянську гідність (Арендт Х., Арістотель, Джефферсон Т, Монтеск'є, Токвіль А.).

Проте за такого підходу, в центрі розгляду постають зовнішні фактори, а отже, задля консолідування суспільства зміни мають відбутись, в першу чергу, в самій системі (екстернальний чинник). Ми ж пропонуємо звернути увагу на інтернальну сторону питання: на психологічні компоненти консолідації, і на соціально-психологічні чинники, що їх обумовлюють. Йдеться про, по-перше, домінуючі структурні елементи консолідації, що є спільними для учасників групи, а отже, виступають в якості основи єдності; по-друге, про соціально-психологічні чинники, які зумовлюють готовність до консолідованих дій з однодумцями, пошуку спільного рішення в діалогічній формі (ітерсуб'єктивний рівень консолідації) та уявлення про природу єдності, мету і способи її досягнення, ідентичність з групою (інтрасуб'єктивний рівень консолідації). Отже, ми хочемо представити підхід до консолідації зсередини, що є питанням малодослідженим і досить складним.

Щодо соціально-психологічного підходу, в рамках якого ми продовжуватимемо роботу за окресленою темою, поняття «консолідація» не було достатньою мірою розроблене, тому на основі представлених напрямків, враховуючи вже існуючі значення і розуміння, ми ставимо за мету розробку теоретичного конструкту консолідації. Оскільки, як бачимо, у

суміжних науках, при аналізі явища консолідації, визначення ґрунтуються на дискриптивному підході і упускається з уваги психологічна сутність цього феномену.

Синтезуючи вищезазначені трактування, ми, услід за Фроловим П. вважаємо, що консолідація є специфічним типом єдності [2]. Але щоб диференціювати цей тип єдності від інших, необхідне створення теоретичної моделі консолідації, виділення її структури та рівнів. Тоді ми зможемо говорити, чи то дійсно йдеться про консолідацію, чи ми розглядаємо інше явище, задля опису якого слово «консолідація» використовується лише у якості синоніму.

Ми вважаємо, що явище має специфічну структуру та функції, не є тотожним поняттям, які використовуються для опису даного феномену. Відповідно до вищесказаного, виникає необхідність в створенні теоретичного конструкту, завдяки якому ми б отримали холістичне розуміння явища консолідації людей у суспільстві.

Отже, нами встановлено, що інтеграційний підхід до консолідації розкриває набагато більш складні структуру та функціональне призначення явища, ніж це здається на перший погляд. Спільним для усіх представлених трактувань є розгляд консолідації як явища, що є об'єднанням, згрупуванням, єднанням, злукою, тим, що передбачає наявність в консолідованій групі чи суспільства спільних поглядів, мети і зацікавленості в її досягненні. Найбільш розробленим поняття виявилось в соціологічній науці, але де, в силу специфіки досліджень, не враховуються психологічні, соціально-психологічні чинники і складові конструкту консолідації. Їх виявлення і обґрунтування буде метою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Социально-структурные факторы консолидации российского общества: монография / отв. ред. И.И. Елисеева, Г.В. Еремичева. — СПб. : Нестор-История, 2012. — 204 с
2. Фролов П. Громадська думка: критерії та моделі консолідації // Наукові студії з соціальної та політичної психології. — К.: Міленіум, 2014. — С. 234-244
3. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М. : Сов. энцикл., 1969 – 1978.

4. Т.Ефремова. Новый словарь русского языка. Толково-ловообразовательный [Електронний ресурс] / Т.Ефремова // Русский язык. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.efremova.info>
5. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; РАН, Институт русского языка им. В.В.Виноградова. - 4.изд., доп. - М. : Азбуковник, 1999. - 944
6. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії. // Центр Разумкова. – 2016. – С. 11–16.
7. Oxford dictionary [Електронний ресурс] // Oxford University Press. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://en.oxforddictionaries.com>.

Кучерява Т.О.

Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, інститут морально-психологічного забезпечення, начальник тренувального комплексу (інформаційного та психологічного забезпечення) кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (м. Львів, Україна)

**ЩОДО ПИТАННЯ НАДІЙНОСТІ ЧЛЕНІВ ТАНКОВИХ ЕКІПАЖІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Сьогодні збройні сили України переживають важливий період реформування і модернізації. Складність цього періоду є багатоаспектною: по-перше, армія переходить на змішаний принцип комплектування (за призовом і за контрактом), освоює нові статuti та інші документи, що регламентують життя, побут і бойове навчання; по-друге, на всю систему військового управління впливають демократизація, гуманізація, дещо змінені ціннісні орієнтації, новий зміст і форми виховної роботи; по-третє, йде процес формування нових морально-психологічних пріоритетів в питаннях спілкування і взаємин тощо. Знаходячись у стані війни, Україна потребує надійного захисту та оборони, які можуть забезпечити Збройні сили України. Досвід антитерористичної операції, а згодом операції об'єднаних сил, зміна озброєння і бойової техніки, нові вимоги до особистості військовослужбовця вимагають нових психологічних досліджень в межах психології діяльності в особливих умовах, екстремальній та кризовій психології.

Основу сухопутних військ Збройних сил України складають механізовані та танкові війська, основними завданнями яких є утримання позицій, відбиття ударів противника, прорив оборони противника, розгром його військ, захоплення важливих районів, рубежів і об'єктів тощо. Звернення до цих особливостей в аспекті врахування сучасного становища на політичній арені, загострює питання забезпечення надійного виконання всіма військовослужбовцями взагалі та членами танкових екіпажів зокрема, своїх завдань за призначенням. Адже надійний військовослужбовець є основою надійної армії.

Враховуючи те, що надійність фахівця є комплексним утворенням та залежить від безлічі чинників, відмітимо, що, в науковому середовищі утворилось декілька тенденцій у вивченні цього питання. В тому чи іншому ступені, в межах психології діяльності в особливих умовах цієї проблеми торкалися С.В.Василенко, Т.А. Вежновець, Н.У. Гулєв, Л.Г. Дика, М.М. Дятлов, О.П. Євсюков, А.В. Кабанцева, О.Г. Караяні, В.М. Крук, К.В. Кім, К.О. Кравченко, Н.С. Кучеренко, Д.В. Лебєдев, М.А. Малахов та інші.

Безпосередньо питання психологічного розгляду надійності фахівця стосувались в основному технічних наук; згодом було виокремлено її особистісний зміст, який визначався як якісна характеристика поведінки людини, характерологічні особливості ставлення до себе і до оточуючих (Б.Ф. Ломов, В.Д. Небиліцин, Н.Ф. Феденко та ін.) [1,2].

В цілому в психологічних дослідженнях надійності фахівця нерідко позначаються її особистісні складові і вказується на доцільність їх подальшого вивчення.

Виконання службово-бойових завдань танковими екіпажами Збройних сил України в значній мірі визначається груповим характером використання і обслуговування експлуатаційних систем і озброєння сучасних машин. Також здійснення професійних завдань танкістами у складі танкового екіпажу пов'язане з певними взаємовідносинами й взаємозалежностями в екіпажі та обумовлюється якістю організації сумісної діяльності. Тому, на одне з перших місць в прикладних психологічних дослідженнях в межах сучасної психології діяльності в особливих умовах, саме сьогодні, закономірно висувається проблема надійності спільної діяльності в танкових екіпажах. Це питання стає особливо значущим, якщо врахувати, що виконання екіпажами бойових і навчальних завдань відбувається строго обмеженим складом людей, як правило, в екстремальних умовах.

Сучасна психологічна наука пропонує теоретично обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення групової діяльності. Однак, специфіка спільної діяльності малих груп в межах танкових екіпажів вимагає

спеціального цілеспрямованого вивчення. Тим більше, дослідження характеристик надійності спільної діяльності членів танкових екіпажів значно сприяло б підвищенню боєздатності сухопутних військ України.

До теперішнього часу досліджень з проблеми надійності спільної діяльності в складі танкових екіпажів в напружених і екстремальних умовах не проводилось. Сьогодні наявні поодинокі соціально-психологічні дослідження групової діяльності в екстремальних ситуаціях (В.Я.Подорога, С.В.Саричев, В.А.Хащенко, Щербіна І.Є. та ін.) [3,4].

Отже, ми можемо констатувати, що сучасних досліджень, які б системно та синтезовано вирішували питання надійності членів танкових екіпажів з позиції вище окреслених точок зору, в психологічній науці немає. Таким чином, зазначена проблема може вважатись вкрай актуальною, а основні питання в її межах першочерговими для вирішення в психології діяльності в особливих умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ломов Б.Ф. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / под ред. Б.Ф.Ломова, Ю.М. Забродина. М.: Наука, 1985. 228 с.
2. Небылицин В.Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления. М.: Высшая школа, 1991. С.238-249.
3. Сарычев С.В. Социально-психологические аспекты надежности группы в напряженных ситуациях совместной деятельности. Курск, 2000. 180 с.
4. Андреева Т.Ю., Попов В.М., Тімченко О.В., Щербіна І.Є. Прогнозування психологічної сумісності фахівців первинного тактичного пожежно-рятувального підрозділу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту. Харків: ФОП Панов А.М., 2018. 136 с.

Лазоренко Б.П.

Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості, к.філос.н., доцент (м. Київ, Україна)

**РЕАБІЛІТАЦІЯ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД
ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНИХ ОСІБ**

У зв'язку з воєнними подіями на Сході України, важливим завданням держави і суспільства є надання реабілітаційної та соціально-психологічної допомоги особам вимушено переміщеним з місць постійного проживання. З грудня 2017 по березень 2018 автором спільно з К.О.Кальницькою, завідувачкою кафедри організації соціально-психологічної допомоги населенню Чернігівського НТТУ, було проведено Школу соціально-психологічної допомоги для ветеранів АТО, волонтерів та вимушено переселених осіб (далі ВПО). [1]. Основними завданнями для ВПО і інших учасників Школи були: зменшення напруги посттравматичних станів; поліпшення адаптивності, покращення якості життя учасників за рахунок опрацювання комплексу реабілітаційних технологій, опанування навичок само, взаємодопомоги, надання первинної психологічної допомоги рідним та колегам. Паралельно із заняттями Школи автором проводилась аналогічна робота з учасниками АТО, волонтерами, ВПО на базі Соціально-психологічний методичного реабілітаційного центру ІСПП НАПН України. За результатами цих заходів було здійснено емпіричне дослідження.

Метою даних тез є порівняльний аналіз у форматі кейсового дослідження результатів отриманими двома жінками ВПО які раніше проживали у м. Донецьк. Одна з них брала участь у Чернігівській школі (ВПО Чернігів), а друга у групі взаємодопомоги, що проводилась на базі Соціально-психологічного центру ІСПП НАПН України (ВПО Київ).

Теоретичними засадами проведення навчальних та практичних занять з ВПО слугували концепція соціально-психологічної реабілітації особистості Т.М.Титаренко; суб'єктно-вчинковий підхід В.О. Татенко; парадоксальна інтенція Віктора Фанкла. До реабілітаційного комплексу технологій були включені тілесно-зорієнтовані, дихальні психотехнології та авторська інноваційна технологія парадоксу, яка передбачала актуалізацію механізму парадоксальної трансформації негативних станів особистості у позитивний життєвий досвід.

Також важлива роль при проведенні Школи надавалась соціально-психологічному супроводу соціальної реадaptaції ВПО. У його реалізації застосовувались технології індивідуальної та групової роботи, лайф-коучінг, опрацювання та профілактика рецидивів травматичних реакцій; міні тренінги, домашні завдання, участь у групі взаємодопомоги.

Для визначення отриманих результатів використовувався дослідницький методичний комплекс, який складався із наступних методик: опитувальник "Перелік симптомів ПТСР" для української популяції (адаптація Хаустової О. О., Трачук Л. Є., Безшейко В. Г.) [2]; багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» А. Г. Маклакова і

С. В. Чермянина [3]; авторський опитувальник «Самооцінки зміни якості життя учасників Школи соціально-психологічної допомоги». Основними індикаторами посттравматичного розладу визначено симптоми інтрузії, симптоми уникнення, негативні думки і емоції, надмірна реактивність. Величина показника вимірювалася у балах. Інтегральний показник 33 і більше балів свідчить про наявність симптоматики посттравматичного розладу.

ВПО Чернігів

27.01.2018				17.03.2018			
ПТСР							
Симпт. інтрузії	Симпт. уникн.	Негат. д. і ем.	Надмірр еакт.	Симп. інтруз.	Симпт. уникн.	Негативд. і ем.	Надмір. реакт.
9	1	7	9	5	0	2	6
Інтегральна сума показників ПТСР							
26				15			

Адаптивність

03.02.2018			24.03.2018		
Поведінк. регуляція	Комунікат. потенціал.	Моральна норматив.	Поведінков. регуляція	Комунікат. потенціал	Моральна норматив
35	11	9	23	9	10
Особистий адаптивний потенціал					
54			42		

Згідно опитувальника «Адаптивність» індикаторами особистісного адаптивного потенціалу визначено стани поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу, моральної нормативності. Порушення адаптивності вимірюються величиною бала індикаторів. За оцінкою особистісного адаптивного потенціалу ВПО перемістилась в рамках групи зниженої адаптації до межі задовільної адаптації.

За результатами опитувальника якості життя по закінченню занять у ВПО помірно покращились фізичний і психологічний стан. У неї покращився сон, вона навчилася керувати емоціями та внутрішніми станами, з'явилась рівновага, впевненість. Також покращилось ставлення до своїх рідних. Стосунки стали більш довірливі, м'якше, завдяки технікам саморегуляції навчилася встановлювати контакт із сином, стала спокійніша, менш конфліктна. Також ВПО зазначила, що зможе самостійно користуватись навичками самодопомоги, психологічно допомагати своїм рідним та близьким. У неї склались дружні стосунки з колегами жіночої громадської організації у м. Чернігів.

ВПО Київ

27.01.2018				13.03.2018			
ПТСР							
Симпт. інтрузії	Симпт. уникн.	Негат. д. і ем.	Надмір. реактив.	Симпт інтруз	Симпт. уникн.	Негат. д. і ем.	Надмір. реактив.
10	2	25	12	12	3	10	4
Інтегральна сума показників ПТСР							
49				29			

Адаптивність

07.11.2017			24.03.2018		
Поведінк. регуляція	Комунікат. потенціал	Моралальна нормативн.	Поведінк. регуляція	Комунікат. потенціал	Моралальна нормативн.
34	12	10	18	13	7
Особистий адаптивний потенціал					
56			38		

На початку дослідження у ВПО спостерігалась посттравматична симптоматика, яка зникла по завершенню занять. За оцінкою особистого адаптаційного потенціалу ВПО перемістилась із групи зниженої адаптації до групи задовільної адаптації. За опитуванням змін якості життя у ВПО під кінець занять помірно покращився фізичний і психологічний стан. Вона стала більш спокійною і врівноваженою. Зменшилась тривожність. Значно покращились стосунки з батьками. Помірно покращились стосунки з колегами по роботі, проте залишились дещо напруженими. На жаль молода жінка не змогла за час перебування у Києві познайомитись та встановити стосунки із чоловіком для створення сім'ї. Попередній партнер із Донецька покликав її до себе, запропонував допомогу у працевлаштуванні на більш оплачувану посаду. Вона повернулась у Донецьк оскільки мала там власне житло, а у Києві їй потрібно було орендувати помешкання. При опитуванні після закінчення навчання та повернення у Донецьк вона зазначила, що за час навчання набула необхідних навичок самодопомоги, що допомагає їй зберігати психоемоційну стабільність.

Висновки. Згідно результатів дослідження з'ясовано ефективність застосування технологічного реабілітаційного комплексу. Внаслідок засвоєння навчального і практичного курсу у ВПО зменшились прояви симптомів ПТСР, підвищилась їхня адаптивність, покращилась якість життя. Важливу роль у набутті позитивних результатів відіграв соціально-психологічний супровід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lazorenko, B., & Kalnytska, K. (2018). Readaptation of ATO Veterans and their Wives: Experience of Psychosocial Assistance School. *Mental Health Global Challenges XXI Century*, 2, 59. Retrieved from <https://www.mhgc21.org/>.
2. Безшейко, В. (2016). Адаптація Шкали для клінічної діагностики ПТСР та опитувальника "Перелік симптомів ПТСР" для української популяції. *Психосоматична медицина та загальна практика*, 1. Взято з <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/8>.
3. Маклаков, А. Г., & Чермянин, С. В. (2006). Многоуровневый личностный опросник. Адаптивность (МЛО-АМ). В. Д. Я. Райгородский (Ред.) *Практическая психодиагностика. Методики и тесты*. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ М».

Лапчук В.С.

703-й окремий Вінницький полк оперативного забезпечення, заступник командира з морально-психологічного забезпечення - начальник відділення морально-психологічного забезпечення, підполковник (м. Самбір, Україна)

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ В ПОЛОНІ

Починаючи із 2014 року особовий склад Збройних Сил України вступив в активну фазу захисту своєї Батьківщини від агресора. У зв'язку із бойовими діями і відкритою агресією до всього українського, суспільство стикнулося із таким фактором як *полон*. Через проукраїнські переконання в полон потрапляли не тільки військовослужбовці, які із зброєю у руках захищали суверенітет та територіальну цілісність держави, а і ті громадяни, які проживали на тимчасово окупованих територіях. Внаслідок підступних дій терористичних організацій не припиняються випадки захоплень військовослужбовців в полон. Мета таких дій обумовлена, насамперед, потребою в отриманні інформації від військовослужбовців, утриманні їх для шантажу органів державної влади, подальшого обміну полоненими, отримання викупу, використання в якості живого щита тощо.

Аналізуючи одне із тверджень "*полон*" – обмеження свободи особи, що брала участь у військових діях, з метою недопущення його до подальшої участі в них. За офіційними джерелами станом на 13 вересня 2014 року у полоні бойовиків на Донбасі перебувало 853 людини, ще 408 вважаються зниклими безвісти. Уже станом на 22 жовтня 2014 року з полону бойовиків

були звільнені 822 людини, які з початку конфлікту в Донбасі вважалися зниклими безвісти або перебували в заручниках. Уже 25 грудня 2015 року з полону бойовиків за офіційними даними було звільнено 2957 осіб, уже станом на 7 вересня 2017 року протягом збройного конфлікту на Донбасі з полону бойовиків було звільнено 3138 осіб, уже станом на 25 червня 2018 року всього було звільнено 3244 полонених. Станом на 18 лютого 2019 року в полоні на Донбасі перебуває 41 військовослужбовець, з яких 4 потрапило в полон у 2019 році. 3-тя Женевська конвенція регулює питання забезпечення прав військовополонених протягом усього періоду їх перебування у полоні. Система захисту військовополонених включає положення про порядок їх інтернування, їх права на приміщення, одяг і харчування, на виконання гігієнічних вимог і надання медичної допомоги, забезпечення релігійних прав, надання можливості для інтелектуальної та фізичної діяльності. Забороняються щодо полонених різні акти насильства і залякування та будь-яка дискримінація полонених. Вони мають право на повагу своєї особистості й честі. На сьогоднішній день бойові дії на Сході України призвели не тільки до фізичних, але і до тяжких психологічних людських втрат, як серед цивільного населення, так і серед військовослужбовців, які безпосередньо приймали участь у бойових діях й перебували в полоні.

Передусім це пов'язано з тим, що особливе значення набуває людський фактор, при якому моральний дух і психічна рівновага особового складу стають найважливішими у збереженні боєготовності й боєздатності Збройних Сил. Актуальність психологічної переваги над противником, як важливого фактору досягнення перемоги підтверджує і сучасний досвід воєнних конфліктів, хід антитерористичної операції на сході України.

В бою або бойовій обстановці іноді виникають ситуації, коли військовослужбовці за непереборних обставин потрапляють в полон. На такий випадок у кожного військовослужбовця повинно бути сформовано певну *манеру поведінки* з моменту його захоплення, якої він повинен притримуватись для збереження свого життя та здоров'я. Аналізуючи проблематику потрапляння в полон можна виділити наступні аспекти військового полону: ідеологічною обробкою, знущаннями (роздяганням до гола), тортурами (сексуальним насиллям), голодом, хворобами, виснажливими роботами, незаконними розправами, жорстокістю конвоїрів, втратою зв'язку з рідними, втратою надії на швидке звільнення. Основними ж причинами потрапляння в полон військовослужбовцями можна виокремити *наступні чинники*: поранення військовослужбовця, майстерність супротивника, втрата пильності, відчай, безвихідь, зневіра у власні сили.

В ході перебування в полоні кожна особа має надію повернутися додому, своїх рідних та близьких цілим та неушкодженим. Та все ж таки сама думка про утримання в невеликому приміщенні тобто зумисне позбавлення волі створює для полоненого *психологічний бар'єр*, який зумовлює пригнічений, а у більшості випадків безвихідний психологічний стан. Тобто особа сприймає своє утримання, як вирок того, що вона не здатна вплинути на ситуацію, змінити своє положення також можливі докори сумління того, що через певні обставини, які склалися через власну непрофесійність або дії в певних ситуаціях особа, яка потрапила в полон підвела своїх командирів, начальників, а також своїх рідних та близьких. На цьому ґрунті в полоненого можуть виникати психічні розлади, для подолання, яких у разі звільнення з полону, необхідно прикласти значних зусиль за допомогою кваліфікованої допомоги фахівців. Найбільш значним фактором, що впливає на психіку людини під час перебування в полоні це незнання того, що буде завтра, кажучи іншими словами це невідомість.

Отже, в сучасних умовах Збройних Сил України проблематика цільової психологічної підготовки військовослужбовців з набуття навичок перебування в полоні набула виключного значення.

Леонова І.М.

к.психол.н. (м. Київ, Україна)

ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

В Україні, станом на 4 лютого 2019 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1358020 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей [6].

Багато з цих людей втратили, близьких, друзів, сім'ї, позбулися житла і роботи, тобто в один момент в них перервався звичний і буденний ланцюг мирного існування будинок-сім'я-робота, де їм довелося зіткнутися з прийняттям для себе рішення, почати жити з чистого аркуша. Українські психологи та волонтери кажуть, що кількість людей, які звертаються до них за допомогою, неухильно зростає. Адже незаперечним фактом є те, що однією з «аномальних психосоціальних ситуацій» виступає вимушена міграція, яка пов'язана з підвищеним ризиком травматизації психіки, труднощами адаптації на новому місці [4].

Саме спочатку, вимушені переселенці стикаються з конфліктом відсутності позитивної мотивації добровільного прийняття рішення про зміну місця проживання та фізичної неможливості подальшого перебування на батьківщині. Люди, що знаходилися в зоні АТО внаслідок військових дій, відчували утиски внутрішньої влади, а також тяжкість життєвої ситуації, де структури руйнуються і немає ясних і чітких орієнтирів, що визначають подальший розвиток подій, вимушено покинули свої будинки.

Беручи рішення про переїзд, на думку Л. І. Анциферової і Г.Г. Аракелова [1; 2; 3], люди стикаються з вибором між майбутнім і минулим, невідомістю і незмінністю, тривожною невизначеністю і почуттям провини за втрачені можливості. На їхню думку, детальне вивчення феноменології вимушеної міграції надає можливість осмислити переживання людей, «затиснутих» між неможливістю і необхідністю, які вимушено внутрішньо переїхали в «свою Україну» і несподівано опинилися в ній «чужинцями», і оцінити їх нинішній психологічний статус в ракурсі ефективності прийнятого колись рішення про переїзд.

Аналіз психологічних і психічних розладів вимушених переселенців-мігрантів показує, що вони носять *комплексний характер*:

- проблеми міграції зачіпають всі основні сфери особистості: емоційну, когнітивну, поведінкову, мотиваційну, комунікативну;
- порушення в різних сферах психічного здоров'я і посттравматичні стресові розлади у осіб з травматичним досвідом, пережитим на Батьківщині або в процесі переселення;
- стрес акультурації, як реакція на нові соціокультурні умови в приймаючому суспільстві;
- різні невротичні розлади, в тому числі, депресії, суїцидальні думки, тривожні розлади, страхи, соматичні розлади;
- криза ідентичності.

Дослідник Юр'єва Л. М. [5] в своїх роботах виділяє конкретні психологічні проблеми, з якими стикаються дорослі вимушені переселенці:

- «втрата почуття вкоріненості» – вимушена зміна проживання і соціального середовища, руйнує звичний спосіб життя людини, викликаючи почуття втрати своїх «коренів», з якими він себе ототожнював;
- «почуття провини за те, що вижив» – присутня у вимушених переселенців, які перебували в зоні військових дій, які втратили своїх близьких і пережили найсильніший травматичний стрес;
- шок від побутової невлаштованості;
- культурний шок;
- травматичний шок;

– відсутність підтримки «братів по нещастю» – це категорія вимушених переселенців, у яких немає підтримки «земляків» і вони стоять перед вибором: відмовитися від звичних традицій і соціальних норм та асимілюватися з культурою і цінностями суспільства, в яке вони потрапили, або ж зберегти самотність і знайти свою «нішу», для того щоб знову утвердитися в даному суспільстві;

– ізолюваність і покинутість від суспільства – у цієї спільноти людей, які перенесли однакові негаразди, виникає почуття несхожості на інших. Цей феномен знаходить своє відображення в поділі на «своїх», які перенесли щось настільки унікальне, що зрозуміти це зможуть тільки вони, та «інших», які нічого не розуміють в їх переживаннях. Але також варто відзначити, що одночасно з поділом на «своїх та інших», вони відчують почуття знедоленої людини і ізолюваності суспільства, в яке вони вимушено потрапили, звідси впливає наступна проблема – позиція жертви;

– віктимність – це символ опозиції, де переселенці сприймають себе з позиції жертви, а в якості протилежної сторони, тобто «Образ ворога», на їхню думку, виступає місцеве населення, тому нерідко створюються осередки постійної напруженості і конфліктів між місцевим населенням і переселенцями.

За словами фахівців, ці проблеми ще довго будуть розбурхувати населення і можливо навіть не один рік.

Отже, ми можемо говорити про те, що психологічна допомога (індивідуальне та групове консультування), носить актуальний характер в даний час.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анциферова Л.И. Личность в тяжелых жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анциферова // Психологический журнал. – М. Т.15 №1. 1994. – С.3–18
2. Анциферова Л.И. человек перед лицом жизни и смерти / Л.И. Анциферова // Российский менталитет. Вопросы психологической теории и практики. – М.: Наука, 1997. – С. 44–55.
3. Аракелов Г.Г. Стресс и его механизмы / Г.Г. Аракелов // Вестник. – МГУ, Сер.14. Психология. № 4. 1995. С.45–53.
4. Солдатова Г.У. Психологическая помощь мигрантам / Под ред. Г.У. Солдатовой. учеб. пособие. – М.: Смысл, 2002. – 479с.
5. Юрьева Л.Н. История. Культура. Психические и поведенческие расстройства. / Л.Н. Юрьева. – Киев: Сфера, 2002. – 314с.
6. Электронный ресурс: <https://www.msp.gov.ua/news/16643.html>

Мацегора Я.В.

Національна академія Національної гвардії України, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України к.психол.н.,с.н.с. (м. Харків, Україна)

АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ ТА ТЕМПЕРАМЕНТУ, ЯК ФАКТОРИ СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Суїцид у військовому формуванні має серйозні негативні наслідки. Крім очевидного – втрати людських ресурсів, факти самогубства у військовому підрозділі дезорганізують особистий склад підрозділів, викликають негативне ставлення до військової служби у батьків військовослужбовців строкової служби, у родин військовослужбовців військової служби за контрактом, можуть використовуватися у якості аргументу для морального виправдання ухилення від виконання військового обов'язку.

Існує значна кількість теоретичних побудов щодо причин вчинення самогубств. Переважна частина їх пов'язують самогубство із порушеннями адаптації та із факторами, що зменшують її, зокрема, із акцентуаціями характеру та темпераменту.

Так, Амбрумова А.Г. вважає, що в основі будь-яких суїцидальних проявів лежить соціально-психологічна дезадаптація особистості в умовах мікросоціального конфлікту [1].

Бухтояров П.В. називає одним із факторів суїцидального ризику нервово-психічну нестійкість, що проявляється у період початкової адаптації до військової служби (1-3 місяці) [2].

Смолинський Л.Г., обстежуючи пацієнтів з вираженими акцентуаціями характеру, дійшов висновку, що в момент переживання конфліктних ситуацій вони можуть давати суїцидонебезпечні реакції (егоцентричного переключення, психалгії, переживання негативних інтерперсональних відносин) подібні до особистостей психопатичного кола [6]. Тімченко О.В. зі співавторами також до психологічних характеристик потенційного суїцидента відносять [5]: егоцентризм, аутоагресію, паранояльність, песимістичну установку особистості на можливість виходу з кризової ситуації.

Так як військовослужбовці НГУ при укладанні контракту проходять професійний психологічний відбір, данні якого зберігаються в індивідуальній

картці протягом всього періоду несення служби, то існує можливість постфактум визначити показники акцентуацій характеру та темпераменту у військовослужбовців, які здійснили самогубство. Відповідне узагальнення було здійснене за даними військовослужбовців, які скоїли суїцид у 2014-2018 році.

У таблиці 1 наведено дані за «Методикою визначення типу акцентуації рис характеру та темпераменту» військовослужбовців, які скоїли суїцид, в порівнянні із загальною вибіркою військовослужбовців НГУ.

Таблиця 1 – Показники акцентуації характеру та темпераменту у військовослужбовців, які вчинили самогубство (в умовних одиницях)

	Шкали	Групи		Значущість розбіжностей	
		Загальна вибірка в/сл.	В/сл., які здійснили суїцид	t	p
1	Гіпертимний	16,90±4,31	18,00±4,54	0,68	-
2	Застрягаючий	11,49±2,75	14,00±1,51	4,61	0,01
3	Емотивний	9,86±5,28	11,63±4,66	1,07	-
4	Педантичний	10,15±4,42	12,50±1,77	3,62	0,01
5	Тривожно-боязкий	3,95±4,18	4,13±2,75	0,18	-
6	Циклотимічний	9,12±3,44	12,00±3,21	2,52	0,05
7	Демонстративний	13,50±3,70	17,50±3,66	3,07	0,01
8	Неврівноважений	5,54±3,86	8,63±4,37	1,99	0,05
9	Дистимічний	9,21±2,98	7,13±2,75	2,13	0,05
10	Екзальтований	10,52±4,01	11,25±2,12	0,95	-

Показники військовослужбовців, які вчинили самогубство, за переважною більшістю шкал методики є більш вираженими, хоча і не завжди сягають рівня акцентуації. Єдине виключення становлять показники за шкалою «Дистимічність», які є значно меншими, ніж в контрольній групі.

Відповідно до запропонованого Кортневою Ю.В. [4] угруповання шкал методики Леонгарда-Шмішека на шкали активності (гіпертимність, дистимність та циклотимія), шкали реактивності (застрягання, неврівноваженість), шкали контролю (педантичність, демонстративність) та шкали емоційної сфери (емотивність, екзальтованість, тривожність) лише за останньою групою шкал між порівнюваними вибірками не визначено значущих розбіжностей.

Розглядаючи шкали активності, зазначимо, що за «Циклотимією» показники військовослужбовців, які вчинили самогубство, є значно вищими (12,00±3,21), а за «Дистимічністю» значно нижчими (7,13±2,75), ніж у військовослужбовців загальної вибірки. Показники за першою належать до зони середніх, а за другою – до низьких і, відповідно, не сягають рівня акцентуації. Зниження «Дистимічності» порівняно з загальною вибіркою за

інтерпретаційною схемою, запропонованою Кортневою Ю.В., може свідчити про слабку критичність щодо власних ресурсів, переоцінку власних фізичних можливостей. Збільшення «Гіпертимності» ($18,00 \pm 4,54$) та «Циклотимії» – про напруження сил і самовідданість у певній значущій для людини сфері. При такому поєднанні особа може ставити перед собою завдання, які для неї є потенційно недосяжними, що може призводити до фрустрації, переживанню сорому, провини.

За шкалами реактивності – «Застрягання» ($14,00 \pm 1,51$) та «Неврівноваженість» ($8,63 \pm 4,37$) – військовослужбовці, які вчинили самогубство, мають значно вищі показники, ніж військовослужбовці контрольної групи. Показники за шкалою «Застрягання» в групі військовослужбовців, які вчинили самогубство, належать до середніх, а за шкалою «Неврівноваженість» – до низьких і, відповідно, не досягають рівня акцентуації. Підвищення показників за шкалою «Застрягання» характерне при, так званих, «егоїстичних афектах», тобто коли фруструється «Я», почуття самолюбства, гордості та значимі для військовослужбовця цінності. Підвищення показників за шкалою «Неврівноваженості» порівняно з загальною вибіркою військовослужбовців може бути свідченням більш вираженої орієнтацією на власні потреби та наміри.

Хоча за шкалами, які відбивають особливості емоційної сфери (емотивний, екзальтований, тривожно-боязкий) і не визначено значущих розбіжностей між досліджуваними групами, проте, певний інтерес представляє щільність результатів за шкалою «Екзальтований». Так, 90% військовослужбовців, які склали основну групу дослідження, за цією шкалою мали 12 балів. Хоча в даній інтерпретаційній сфері 12 балів вважаються середнім значенням за шкалою, все ж вони свідчать про певну яскравість переживань, які співвіднесені з мимолітними враженнями.

Зазначимо також, що як і військовослужбовці загальної вибірки військовослужбовці, які загинули внаслідок скоєння суїциду, характеризувалися низьким рівнем боязкості, що може бути непрямим свідченням описаної у теорії Ван Орден сформованої у військовослужбовців здатності до скоєння самогубства (зниження страху перед смертю, болем) [3].

За шкалами контролю – «Педантичністю» ($12,50 \pm 1,77$) та «Демонстративністю» ($17,50 \pm 3,66$) показники в групі військовослужбовців, які вчинили самогубство, є значно вищими, ніж у контрольній, і за шкалою «Демонстративність» сягають рівня акцентуації.

Підвищення показників за шкалою «Педантичності» може бути пов'язаним як із надмірним прагненням контролювати ситуацію, підкорити своїй волі обставини, що об'єктивно не можуть бути залежними від цієї

людини, зі значним тягарем відповідальності, так і з певною інертністю психічних процесів, тривалим переживанням травматичних подій.

Шкалу «Демонстративності», за якою в дослідженні отримано одні з найвищих показників, можна вважати полюсом «центральної осі», на якому ґрунтується інтерпретація графіка за методикою Леонгарда-Шмішека. Так, одночасне підвищення цієї шкали зі шкалою «Гіпертимності» може описуватися як цілеспрямована демонстрація власної енергійності, а поєднання з мінімумом за шкалою «Тривожно-боязкий» ($4,13 \pm 2,75$) – як демонстрація безтурботності, благополуччя. Військовослужбовці з таким профілем характеризуються вираженою ролевою поведінкою, прагненням приховувати свої істинні переживання, відповідати ідеалізованому образу військовослужбовця, очікуванням оточуючих щодо вираженості маскуліних рис. Така ролева поведінка небезпечна через те, що, по-перше, значна частина психічної енергії у військовослужбовця, який переживає актуальний конфлікт, травму йде не на його вирішення, покращення ситуації, а на підтримання «гідного» зовнішнього вигляду, по-друге, приховування своїх переживань за «маскою» не дає змогу оточуючим, командирів, психологів вчасно визначитися з необхідністю надання допомоги військовослужбовцю.

Таким чином, можемо сформулювати наступний узагальнений портрет військовослужбовця, який вчинив самогубство. Так, схильність переоцінювати свої можливості, яка в умовах бойових дій може стати підґрунтям для психологічної травматизації особистості, фрустрації «Я», почуття гідності; тривале приховування від оточуючих своїх негативних переживань внаслідок самолюбства, схильності самому контролювати ситуацію і прагненню відповідати очікуванням щодо ідеалізованого образу військовослужбовця; знижений страх перед смертю та фізичним болем у сукупності стають фактором суїцидального ризику військовослужбовця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амбрумова А.Г. Психология самоубийства. *Медицинская помощь*. М., 1994. № 3. С.14 – 19.
2. Бухтояров П.В. Психологические условия профилактики суицидального поведения личности (на примере военнослужащих) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 Новосибирск, 2006. 278 с.
3. Комар З. Психологічна стійкість воїна. Підручник для військових психологів. Київ. 2017. 184 с.
4. Кортнева Ю.В. Диагностика актуальной проблемы. М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. 240 с.

5. Лебедєв Д.В., Назаров О.О., Тімченко О.В. та інш. Психологія суїцидальної поведінки : посібник / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків, 2007. 129 с.

6. Смолинский Л.Г. Суицидоопасные ситуационные реакции и их динамика у лиц с акцентуациями характера. *Комплексные исследования в суицидологии* : Сб. науч. тр. М., 1986. С. 136 – 140.

Миронець С.М.

Київський національний торговельно-економічний університет, доцент кафедри психології, к.психол.н., доцент (м. Київ, Україна)

**СТАНДАРТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ
ТРАНСКОРДОННИХ НЕБЕЗПЕК**

У світі щодалі усе частіше відбуваються трагічні події, що вже стали супутниками нашого повсякденного життя та мають здебільшого масові травматичні наслідки. Інформаційний український портал (РБК – Україна) повідомляє, що за оцінками ISDR, у 1975-2008 рр. на земній кулі сталося 23 «мега катастрофи», які забрали життя майже 1,8 млн. людей. Прямий економічний збиток від стихійних лих за цей період склав 1530 млрд. дол. США [1].

Водночас на ряду із постійним зростанням катастроф природного характеру, людство на кінець ХХ початок ХХІ століття все більше стикається з наслідком власної безпечності, а саме катастрофами техногенного, соціально-політичного та військового характеру, ніби підтверджуючи пророчі передбачення нашого співвітчизника В.І. Вернадського (1863-1945) який, ще на початку ХХ століття передбачав «... людина перетворюється на основну геотворчу силу планети, яка може поставити її на межу глобальної екологічної катастрофи» [2, с. 451].

Катастрофа в Чорнобилі, трагедія у Сквили, аварії на вугільних копальнях, спалах міжнародного тероризму, глобальна світова криза, яка потрясла людство на початку ХХІ століття, військові конфлікти (Індо-Пакистанський, Арабо-Ізраїльський), загострення яких розпочалося з новою силою у зв'язку з розробкою країнами учасницями ядерної зброї, суперництво між Росією та Сполученими Штатами Америки щодо володіннями ринками збуту військового озброєння створюють ризики до глобального військового протистояння, яке може охопити не окремі країни, а

цілі території, все це створює ризики виникнення нових катастрофічних викликів людству.

На думку Леоніда Ларуша, колишнього кандидата в президенти США, опублікованого 15 березня 2014 року в інтерв'ю Pres TV (Іран), «ситуація в Криму – частина всього сценарію, тобто сценарію Третьої світової війни, Термоядерної Третьої світової війни, яка може виникнути сьогодні, завтра, на наступному тижні» [2, с. 445], все це засвідчує актуальність проблеми ризику виникнення різноманітних надзвичайних ситуацій та загроз національній безпеці України. Така проблема пов'язана, насамперед, із пошуком оптимальних форм управління соціальними, технологічними, й екологічними процесами, прогнозуванням їх, стратегічними напрямками державної політики в різних сферах життєдіяльності.

Наведені аргументи доцільності перегляду підходів до проблем колективної безпеки, дають нам підстави зробити висновки про необхідність уведення більш уніфікованих (узгоджених) стандартів щодо забезпечення усіх категорій постраждалих від НС, як то групи населення, так і фахівці, які внаслідок виконання завдань за призначенням мають ризик отримати не тільки фізичні ушкодження, але й вірогідність набуття психічних травм, пов'язаних з порушенням психіки особистості, внаслідок надмірного психофізіологічного перенапруження, так званого посттравматичного стресового розладу ПТСР.

Практичний досвід ліквідації великомасштабних НС різноманітного походження дає нам підстави стверджувати, що така система повинна включати в роботу свої механізми на початку формування управлінських рішень і аж до завершальних процедур - психологічної реабілітації, як фахівців, так і постраждалого населення від наслідків негативного впливу факторів надзвичайної ситуації. Для цього мають бути введені та адаптовані єдині стандарти комплексного психологічного забезпечення фахівців, що покликані забезпечувати заходи з рятування постраждалого населення, яка не може обмежуватися тільки наданням домедичної допомоги постраждалим та евакуації їх із зони НС. Така ж система має бути впроваджена для роботи з постраждалими громадами.

Прикладом таких стандартів є уведення *Керівництва міжвідомчого постійного комітету (МПК)* з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації (НС) [3]. Метою уведення керівництва – є забезпечення суб'єктів гуманітарної сфери і громади стратегією планування, впровадження й координування системи мінімального мультисекторного реагування задля захисту і покращення психічного здоров'я та психосоціального благополуччя населення в розпалі

НС. Мінімальне реагування – це першочергові обов’язкові заходи; це суттєві перші кроки, які закладають основу для комплексних подальших дій (у тому числі на стадії стабілізації (та/або раннього відновлення) [3, с. 4].

Висновки. Уведення єдиних стандартів Міжнародної консультативної групи ООН щодо системи заходів з психологічного захисту (допомоги) населенню, яке постраждало у наслідок великомасштабних надзвичайних ситуацій дасть можливість більш ефективно здійснювати допомогу постраждалим, особливо, коли їх наслідки мають транскордонний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтернет ресурс: режим доступу: [Ihttp://novostey.com/science/news/136902.html](http://novostey.com/science/news/136902.html) (дата звернення 17.11.2018).
2. Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія / Максименко С.Д., Садковий В.П., Миронець С.М. та ін. за заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченка: НУЦЗУ. – Х. : ФОП Мезіна В.В., 2017. – С. 451.
3. Керівництво МПК з психічного здоров’я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації – Київ: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. – 216 с.

Міщук С.С.

Директор представництва Міжрегіонального інституту гештальт-терапії та мистецтва (м. Вінниця, Україна)

ЗНАЧЕННЯ АКТИВАЦІЇ ДОЛАЮЧОЇ ІНТЕНЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ ПСИХОТРАВМИ

На сьогоднішній день, можна впевнено говорити про те, що у нашому суспільстві тривало впливають *хронічні травмівні обставини*. Через військові події, масові переселення та соціально-економічну нестабільність потерпає не лише те населення, яке було безпосереднім учасником або очевидцем військових дій, а й те, що активно взаємодіє з травмованими (родичі, соціальні працівники, психологи, волонтери, сусіди тощо). Частина ж населення, навіть не стикаючись з темою війни безпосередньо, травмується через постійне напруження, яке провокують мас-медійники, через загрозу бойових дій або через економічний колапс тощо. Таким чином, значна кількість населення має загрозу виникнення гострих психоемоційних розладів, але діти через неможливість самозабезпечення та незавершену

сформованість адаптивних та соціальних механізмів мають більшу вразливість [1;3]

На сьогодні дослідження психотравми є цілком об'ємними та вагомими, але все ж не є вичерпними стосовно усіх процесів, що виникають у зв'язку із цим феноменом. Зокрема, поза увагою залишаються процеси перепрацювання переживань, які виникають через дію надмірних стресових чинників (вдалого, чи невдалого), постратматичного зростання та формування стресостійкості. На наш погляд, з загального ланцюгу розуміння феномену психотравми вилучена ланка рушійних сил її опанування та інтеграції позитивного досвіду через пропрацювання стресових обставин. Існуючі визначення поняття психотравми не враховують процесуальний характер її виникнення, перебігу та подолання. Іншими словами, психотравма не може бути локальним явищем, що обумовлене лише впливом чинника, а включає низку внутрішніх перетворень особистості, що виникають під впливом травмівних обставин - стихійних чи особливо значущих для самої людини.[2]

Таким чином, наразі, ланцюг цілісного бачення феномену психотравми є розірваним вже на понятійному рівні, важливий елемент, який би пояснював причини запуску механізмів подолання наслідків травмівних обставин та постратматичного зростання залишається поза усвідомленням. У зв'язку з цим, на наш погляд, феномен психотравми слід розглянути процесуально та вирізнити наступні елементи, які є і своєрідними етапами проживання психотравмівних обставин.

Узагальнюючи процесуальне бачення психотравми, доречно її визначити як поетапний, розтягнутий у часі процес переживання неприроднього порушення усталеної життєвої організації, психічних процесів, психоемоційного та психосоматичного балансу людини, який виникає через раптовий вплив особистісно значимого, стресогенного чинника та призводить до розвитку якісно нових елементів світогляду, ефективних способів включення у життєві процеси або ж спричиняє фіксацію на травмівних подіях чи прогресує, повторюючи етапність (ретравматизація). Представимо схематично розвиток – вирішення процесу психотравми на рисунку 1.

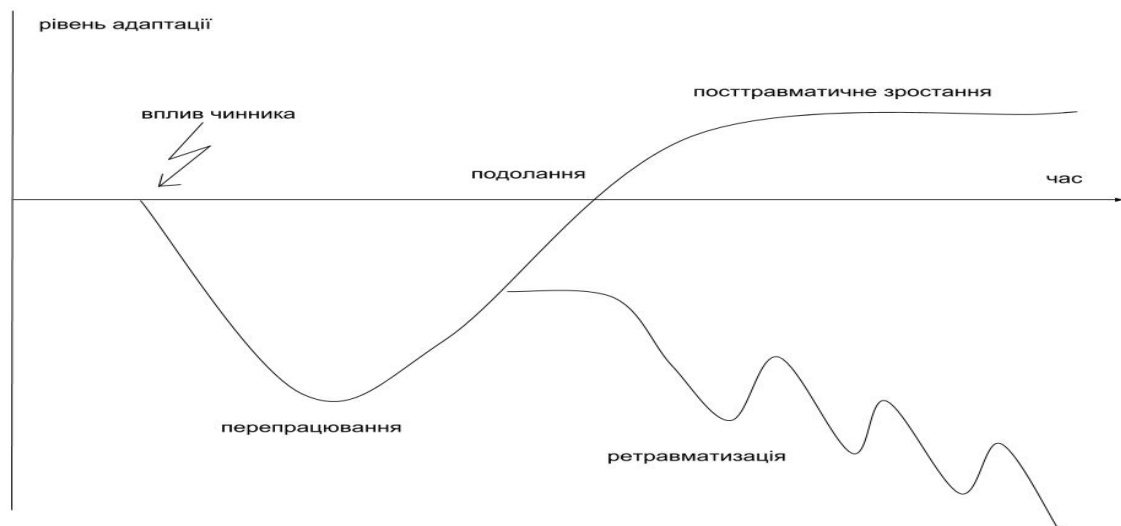

Рис.1. Схема розвитку процесу переживання психотравми

Як ми бачимо з рисунку, враховуючи усі елементи процесу переживання психотравми ми спостерігаємо її багатовимірну природу: вона виникає у наслідок дії надмірних стресових чинників, проявляється насамперед на психосенсорному (психо-емоційному) рівні у вигляді гострих, афективно заряджених негативних переживань, впливає на порушення адаптаційних механізмів, спричиняє поведінкові, когнітивні, соматичні симптоми, може набувати адаптаційного або патологічного характеру.

Зазначимо, що ми мали нагоду спостерігати в практичній діяльності, що наслідки можуть бути виражені різноманітно, в залежності від глибини пошкодження та здатності до відновлення в кожному окремому випадку. Для полегшення розуміння ми класифікували різні види наслідків психотравми в таблиці

Таблиця 1.

Наслідки психотравм (психотравматичних процесів)

Гостра психотична реакція, втрата можливостей до самозабезпечення
ПТСР, поступова втрата адаптивних можливостей, виснаження та руйнація соціальних зв'язків
Стабілізація з певним рівнем втрати адаптаційних ресурсів та якості життя
Подолання психотравми та відновлення до вихідного рівня якості життя
Посттравматичне зростання

З таблиці 1 видно, що наслідки розвитку процесу психотравм можуть мати суттєві градації. Вирішальну роль у цьому процесі ми відводимо феномену активації чи блокуванню долаючої сили – *долаючої інтенції*. **Долаюча інтенція**— одна із різновидів життєвих сил (на ряду з еволюційною, апетитом, агресією, лібідом, терпінням тощо), яка спрямована на досягнення

життєвої мети і сприяє подоланню перешкод, що виникають у цьому процесі. Тобто, вона сприяє вирішенню викликів долі та накопиченню життєвого досвіду, розвитку. Чим більше людина знаходиться у контакті зі своїми почуттями, чим більше розкрита її автентичність та самобутність, тим більше ця сила має ознаки потужності та гнучкості. Психотравмівні події можуть блокувати доступ до частини переживань і, відповідно, до вільного протікання сили долаючої інтенції.

Активація долаючої інтенції є ключовим моментом в спрямуванні ресурсу організму та має вплив на подальший розвиток перебігу процесів психотравми, а саме на її адаптивні або руйнівні тенденції стосовно розвитку, соціалізації та повсякденного функціонування особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міщук С.С. Тілесна терапія як засіб опрацювання дитячих психотравм/Сергій Міщук// Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки: методичний посібник / З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, І.М. Біла ... Г.П. Лазос ; за ред. З.Г. Кісарчук. – К., 2016. – с.33-59;
2. Міщук С.С. Цілісний підхід до опрацювання психотравм дітей засобами тілесно-ігрових вправ/ Сергій Міщук// Психологічна допомога особистості в кризових соціокультурних умовах: тези Міжнародної науково-практичної конференції[Київ, 29-30 жовтня 2015 року]/ за наук. редакцією С.Д. Максименка, З.Г. Кісарчук. – К.: Логос. – с. 21-23;
3. Омельченко Я.М. Особливості психологічної допомоги дітям з тимчасово переселених родин/ Яніна Омельченко//Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник/ З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос та ін.; за ред. З.Г. Кісарчук. – К.: ТОВ «Видавництво «Логос»., 2015. – с. 46-61;

Мороз В.М.

*Науково-дослідного центр гуманітарних проблем Збройних Сил України,
начальник науково-дослідного відділу воєнно-психологічних досліджень (м.
Київ, Україна)*

ЗАХОДИ ДЕКОМПРЕСІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ХОДІ ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Умови виконання військовослужбовцями ЗС України бойових завдань в районі проведення операції об'єднаних сил значно відрізняються від завдань служби у мирний час, супроводжуються надмірними психологічними та фізичними навантаженнями.

Психологічною службою ЗС України було проведено вивчення та аналіз ймовірності впровадження *Програми “Декомпресії SAS (закінчення місії)”* (далі – Декомпресії) підрозділів Франції, які виконували бойові завдання у складі підрозділів НАТО. Декомпресія - 3-й рівень психологічної підтримки військовослужбовців, які виконували бойові завдання. Проводиться поза зоною бойових дій, у безпечному, захищеному місці здійснюється розгортання проміжного підрозділу, який гарантує “безпечний перехід” по завершенню місії. Особовий склад протягом 3 днів проходить комплексну *Програму відновлення* свого фізіологічного стану, перевірки стану здоров'я та через тілесну терапію, масажі, групові тренінги, дебрифінги, фізичні вправи скидає внутрішнє напруження, яке не приносить додому. *Мета цієї програми:*

- завершити виконання бойових завдань та вивести бійця із бойових умов;
- збереження, відновлення людського потенціалу;
- зупинка механізмів адаптації до бойових дій (переключення психологічного стану із зони бойових умов до звичайних мирних умов життя);
- керування стресом – заспокоєння;
- поступова реадаптація до нормальних умов;
- фізичне та психічне відновлення (зняття внутрішнього напруження);

На підставі вивчення міжнародного досвіду щодо участі військових формувань у бойових діях, а також узагальнення матеріалів психологічного вивчення військовослужбовців – учасників ООС (АТО) встановлено потребу щодо впровадження програми Декомпресії, яка використовується у підрозділах НАТО.

Протягом 2018 року у ЗС України було розроблено *власну програму* психологічної декомпресії та здійснено її апробацію у військових частинах, які виводилися на відновлення боєздатності з району проведення операції об'єднаних сил. Підсумком цієї роботи стало введення в дію відповідної Інструкції.

Отже, *психологічна декомпресія* - це комплекс психологічних та медико-психологічних заходів, які здійснюються після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для відновлення психофізіологічного стану та реадaptaції військовослужбовців.

Мета: поступове переключення механізмів реагування в екстремальних (бойових) умовах до мирних умов життєдіяльності; стабілізація психоемоційного стану, профілактика розвитку психогенних розладів.

Завдання:

- збереження, відновлення емоційно-вольової сфери військовослужбовців;
- активація механізмів адаптації до мирних умов та реадaptaція до них;
- вивести із стресового стану, навчання керування стресом – заспокоєння;
- фізичне та психічне відновлення (зняття внутрішнього напруження);
- підготовка військовослужбовця до зустрічі з сім'єю;
- виявлення військовослужбовців, у яких виникають труднощі в адаптації та проведення з ними додаткових декомпресійних заходів;
- виявлення військовослужбовців, що за станом психічного здоров'я є неспроможними пройти декомпресію, та направлення їх на лікування у спеціалізовані медичні заклади.

Основні елементи:

- 1.Медичний огляд.
- 2.Психологічне діагностування.
- 3.Психологічна едyкація (просвіта).
- 4.Заходи психоемоційного розвантаження (дебріфінг, заняття з психоемоційної саморегуляції, індивідуальні психологічні консультації
- 5.Фізичне розвантаження.
- 6.Соціальна реадaptaція.

Результати, що очікуються:

- своєчасне діагностування бойових психічних травм (посттравматичних стресових розладів) та направлення військовослужбовців на лікування до спеціалізованих установ;

- отримання військовослужбовцями психологічної та медичної допомоги;
- стабілізування морально-психологічного клімату в підрозділах;
- зменшення випадків непорозумінь в родинях;
- переключення психіки військовослужбовців з “війни на мир”.

Структура рекомендацій:

1. Направлення на лікування (за медичними показниками).
2. Персональні рекомендації щодо особливостей адаптації кожного військовослужбовця до умов небойової обстановки.
3. Рекомендована черговість надання відпусток у підрозділі.
4. Рекомендовані заходи подальшого відновлення фізичного та психічного стану (реабілітаційні заходи).
5. Рекомендації щодо можливої зміни військовослужбовцю роду діяльності, підрозділу, де буде мінімізований подальший негативний психологічний вплив.
6. Офіційне сповіщення соціальної служби за місцем проживання сім'ї військовослужбовця про необхідність проведення соціального супроводу даної сім'ї (у разі діагностування сімейних негараздів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 року № 1057 “Про затвердження Порядку психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції”(зі змінами).
2. Наказ ГШ ЗС України від 27.12.2018 №462 “Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців ЗС України”.
3. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016.

Мосейко В.В.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, кафедра психодіагностики та клінічної психології,
студентка 4 курсу (м. Київ, Україна)*

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ПТСР

Вже 5 рік поспіль українське суспільство вимушене продовжувати конфлікт на Сході. Згідно з опитуваннями, проведеними в листопаді і грудні 2018 року, 72% українців вважають, що війна на Донбасі – це головна проблема країни. Корумпованість представників влади лякає тепер тільки 41% людей. 58% відповіли, що вважають ситуацію в Україні «напруженою», а 31% – «критичною».

Тому проблема психологічної допомоги людям, які повернулися із зони АТО, і їх близьким, сьогодні - це найактуальніша з проблем сучасної дійсності нашої країни.

Посттравматичний стресовий розлад (далі ПТСР), що виникає під час військових дій, є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя. Ветерани стикаються з нерозумінням, засудженням, складнощами в спілкуванні і професійному самовизначенні, з проблемами економіки, освіти, створення або збереження сім'ї та ін. Тому таким людям потрібна не лише психологічна допомога, але й психологічна реабілітація.

Центральним положенням багатьох теорій психологічної реабілітації є така установка: використовувані техніки повинні позбавити людину від пережитих їм негативних емоцій і поведінки, спрямованої на уникнення всього, що може нагадати про пережиту травму, або, хоча б, послабити ці симптоми. Нав'язливе відтворення травматичного досвіду веде до симптоматичної поведінки, яка проявляється як прагнення людини уникнути повторного емоційного переживання відчуттів сум'яття, хаосу і безпорадності, які опанували над нею під час травмуючої події.

Однак техніки психосоціальної реабілітації, яким клієнт навчається за допомогою психолога, включають програвання ситуацій, в яких нові способи подолання з травмою перевіряються на практичність, придатність і широту застосування до соціального світу, оскільки соціальний світ служить буфером, що захищає від спогадів про травму. Дані техніки також надають пацієнтам арену для взаємодії, де отримуються нові, приємні переживання, необхідні для компенсації глибокого почуття безпорадності і гострого болю від отриманих психологічних і фізичних ран.

Крім того, техніки психосоціальної реабілітації містять процедури, спрямовані на «відновлення безпечних соціальних зв'язків». Отже, такі техніки можуть стати цінним ресурсом для терапевтів і їх клієнтів.

Більшість дослідників погоджуються з тим, що реабілітація або процес успішного подолання з нав'язливих переживань травм може проходити ряд стадій, таких, як:

1. Стабілізація, що складається з двох аспектів: (а) інформування та (б) ідентифікації випробовуваних почуттів через вербалізацію соматичних станів.

2. Розрив умовно рефлексорних зв'язків між травмуючими спогадами і реакціями.

3. Переробка травматичного досвіду – створення послідовних схем перепрограмування травматичного досвіду.

4. Відновлення надійних соціальних зв'язків і поліпшення навичок міжособистісного взаємодії.

5. Накопичення емоційних переживань, що надають відновлювальний ефект [3].

Ці стадії не є взаємовиключними, і поліпшення стану пацієнта не обов'язково залежить від того, на якій з них він знаходиться.

Застосування методів психосоціальної реабілітації найбільш доцільно на завершальних фазах лікування, коли клієнт зацікавлений у відновленні ефективних соціальних взаємин і розвитку позитивних емоційних переживань, що компенсують травму і її наслідки. У дослідженнях Маркса з співавт. (Marks et al., 1998), а також Таррнера з колегами (Tarrier et al., 1999) було показано, що пацієнтам не обов'язково проходити будь-яку або всі стадії реабілітації, а особливо стадію «розриву умовно-рефлексорних зв'язків між травмуючими спогадами і реакціями». А так же потрібно пам'ятати, що процес психосоціальної реабілітації повинен бути сфокусований на самостійному виборі клієнтом проблем, які необхідно вирішити, і на його здатності визначати конкретні цілі для вирішення проблем, виявлених в курсі відновлення і адаптації.

Отже, психологічна реабілітація необхідна всім військовослужбовцям та їх сім'ям. У сучасній війні практично всі категорії людей піддаються психологічному впливу супротивника. Перебуваючи тривалий час у ситуації воєнних дій, неможливо не страждати від різних психологічних розладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кадиров Р.В. Посттравматичний стресовий розлад: стан проблеми, психодіагностика та психологічна допомога: навчальний посібник / Р.В.Кадиров. - СПб. : Мова, 2012. - 448с.

2. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / Мартіна Мюллер. — Львів: Видавництво Українського католицького університету: Свічадо, 2014. — 120 с.

3. Вільямс М. Вихід з депресії. Звільніть себе від хронічної неудовлетворенности / Вільямс М., Тісуйел Дж., Сігал З., Кабат-Цинн Й .. - СПб .: Питер, 2011. – 288 с.

Музиченко К.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, 1 курс магістратури, спеціальність «соціальна педагогіка» (м. Київ, Україна)

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗОНИ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ У ДИТЯЧОМУ ТАБОРІ

Соціально-педагогічна реабілітація дітей із зони військових дій у дитячому таборі спрямована на підвищення рівня психічного і фізичного здоров'я дитини, відновлення здатності дитини до життєдіяльності у соціальному середовищі [2]. У цьому сенсі, як зазначає Чуйко О.В., діти, які й досі проживають у зоні бойових дій, потребують «спеціальної організації психологічного супроводу» на базі рекреаційних закладів [с. 109, 4].

У відповідності із вищезазначеним, нами була розроблена та апробована тренінгова програма, в основу якої були покладені діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи. За основу була взята семикрокова модель Ш.Кові, спрямована на формування вискоєфективних звичок у підлітків [3]. Дана модель, на нашу думку, кореспондує із діяльнісним підходом, який спрямований на опанування тими психологічними засобами, які дозволяють людині контролювати свою внутрішню і зовнішню активність. У цьому сенсі, модель Кові є діяльнісною за своїм характером, оскільки у його підході алгоритм розгортання роботи над власним «Я» починається із вироблення проактивної позиції і закінчується напрацюванням практик самовідновлення: через природу, комунікацію, душевні і духовні практики.

Вагомим компонентом тренінгової програми є також особистісно орієнтований підхід, зорієнтований на вирішення проблем конкретної дитини з її проблемами і особливостями, зумовленими соціальною ситуацією життєдіяльності, на розвиток її особистості, стійкої до соціальних негараздів. У даному випадку ми виходили із ідеї посттравматичного зростання, яка стає популярною у вітчизняних реабілітаційних практиках. Зокрема, психолог Горбунова В.В. визначає посттравматичне зростання «як прискорення позитивних особистісних змін, що виникає внаслідок переосмислення

цінності життя в результаті переживання травми та конструктивної взаємодії з новою посттравматичною реальністю» [1].

Таким чином, було сформульовано мету тренінгової програми: створення умов для активізації та мобілізації внутрішніх ресурсів особистості підлітка з опорою на сильні сторони, напрацювання ефективних стратегій на побудову та проектування життєвої перспективи.

Серед основних змістових блоків Програми були виділені наступні:

1. **Робота з особистісними характеристиками.** Абетка самопізнання («Який я є; яким мене бачать інші люди». «Мої сильні і слабкі сторони характеру»).

2. **Робота з ресурсами.** Складові мого успіху («Проактивна позиція і як її досягти». «Місія мого життя і як вміти розкрити свої таланти»).

3. **Робота з плануванням та налагодженням соціальних контактів** («Розрахунок свого часу і визначення цілей». «Як ефективно ладнати з людьми та знаходити синергію»).

4. **Робота над самовідновленням та саморозвитком** («Як піклуватися про себе: своє тіло, мозок та душу». «Як планувати майбутнє»).

Важливими аспектами програми є те, що кожен модуль передбачав три етапи: 1) *теоретичний*, спрямований на освоєння концептуальних понять, дефініцій (міні-лекції, бесіди, дискусії); 2) *практичний*, спрямований на відпрацювання та освоєння отриманих знань та навичок (вправи, кейси, ігрові заняття); 3) *етап рефлексії*, під час якого відбувалась самодіагностика та аналіз власного стану: «що я відчував, здійснюючи ту чи іншу діяльність», «що змінилося», «що виступало індикатором змін та чи безпечно я себе почував», а також фіксація напрацьованих способів дій і виявлення готовності застосовувати їх у реальному житті.

Реалізація тренінгової програми відбувалась на базі реабілітаційного дитячого табору «Лісова застава» у січні 2019 року (в рамках пілотного семиденного заїзду для підлітків із зони військових дій). У Програмі взяло участь 17 підлітків. Серед особливостей групи було і перебування дітей із мирної зони (м. Києва), які, на нашу думку, сприяли зниженню рівня психічної напруги у дитячому середовищі, появі почуття прийняття, та, що є не менш важливим показником – бажання дітей до спільної співпраці, постановка та досягнення спільних цілей, а підтримка один одного та обмін досвідом стали індикаторами змін життєвих орієнтирів.

Для виміру ефективності впливу соціально-педагогічної програми на стан підлітків використовувалася батарея діагностичних методів, серед яких виявлення реактивної та особистісної тривожності (методика Спілберга-Ханіна). Аналіз отриманих результатів показав, що особистісна тривожність

у 65% підлітків знизилася, що вказує на зниження ступеню занепокоєння, турботи, емоційної напруги внаслідок дії стресових факторів, що є важливим чинником життєтворення особистості підлітка. З іншого боку, такі показники вказують на ефективність стратегії соціально-педагогічної реабілітації в умовах дитячого табору і доцільності її застосування у подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбунова В. В. Сприяння соціального оточення відновленню та зростанню особистості при посттравматичних станах та розладах // Наука і освіта. – 2016. – №5. – С. 40– 44.
2. Музиченко К.Ю. Корекція емоційного стану дітей – мешканців зони бойових дій в умовах перебування у дитячому таборі // Матеріали XX Міжнародної конференції молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці результати та перспективи досліджень» /За ред. І.В.Данилюка, С.Ю. Пащенко. К. Логос, 2018. – С.194-197.
3. Шон Кові 7 звичок вискоефективних підлітків. Львів: Вид-во Старого лева, 2018. – 251 с.
4. Чуйко О.В. Особливості організації психологічного супроводу дітей із зони воєнних дій у рекреаційному закладі /Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції: Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки / за ред. С.М. Симоненко. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. – С.104-111.
5. Janoff-Bulman R. Posttraumatic Growth: Three Explanatory Models / Ronnie Janoff-Bulman // Psychological Inquiry. – 2004. – Vol. 15. – No.1. – P. 30-34. Joseph S.

Найдьонова Л.А.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, заступник директора з наукової роботи, член-кореспондент НАПН України, член Громадської ради при Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення, д.психол.н., професор (м. Київ, Україна)

МЕДІА І ВІЙНА:

10 ТЕЗ ПРО САМОРЕГУЛЯЦІЮ МЕДІА В УКРАЇНІ

Проблема. Війна триває п'ятий рік, вона не є оголошеною, хоча визнано країну-агресора, майже кожен день ця війна приносить людські жертви.

Довготривалий стан війни зумовлює зміни в суспільній свідомості, що потребує дослідження ролі медіа у воєнний час, як важливого чинника впливу на суспільство. *Головна проблема медіа* на війні в тому, що медіа впливи можуть збільшувати кількість жертв і розкривати супротивнику інформацію, яка може шкодити країні. Соціальні медіа і традиційні медіа можуть розкривати (цілеспрямовано або мимовільно) інформацію, яка може бути використана ворогом у військовому протистоянні, що веде до збільшення кількості загиблих і постраждалих. Медіа в Україні пройшли довгий шлях пошуку способів висвітлення війни з урахуванням її особливостей та імовірних ризиків від медіаповідомлень. Рефлексія цього шляху може дати нову якість саморегуляції медіа під час війни, на це спрямовано наш аналіз, що визначає мету дослідження. Осмислення ситуації і особливостей регуляції медіа в Україні дали змогу виокремити *основні параметри* організації діалогу суспільства (активної громадськості), науковців-психологів з медіа стосовно їхньої діяльності в часи війни.

1. *Принципи*. Медіа не мають шкодити власній країні, не мають зменшувати ефективність військової стратегії і тактики, для цього мають виконувати професійну діяльність і управляти медіавиробництвом і мовленням так, щоб мінімізувати воєнні ризики для своєї країни. Здійснити ці настанови можливо тільки за умови побудови ефективної взаємодії медіаіндустрії з громадськістю і військовими, що потребує аналізу медіапрактик в умовах війни, розуміння медіаризиків, свідомого прийняття фахових рішень з реалізації редакційних стандартів та етичного кодексу з урахуванням вимог і наслідків війни.

Попри те, що офіційно воєнні дії визначаються як антитерористична операція (раніше) і операція об'єднаних сил, масштаб і тривалість зовнішньої військової агресії зумовлює зміни в стані суспільної свідомості, які мають бути враховані при прийнятті рішень у медіавиробництві та мовленні. Зокрема це накладає певні обмеження на вимоги досягнення балансу.

2. *Баланс*. При досягненні балансу як одного з критеріїв якості медіаповідомлення і етичного регулятора галузі, мають додатково забезпечуватися переваги інтересів країни у війні та враховуватися реакції аудиторії на медіапродукцію: а) з точки зору запобігання негативному впливу на морально психологічний стан воїнів для уникнення зниження боєздатності і підтримки військового рекрутингу, зменшення негативних станів у суспільстві; б) з точки зору уникнення повторної травматизації через медіа особливо вразливих аудиторій (демобілізовані учасники бойових дій, поранені та бійці, які тимчасово втратили здоров'я, воїни, що набули інвалідність; родини загиблих і постраждалих; а також внутрішньо

переміщені особи, які зазнали втрат і вимушені адаптуватися на новому місці; діти на війні).

3. *Моделі взаємодії медіа і військових.* Потрібно створювати чітке бачення медійниками того, яка саме інформація може бути шкідливою Україні – країні, яка веде воєнні дії, що розгортаються на її території. Існує кілька моделей взаємодії медіа і військового керівництва, що зустрічалися в історії: *державна цензура* (наприклад, США, під час I світової війни), політика інформаційного контролю під час війни, заснована на саморегуляції медіа на основі коротких чітких рекомендацій як і про що повідомляти чи не повідомляти (наприклад, кодекси військових практик у США, під час II світової війни), *Британська модель «вбудованих медіа»*, які у безпосередній взаємодії з військовим керівництвом на місцях бойових операцій отримують коригування своїх повідомлень і вибудовують взаємну довіру для роз'яснення завдань і прийняття потреб кожної сторони (під час кризи Фолклендських островів, воєнних операцій в Іраку). На часі узагальнити український досвід, усвідомити і узгодити українську модель медіа на війні.

4. *Самоцензура.* Для уникнення передчасного розсекречування військових операцій, що можуть призвести до зриву чи зниження ефективності – не повідомляти без узгодження з військовими жодної інформації, яка стосується розташування, переміщення, озброєння, устаткування, постачання військових об'єктів, та інформації, яка може сприяти розсекреченню. Не повідомляти персональні дані військових та прирівнених до них осіб за виключенням випадків, узгоджених із військовим керівництвом і персональної згоди. Форми узгодження інтересів медіа і військових мають бути чітко визначеними.

5. *Моральний дух.* Для підняття морального духу військових повідомляти про факти, події, історії, які демонструють повагу до воїнів, визнання важливості їхньої служби, мужності, сили духу, створюють позитивний образ українського воїна. При повідомленні про негаразди і проблеми (у виключних випадках і з обов'язковим узгодженням із військовим керівництвом) забезпечувати баланс повідомлення для унеможливлення розвитку в глядачів негативних станів: паніки, розпачу, безнадії, навченої безпорадності, песимізму, відчуття втрати контролю над ситуацією, нездатність здолати обставини тощо.

6. *Психологічна травма і психоедукація.* Для уникнення повторної травматизації постраждалих воїнів і ветеранів та сприяння їхньому зціленню та адаптації до мирного життя забезпечувати баланс між якісною психологічною просвітою, психоедукацією (щодо психологічної травми і посттравматичних стресових розладів, способів запобігання, допомоги і

реабілітації) та протистоянням стигматизації (створення негативного образу ветерана, що відштовхує або й лякає цивільне населення, сприяє самоізоляції ветеранів, протистоянню між учасниками бойових дій і цивільними). Інформування ветеранів та постраждалих від воєнних дій про шляхи отримання ними допомоги має відбуватися не на комерційних основах, а розглядатися як соціальна реклама і соціальна відповідальність медіа, їхній громадянський внесок у розбудову системи психологічної допомоги і реабілітації в державі під час війни.

7. Негативні стани. Медіа не мають створювати «вихор травми» в суспільному просторі, коли внаслідок повідомлень про негативні події з медіа в суспільстві поширюються і нагнітаються негативні стани. Натомість медіа здатні включатися і підтримувати психологічні механізми зростання після травми. Оскільки інформаційний простір є динамічним утворенням, потрібна постійний моніторинг контенту, виокремлення тих елементів, які використовуються ворогом для негативного впливу на суспільство (втрата оптимізму, психологічного благополуччя, пружності, віри в себе, образу майбутнього, «розганяння зради», спотворення цінностей, руйнування розуміння цілей і суспільних норм, підриг будь-якої довіри або критичності, пропаганда збайдужіння і розбрату тощо), щоб знайти способи протистояння негативному впливові.

8. Діти і війна. Окремим напрямом рекомендацій медіа має стати тематика захисту дітей від повторного травмування війною з медіа. Захист дитини від медіатравми війни має бути включений до редакційних стандартів. Для уточнення механізмів захисту варто провести спеціальне дослідження української дитячої аудиторії. Медіа мають усіляко сприяти функціонуванню освіти в прифронтових територіях, як суспільному інституту відновлення і розбудови громадянського суспільства.

9. Реінтеграція окупованих територій. Особливістю Української ситуації є необхідність підготовки до реінтеграції окупованих територій, що потребує свідомого розгляду медіа впливу на формування ідентичності глядачів, цінностей і світоглядних позицій.

10. Війна і пост-війна. Медіа під час війни – не є засобами інформування, а є засобами захисту і воєнного протистояння в процесі інформування. Медіа мають розуміти, що війна є тимчасовим явищем, і бути готовими до пост-воєнної перебудови своєї фахової діяльності.

Запропоновані тези представлено керівництву українських телерадіокомпаній в лютому 2018 року на майданчику тривалої багаторічної співпраці, спрямованої на захист дітей в інформаційному просторі. Тези як схема обговорення проблеми саморегуляції медіа в часи війни викликала

високу зацікавленість і активізувало персональну участь керівництва і журналістів, які працюють на фронті, в представницькій робочій групі. Звуження в подальшому роботи на тематиці захисту дітей дала змогу досягти прийняття 19 листопада 2018 р. Спільний акт узгодження № 3 «Висвітлення засобами масової інформації теми участі дітей у збройних конфліктах» (опублікований на офіційному сайті Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення). Попри досягнення цього важливого результату, більшість питань, окреслених в 10 тезах, залишаються актуальними для подальшого соціального діалогу.

Неурова А.Б.

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ, к.психол.н. (м. Львів, Україна)

ДІАГНОСТИКА НАЯВНОСТІ АЛКОГОЛІЗМУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ

За час бойових дій через мобілізацію та розширення штату кількість військовослужбовців ЗСУ збільшились втричі, а боєздатність в десятки разів. Водночас проблемою війська стало зловживання спиртних напоїв, саме через системне вживання алкоголю та порушення статутів 1/3 військовослужбовців, які беруть участь в АТО(ООС) загинули не під час бойових дій, а 2/3 отримали поранення також не на полі бою. Це питання вимагає вирішення проблеми солдатів, чия поведінка систематично відхиляється від прийнятих у суспільстві норм [2, с. 8].

Алкоголіків, наркоманів, соціопатів, делінквентів, як правило, робить не військова служба, а породжує суспільство, воно і є тим донором, з надр якого рекрутуються «патентовані» девіанти.

На жаль, на сьогоднішній день, незважаючи на значну кількість досліджень причин та передумов виникнення негативних соціально-психологічних явищ і процесів у Збройних Силах, не сформовано єдиної концепції запобігання відхилень у поведінці військовослужбовців. Наявні на сьогодні підходи до мінімізації цих явищ не враховують усіх особливостей їхнього розвитку в бойовій обстановці, унеможливають проведення ефективної профілактичної роботи та супроводу службово-бойової діяльності.

З проблемою алкоголізму і пияцтва стикалися більшість воюючих держав, і українська влада може перейняти їх досвід. Приміром досвід Ізраїлю, де до кожного військового підрозділу входить двоє штатних психологів, так звані офіцери психологічного здоров'я[2, с. 20].

Негативні фактори екстремальних умов діяльності впливають також і на моральний дух та дисципліну військовослужбовців. Так, у 2003 році постали перед військовим трибуналом або були покарані дисциплінарною владою 18 американських військовослужбовців (з них 3 офіцери) за зловживання алкоголем. Моніторинг існуючої ситуації показує, що мотиви вживання алкоголю є неоднаковим для різних категорій військовослужбовців [1, с. 22].

За допомогою тестування наявність алкоголізму у військовослужбовців в підрозділі виявлено з 20 військовослужбовців контрактної служби, котрі безпосередньо є учасниками операції об'єднаних сил на сході України у 15 (75 %) військовослужбовців відсутність схильності до алкоголізму, у 3 військовослужбовців (15 %) виявлено підозру на алкоголізм та у 2 (10 %) військовослужбовців ймовірна ознака алкоголізму, що проявляється в нестабільному рівні працездатності, що особливо проявляється в ускладнених умовах діяльності. Адаптація до нових і незвичайних умов життєдіяльності ускладнена і може супроводжуватися тимчасовим погіршенням функціонального стану організму. Посилення психічних навантажень приводить до зриву професійної діяльності, такі військовослужбовці схильні до підвищеної конфліктності з проявами вербальної агресії. Хворобливо реагують на критику, у них недостатньо розвинута здатність до корекції поведінки та для досягнення особистісних інтересів ігноруються загальноприйняті норми і правила поведінки.

Таким чином команду частини, його заступнику з морально-психологічного забезпечення слід спрямовувати роботу командирів підрозділів щодо попередження пияцтва підлеглих, виявляти необхідну вимогливість до тих командирів (начальників), у підрозділах яких мали місце злочини, події або грубі проступки на ґрунті пияцтва.

Профілактика зловживання військовослужбовцями спиртних напоїв у військових частинах *включає* комплекс взаємопов'язаних організаційних, виховних, психолого-педагогічних, медичних та інших заходів. Вона полягає у своєчасному виявленні та оцінці фактів зловживання військовослужбовцями спиртними напоями, створенні соціальних та організаційних бар'єрів на шляху розвитку цього негативного явища, кваліфікованому роз'ясненні військовослужбовцям фізіологічних, психологічних і соціальних наслідків пияцтва [3, с. 65].

Організаційні форми роботи з профілактики пияцтва полягають у здійсненні суворого контролю за військовослужбовцями, схильними до вживання спиртних напоїв, з боку командирів, обмеження їх доступу до спиртних напоїв, застосуванню різного роду санкцій до осіб, які зловживають спиртними напоями та ін.

Отже, лише постійна, цілеспрямована, ретельно спланована робота, скоординовані зусилля командирів (начальників) підрозділів і частин, офіцерів з морально-психологічного забезпечення, військових медиків, молодших командирів, активу підрозділу принесуть успіх у попередженні зловживань спиртними напоями в зоні ООС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Охременко О.Р. Девіантна поведінка військовослужбовців. – К.: ВГІНАОУ, 2000. – С. 72 с.
2. Психологія бою: діяльність командира підрозділу по підтримці морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій: навчально-методичний посібник / О.М. Романишин, О.В. Бойко, Д.В. Богородицький і ін. - Львів: НАСВ, 2015. - 322 с.
3. А.М. Романишин, Т.М., Мацевко, О.С. Капінус, А.Б. Неурова, І.М. Гузенко, Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: навчально-методичний посібник/ А.М. Романишин, Т.М. Мацевко «та ін.».– Львів: НАСВ, 2017. – С. 165.

Омельченко Я.М.

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, провідний науковий співробітник лабораторії консультативної психології та психотерапії, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ДОРΟΣЛИХ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ОПІРНОСТІ СТРЕСУ У ДІТЕЙ

Однією з незахищених та вразливих категорій населення, яка гостро реагує на вплив стресових чинників, є діти. Вони доволі-таки специфічно переживають вплив надмірних стресових чинників. Нерідко, через відсутність навичок обговорення своїх переживань, вікові особливості, сильне емоційне потрясіння діти не висловлюються відкрито про свої неприємні стани. Разом з тим, спостерігаючи за дітьми, можна виявити тих із них, які переживають стресову ситуацію. Наслідки стресу є помітними у

емоційних, поведінкових проявах дітей чи представлені на тілесному рівні[2].

Діти підпадають під вплив стресових чинників як прямих, так і опосередкованих. З одного боку, вони відчують напруження через вплив стресових обставин, які безпосередньо впливають на них у життєвих ситуаціях, а з іншого – гостро відчують психоемоційну нестабільність близьких дорослих (як споріднених осіб, так і значимих дорослих у соціальному середовищі) і це стає додатковим і вагомим чинником стресу у дітей. Близькі, значимі дорослі є гарантом базової безпеки для дитини, а також відіграють суттєву роль у подоланні дитиною наслідків впливу надмірного стресу: з одного боку, вони задають певний алгоритм подолання стресу[1], з іншого – є опорними об'єктами у процесі розв'язання психоемоційної напруги дитиною, оскільки механізми подолання сильних негативних переживань у неї ще невідпрацьовані.

Таким чином, *психоемоційні негаразди дорослих*, є чинником порушення базової безпеки дитини, що само по собі є стресовим тлом, а також є несприятливою обставиною у процесі подолання дитиною повсякденних напружень. Тобто, діти швидше орієнтуються не на зміст зовнішніх обставин, а на реакцію близьких дорослих на них. Дорослі (у першу чергу батьки) є символічним ресурсом для дитини – «надійною Землею», на якій панує безпечний простір, яка у скрутні часи надасть необхідної підтримки, «напоїть спраглою». Надалі, образ безпечного простору, місця інтегрується у доросле життя особистості і відіграє важливу роль у процесі подолання наслідків дії на неї стрес-чинників, стаючи глибинним компонентом резильєнтності. Таким чином, життєстійкість дорослих та ефективність подолання ними наслідків дії надмірних стрес-чинників є вирішальною складовою опірності стресу у дітей.

Діти військовослужбовців, на наш погляд, є саме такою групою, яка потребує посиленої уваги дослідників не лише через специфіку сучасного кризового середовища, а й через те, що їхні найближчі споріднені особи можуть потерпати від наслідків впливу надмірних стресових чинників.

Таким чином:

- ✓ діти – вразлива група, яка особливо чутлива до впливу стресових чинників, оскільки механізми їхнього опрацювання ще є хиткими;
- ✓ діти специфічно переживають вплив надмірних стресових чинників, найчастіше, вони ще не можуть повідомити про те, що їх турбує і проявляють свою напругу безпосередньо через тіло, емоції, поведінку тощо;
- ✓ опірність до стресу дитини залежить від опірності близьких дорослих у актуальній життєвій ситуації;

✓ успішність подолання дітьми наслідків дії надмірного стресового чинника значно залежить від психоемоційного стану та життєстійкості близьких дорослих (у першу чергу батьків);

✓ незадовільний психоемоційний стан близьких дорослих може ставати суттєвим і надмірним стрес-чинником для дітей, оскільки цей стан батьків провокує втрату відчуття дитиною безпечності середовища, надійності, сталості світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Омельченко Я.М. Значення стосунків у ранньому дитинстві для формування стресостійкості/ Яніна Омельченко// Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, І.М. Біла ... Г. П. Лазос ; за ред. З. Г. Кісарчук. – К., 2016. – с.21-33;

2. Кісарчук З.Г., Омельченко Я.М. Специфіка перебігу кризових станів, психотравми та посттравматичного стресового розладу у дітей/ Зоя Кісарчук, Яніна Омельченко// Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, І.М. Біла ... Г. П. Лазос ; за ред. З. Г. Кісарчук. – К. , 2016. – с.9-21;

Опальчук Б.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, асистент кафедри соціальної роботи та інформаційних технологій (м.Київ, Україна)

Овод В.Д.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, студентка (м.Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Психоемоційні стани – мінливі стани людини. Як правило, емоційно насичені, вони виникають під впливом життєвих обставин, стану здоров'я, ряду інших факторів. Психоемоційні стани, як і інші психічні явища, існують у вигляді переживань, ідей у свідомості людини та в тій частині психіки, яку називають несвідоме. Це означає, що їх не завжди можливо сприйняти за допомогою органів відчуттів та дослідити методами природничих наук.

Психоемоційний стан впливає на перебіг всіх психічних процесів, він може перетворюватися на властивість особистості, яка, у свою чергу, зумовлює виникнення відповідного стану. За родом своєї професійної діяльності військовослужбовці часто перебувають в екстремальних ситуаціях, які впливають на нервово-психічну систему військовослужбовців, їхнє особисте життя, риси характеру, поведінку. [3].

Таким чином, особистість військовослужбовця під впливом умов службово-бойової діяльності піддається суттєвим змінам, що часто призводить до зниження професіоналізму, а іноді й до професійної деформації. Як правило, ці процеси супроводжуються роздратованістю, байдужістю і черствістю військовослужбовців, до проблем громадян тощо.

Бойова обстановка висуває перед військовослужбовцями виключно високі й суворі вимоги, примушує їх відмовитися від багатьох уявлень і звичок мирного часу.

Для успішного виконання завдань в бою військовослужбовця необхідно володіти цілим комплексом морально-політичних і психолого-фізіологічних якостей, необхідна висока професійна надійність військовослужбовців і військових підрозділів, яка формується цілеспрямованою морально-психологічною роботою [2].

Морально-психологічна робота є складовою частиною організації бою, вона організовується і проводиться всіма посадовими особами безперервно і в будь-якій обстановці. Її конкретні завдання і напрями, форми і методи визначаються на основі рішень і бойових наказів командирів.

Успішність виконання професійних дій військовослужбовцем в умовах, пов'язаних з виконанням бойових завдань, в переважній більшості залежить від випробуваної ним психічної напруженості. Психічна напруженість – це сукупність особистісних труднощів, потребуючих негайного подолання, які формують єдине психологічне навантаження, що виявляється цілісним особистісним психологічним станом [4].

Доки психічна напруженість не перевищує межу корисності, вона сприяє діям військовослужбовця, який стає більш енергійним, активним, швидким, поліпшується увага, посилюється мотивація, виявляється рішучість і сміливість, відчувається внутрішній підйом, почуття сили, інтерес.

У випадку, коли інтенсивність психічної напруженості в конкретній ситуації перевищує межу корисності, виникає перенапруженість, яка негативно відбивається на діях військовослужбовця. Утрачається гнучкість і спроможність діяти з урахуванням виниклої ситуації, порушується координація рухів, загальмовуються рухові реакції, виникає почуття

безсилля, слабкість у ногах, з'являються безглузді помилки в професійних діях, навичках і вміннях [4].

Досягти певного рівня психологічної готовності військовослужбовця до професійно грамотних дій в екстремальних умовах покликана саме екстремально-психологічна підготовка.

Іншим, не менш важливим показником екстремальної підготовленості військовослужбовця є психофізіологічна стійкість.

Психофізіологічна стійкість – це якість психофізіологічної сфери психіки, обумовлене особливостями нервової системи і вищою нервовою діяльністю, здатністю зберігати оптимальні параметри функціонування в екстремальних ситуаціях і умовах [2].

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що психоемоційний стан військовослужбовців під час виконання бойових завдань безпосередньо пов'язаний з готовністю до виконання службово-бойових завдань навіть при екстремальних умовах. Екстремум-стани нервово-психологічної напруженості, які можуть виникати у солдат, не мають суттєвого впливу на виконання службово-бойових завдань за призначенням.

Головне в під час виконання бойових завдань – подолати сумніви, вистояти в умовах сучасного бою. Ціле направлений негативний вплив на психоемоційний стан військовослужбовця – основна причина розгубленості, яка може мати серйозні наслідки. Запобігати методам негативного впливу можна шляхом розвитку в особового складу психологічної готовності до бойових дій у будь-який час, у кожен даний момент, переконаності в можливості в умовах сучасного бою не лише вижити, а й отримати перемогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев О.О., Дзюба В.М., Ірхін Ю.Б., Потеряйко С.П. Психологічне супроводження службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України в екстремальних умовах: Навч. Посібник - К., «Друкарня МВС», 2009. – 354 с.
2. Андрусишин Ю.І. Методичні рекомендації щодо психодіагностики емоційно-вольової стійкості особистості / Ю.І. Андрусишин. – Київ, 2014.– 40 с.
3. Свідлов Ю.І., Ляпа М.М., Мазуренко В.О., Петренко В.Н., інші: Посібник для випускника ВВНЗ з організації повсякденної діяльності підрозділів: Методичний посібник. – Суми: Видавництво СумДУ, 2005.- 422 с.

4. Ярошок Ю. В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в екстремальних умовах службово-бойової діяльності : Дис... канд. психол. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2000. – 165 с.

Опальчук Б.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, асистент кафедри соціальної роботи та інформаційних технологій (м.Київ, Україна)

РОЛЬ ДОЗВІЛЛЯ У ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОРАНЕНИХ

Під дозвіллям у процесі психологічної реабілітації поранених варто розуміти культурно-дозвіллеву діяльність, здійснювану суб'єктами соціальної роботи, спрямовану на відновлення соціально-психічних функцій, особистісних властивостей і системи відносин військовослужбовця, що дозволяють успішно функціонувати в мирному соціумі.

Різні аспекти реабілітаційної дозвіллевої роботи з військовослужбовцями розглядають такі вітчизняні та зарубіжні дослідники: Г. Акімов, О. Лобастов, Д. Шпігель (психотравмуючі наслідки світових війн), А. Браве, В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков, Ю. Лях (медико-соціальні аспекти реабілітації військовослужбовців); В. Березовець, С. Захарик, І. Пароянц, В.Стасюк та ін.

На думку науковців, одним із найбільш ефективних методів психологічної реабілітації є раціонально організоване дозвілля. В основі лежить переконання постраждалого, направлення правильного позитивному мисленню. При цьому важливо правильно роз'яснити військовослужбовцю те, що його розлад є розповсюдженим явищем, переконати в можливості успішного подолання цієї проблеми, шляхом активної культурно-дозвіллевої діяльності.

В. Лесков визначає дозвіллево-психологічну реабілітацію поранених як «систему психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців, які брали участь у бойових діях в районах військових конфліктів» [3, с. 16].

При цьому на границі взаємодії з цими видами реабілітації виникають ділянки їх переплетення, взаємного проникнення, що дають можливість говорити про «соціально-психологічну», «дозвіллево-психологічну реабілітацію» [2].

Соціально-психологічна реабілітація орієнтується на нормалізацію психічного стану, відновлення втрачених психічних функцій, гармонізація військовослужбовця зі сформованою соціально-особистісною ситуацією, надання допомоги у встановленні конструктивних відносин з соціальним оточенням.

Дозвіллево-психологічна реабілітація передбачає мобілізацію культурно-дозвіллевих психологічних можливостей військовослужбовців боротьба з посттравматичний синдром, методами активної дозвіллевої діяльності, опанування нових форм проведення дозвілля. Метою дозвіллево-психологічної реабілітації ставиться відновлення психічного здоров'я та ефективної соціальної поведінки [5].

Найкращі результати зменшення наслідків посттравматичного стресового розладу досягаються в тому випадку, якщо військовослужбовець, інтегруючи свій негативний досвід, використовує його для особистісного зростання, саморозвитку, самореалізації та культурного збагачення.

Дозвілля як процес реабілітації психологічних та соціальних ресурсів військовослужбовця, учасника бойових дій, має носити інтегративний характер, включати заходи психотерапевтичні, психодіагностичні, психокорекційні, профілактичні, профорієнтаційні, використовуючи як індивідуальні, так і групові форми дозвіллевої роботи.

Ефективні реабілітаційні заходи спрямовуються не лише на виведення людини з кризового стану, а і на розвиток нових життєво важливих умінь. Найбільш успішними є результати дозвіллево-психологічної роботи, коли не лише з'ясовуються причини розладів, а і формується у військовослужбовця потреба в особистісному культурному зростанні та розвитку закладених можливостей [5].

Роль дозвілля у реабілітаційній роботі, орієнтовані на подолання наслідків, симптомів минулого воєнного досвіду військовослужбовця спираючись на індивідуальні культурно-дозвіллеві потреби. Після повернення в мирне життя, військовослужбовці мають бути залучені до культурно-дозвіллевих заходів та отримувати повноцінну комплексну реабілітацію згідно індивідуальних програм. Найбільш дієвими є індивідуальні консультативні дозвіллеві форми роботи та групові корекційні культурно-дозвіллеві заняття з військовослужбовцями [1].

Разом з тим експерти наголошують на необхідності активізації зусиль влади й громадських організацій, волонтерів і просто небайдужих людей для негайної організацій культурно-дозвілєвої діяльності для розв'язання основних проблем реабілітації поранених. Зокрема, для цього також потрібно об'єднати зусилля закладів, незалежно від їх відомчого підпорядкування і форми власності, науково-дослідних установ та кафедр у розробці та впровадженні заходів з реабілітації за допомогою культурно-дозвілєвої сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій / О. О. Буковська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 128. - С. 29-32.
2. Блінов О. А., Степаненко А. А. Основні напрямки психологічної реабілітації поранених військовослужбовців / Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ. Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 14-15 травня 2015 року). – Львів: АСВ, 2015. – С. 234–235.
3. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / В.О Лесков. – Хмельницький, 2008. – 22 с.
4. Психіатрія : підручник / О.К.Напрєєнко, І.Й. Влох, О.З. Голубков та ін. ; за ред. проф. О.К. Напрєєнка. – К. :Здоров'я,2001. – 584с.
5. Чабан О. С. Симптоми посттравматичного стресу, тривоги та депресії серед учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції / О. С. Чабан, В. Г. Безшейко // Укр. вісн. психоневрології. – 2017. – Вип. 2. – С. 80–84.

Осьодло В.І.

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, начальник гуманітарного інституту, д.психол.н., професор (м. Київ, Україна)

Зубовський Д.С.

Науково-методичний центр кадрової політики МО України, молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу (проблем психологічного вивчення особового складу) (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ АТО У ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ ПЕРІОД

У відповідь на посягання з боку військових формувань агресора, з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018 року, на сході України здійснювалась Антитерористична операція (АТО). На сьогодні АТО була змінена на Операцію об'єднаних сил. У зв'язку з інтенсивністю та масштабністю заходів, що здійснювались в межах АТО, починаючи з моменту офіційного оголошення цієї операції, її учасниками стали значна кількість військовослужбовців. За повідомленням прес-служби «Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО» станом на 28.02.2018, статус УБД надано 328,089 громадянам України, які брали участь в збройному протистоянні на Донбасі.

Традиційно, досвід збройного протистояння асоціювався з негативними психологічними змінами. Тривалий час вважалося, що участь у бойових діях здійснює виключно негативний вплив на особистість військовослужбовця, змінюючи її внутрішній світ, емоційні стани, цінності, погляди на життя тощо. Однак в останні роки у світовій психологічній науці спостерігається стрімка зміна парадигм. На противагу традиційній «патологізованій» парадигмі, все активніше протиставляється нова – позитивно орієнтована. З'являється все більше досліджень, у яких не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання подібного досвіду.

У закордонній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє представлення у концепції посттравматичного зростання особистості (posttraumatic growth). Піонери дослідження цього феномену Р.Тедескі та Л.Калхоун визначають посттравматичне зростання як «позитивні психологічні зміни, що виникли внаслідок боротьби з травматичними або дуже складними життєвими обставинами» [4, с.1].

У період з липня по грудень 2017 року нами було здійснено емпіричне дослідження наявності особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період та встановлено структуру його проявів. Для цього здійснювався аналіз емпіричних даних отриманих на вибірковій сукупності учасників АТО загальною чисельністю 297 осіб. Формування вибіркової сукупності проводилося за допомогою двох підходів: Інтернет опитування та традиційне (аналогове) опитування з використанням паперових бланків. Рівень прояву особистісного зростання учасників АТО оцінювався за допомогою україномовних версій методик «Опитувальника посттравматичного зростання» (ОПТЗ) та «Опитувальник змін у поглядах» (ОЗУП).

Результати емпіричного дослідження засвідчили високий рівень прояву та поширеності цього феномену серед учасників АТО. Зокрема, середнє значення загального балу методики ОПТЗ знаходилось на рівні $M = 61,6$ ($SD = 17,88$); методики ОЗУП на рівні $M = 42,09$ ($SD = 7,62$). Аналіз відсоткового співвідношення даних продемонстрував, що лише 9,5% всієї вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про низький рівень прояву посттравматичного зростання. Більш ніж 70% вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про помірний рівень посттравматичного зростання. Двадцять відсотків (20%) учасників АТО продемонстрували значний рівень прояву цього феномену. Таким чином, переважна більшість респондентів відзначила у своїй особистості певні позитивні психологічні зміни в результаті досвіду участі у збройному конфлікті на сході України.

В силу використання уніфікованого психодіагностичного інструментарію середні показники посттравматичного зростання учасників АТО (за методикою ОПТЗ) були порівняні з даними закордонних наукових публікацій з тематики посттравматичного зростання серед комбатантів різних збройних конфліктів (14 наукових досліджень). Результати порівняння дозволили констатувати, що середній рівень посттравматичного зростання учасників АТО перевищує середнє значення, отримане у більшості закордонних досліджень. Зокрема, середній рівень посттравматичного зростання учасників АТО істотно перевищував рівень зростання військовослужбовців різних країн, що брали участь у операціях «Іракська свобода» та «Нескорена свобода», а також внутрішньо переміщених осіб з колишньої Югославії. Щоправда, встановлений у дослідженні рівень прояву посттравматичного зростання учасників АТО поступається середньому рівню зростання ветеранів В'єтнамської, Корейської та Другої світової війни [1;2;3]. Встановлена варіація співвідношення рівня посттравматичного зростання учасників АТО та ветеранів (і комбатантів) інших збройних

конфліктів була проінтерпретована в межах концептуальних положень функціонально-описової моделі посттравматичного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Currier, J. M. Cognitive processing of trauma and attitudes toward disclosure in the first six months after military deployment / J. M. Currier, R. Lisman, J. Irene Harris, R. Tait, C. R. Erbes // Journal of clinical psychology. – 2013– № 3. – Vol. 69.– P. 209-221.
2. Engelhard, I. M., Changing for better or worse? Posttraumatic growth reported by soldiers deployed to Iraq / I. M. Engelhard, M. Lommen, M. Sijbrandij // Clinical Psychological Science . – 2015– № 3. – Vol. 5.– P. 789-796.
3. Marotta-Walters, S. Posttraumatic growth among combat veterans: A proposed developmental pathway / S. Marotta-Walters, J. Choi, M. Doughty Shaine // Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy. – 2015 – № 4. – Vol. 7. – P. 356-363.
4. Tedeschi R. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Psychological Inquiry. – 2004. – № 1. – Vol. 15.– P. 1–18.

Пахоль Б.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кафедра соціальної психології, аспірант (м. Київ, Україна)

МАЙСТЕР-КЛАС «ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНА, ЧИННИКОВА СТРУКТУРА ТА ПРЕДИКТОРИ»

Практична значущість майстер-класу (МК). Огляд сучасних підходів до вивчення професійного благополуччя в культурно-історичній перспективі в зв'язку з концептуальними змінами в уявленнях про професійну діяльність відбувалися протягом XVIII - XX століть. Апробація емпіричного дослідження факторної структури та оптимальної моделі предикторів професійного благополуччя.

Мета майстер-класу. Поглиблення знань щодо підходів до вивчення професійного благополуччя. Визначення стану потоку в професійній сфері та його місця як важливішого предиктору професійного благополуччя. Чітке розмежування категорії “Бренд роботодавця” від концепту “професійне

благополуччя”, а також усвідомлення аспектів професійного благополуччя на які може впливати HR.

Методи майстер-класу. Теоретичне знайомство, практичне обговорення та сумісний розбір вищезазначених питань.

Результати майстер-класу. Розуміння структури чинників та предикторів професійного благополуччя співробітників дозволить керівникам знизити плинність кадрів і вартість рекрутингу, оптимізувати HR-процеси, а також підвищити залученість та якість роботи персоналу. Для психологів працюють в сфері професійного і бізнес консультування, а також для людей самотійно займаються поліпшенням свого професійного життя, розуміння факторної і предикторної структури професійного благополуччя дасть можливість більш точно зрозуміти суть і причини психологічних проблем пов'язаних з професійною діяльністю, а також дасть психологічні орієнтири необхідні для подальшої усвідомленої корекції професійного шляху.

Переверзін Ю.П.

Інститут державного управління у сфері цивільного захисту, старший науковий співробітник наукового відділу, к.військ.н., доцент (м. Київ, Україна)

Назаренко М.М.

Інститут державного управління у сфері цивільного захисту, науковий співробітник наукового відділу (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ США

Представлений матеріал акумулює спостереження та досвід під час відвідування військових навчальних закладів в США та акцентує увагу на деяких психолого-педагогічних аспектах підготовки їх військових.

Навчання військових в США є невід'ємною складовою кадрового менеджменту, що стимулює кар'єрне зростання. Навчання офіцерів прив'язане до їх військових звань. Офіцери у військовому званні лейтенант мають базову військову підготовку. У військовому званні старший лейтенант або капітан слухачі отримують тактичну освіту. Офіцери у військовому званні майор повинні мати освіту оперативного рівня, у військовому званні підполковник (полковник) – стратегічний рівень освіти. Полковники, по яких прийнято рішення щодо присвоєння військового звання

генерал, проходять додаткові курси за окремими програмами. Навчання здійснюється постійно і стимулюється додатковими тренуваннями і тестами під час просування кар'єрними сходами. *Психологічна підготовка* і вищий рівень освіти є визначаючими факторами.

Особливості організації навчального процесу. При розробці програм підготовки за певною військовою спеціальністю основна увага приділяється умінню сформулювати її мету, перевести її у кількісно-якісні показники та визначити, як вона буде виконуватись, включаючи засоби і критерії діагностики її функціонування та результативності.

При організації навчання основна увага звертається на виконання *наступних вимог*: висока кваліфікація викладачів; мотивація і бажання слухачів; виконання складного навчального плану.

Викладацький склад. Цікаво, що на практиці співвідношення викладачів до слухачів дорівнює 1:3,5 – 1:4. При цьому вважається, що за наявності коштів він може бути зменшеним до 1:1, і, навпаки, його збільшення призведе до зниження якості підготовки офіцерів.

За якісною характеристикою співвідношення цивільних викладачів до військових становить приблизно 50:50. При цьому цивільний викладач повинен обов'язково мати науковий ступінь, а військові викладачі - відповідний рівень освіти та практичний досвід у службовій діяльності. Лекції проводять досвідчені фахівці, генерали, посли, дипломати, представники керівних органів держави. Тижневе аудиторне навантаження на викладача складає 7-8 годин.

Офіцери-викладачі кожні 3 роки проходять ротацію, або призначаються на командні, штабні та інші посади за фахом у бойові підрозділи на термін до 1-2-х років. Викладачі приймають участь у спільних навчаннях інструкторами або посередниками. Часто практикується направлення викладачів і слухачів до інших навчальних закладів з метою розширення кругозору, відвідування симпозіумів, конференцій за проблематикою їх діяльності.

Серед викладачів визначаються офіцери «по зв'язках». Їх завданням є підтримання взаємодії і координації дій з видами збройних сил, державними установами та навчальними закладами.

Оцінює роботу викладачів підрозділ у складі навчальної частини (відділ внутрішніх досліджень). Це обов'язкова і постійна робота, що необхідна для акредитації навчального закладу. Як правило, оцінювання проводиться шляхом *опитування*:

слухачі оцінюють програми, викладачів, запрошених лекторів;

викладачі оцінюють наставників, інших викладачів курсів та дисциплін, запрошених лекторів;

у бойових підрозділах здійснюється опитування колишніх слухачів та їх керівників, також може бути міжвидове опитування збройних сил тощо.

Навчання слухачів. Потоки слухачів розподіляються на групи (семінари) в кількості 12-17 чоловік змішаного складу: офіцери різних видів збройних сил, цивільні особи та офіцери з інших країн. Вважається, що чим різноманітніший контингент, тим краще. За кожною групою закріплюються 2-3 викладачі, як правило один цивільний і один військовий. Закріплені викладачі відповідають за конкретний семінар і проводять 80-85% занять тільки зі своєю групою.

Типовий навчальний день з військової підготовки у навчальних закладах США – це заняття під керівництвом викладача (3,5 години), з яких перші 30 хвилин - лекція, потім обговорення питань з лектором, 2 години занять за розкладом, 1 година заняття з іноземної мови. Всього за день це 5-5,5 годин аудиторних занять і 3-3,5 години самостійної підготовки. У типовому тижні під керівництвом викладача проводиться 15 годин занять. Під час проведення рольових ігор під керівництвом викладачів проводяться заняття по 5-6 годин на день, а навчання проводиться весь день. Тематика ігор і навчань постійно змінюється. *Методика проведення лекцій наступна:* 30 хвилин матеріал доводиться до слухачів, а потім обговорюється з лектором. Під час обговорень викладач формулює проблему і дає можливість дискусії вільно розвиватись, тільки корегуючи або направляючи порядок її ведення. Важливо, щоб слухачі вільно могли викладати свої думки. Заохочується будь-яка конкретна і коректна критика.

Крім основних занять пропонуються поглиблені *факультативні курси*. Практична частина підготовки повністю пов'язана з бойовою діяльністю. Вивчення іноземних мов – обов'язковий предмет на всіх рівнях підготовки.

Загалом, пріоритетність у навчанні слухачів надається *розвитку лідерських якостей*, умінню приймати рішення, умінню взаємодіяти з іншими, емоційному інтелекту, що формуються під час основного виду навчання – групових обговорень.

Печиборщ А.Р.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, студент 4 курсу (м. Київ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Соціально-економічні процеси і політичні катаклізми, що відбуваються в сучасному світі, зумовлюють безперервні зміни ціннісно-смислової сфери особистості, системи норм і відносин, професійних орієнтацій. Вони впливають на формування почуття задоволення або незадоволення життям, внутрішньої рівноваги в емоційній, когнітивній і поведінковій сферах особистості. Все це створює необхідність вивчення суб'єктивного благополуччя особистості, оскільки воно є не тільки показником емоційного стану особистості, її стресостійкості і задоволення життям, а й має визначальне значення для процесу соціальної адаптації, становлення системи відносин особистості, її поведінки в цілому.

Необхідність вивчення професійного благополуччя, як важливої складової суб'єктивного благополуччя, вимушених переселенців зумовлена великою кількістю соціально-психологічних проблем, властивих процесу вимушеної міграції, які характеризуються підвищеним рівнем агресивності, відчуттям тривоги і розгубленості, втрати почуття впевненості, нервово-психічної напруженості, що нерідко призводить до девіантної поведінки особистості та негативно позначається на результатах її адаптації. Аналіз досліджень (З.М. Тумалаєва, Л.А. Шайгеров і ін.) показує, що біженці і вимушені переселенці мають ряд психологічних особливостей внаслідок пережитих ними подій. Найчастіше їм властиве почуття страху, дезадаптації, зміна соціальних ролей, фрустрація життєво-важливих потреб та інші. Цілком очевидно, що в такій ситуації від здатності подолання негативних життєвих обставин залежить ефективність процесу професійної адаптації особистості. Отже, в світлі міграційних процесів сучасного суспільства назріла необхідність поглянути на зростаючі проблеми професійного благополуччя окремих груп населення, таких як біженці і вимушені переселенці.

Професійне благополуччя особистості біженців і вимушених переселенців визначається специфічним набором екзогенних і ендогенних факторів. Найбільш сильний вплив надають такі екзогенні фактори: соціальні відносини з колегами, матеріальний достаток, стан суспільства; і ендогенні фактори: психологічне здоров'я, емоційний задоволення від роботи,

комунікативні навички, готовність до подолання важких життєвих ситуацій, індивідуально-психологічні особливості особистості, ціннісно-смишлова сфера особистості та мотиваційна спрямованість.

Становлення і розвиток професійного благополуччя особистості біженців і вимушених переселенців зазвичай обумовлено наступними умовами: сприятливим психологічним кліматом в сім'ї і наявністю стійких соціальних контактів з колегами; психологічною роботою з реабілітації, що включає допомогу в адаптації та ресоціалізації; позитивним ставленням приймаючого колективу; володіння необхідними для професійної діяльності знаннями та навичками; цікавістю та внутрішньою мотивацією до своєї професійної діяльності; впевненість у завтрашньому дні а рахунок надання державою соціальної та правової допомоги, підтримки та захисту біженців і вимушених переселенців.

До числа індивідуально-психологічних якостей і особливостей особистості, що сприяють формуванню професійного благополуччя особистості біженців і вимушених переселенців, відносяться: товаришність, відкритість до встановлення нових контактів та готовність розвиватись у різних сферах, впевненість в собі, самоконтроль і емоційна стійкість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кердивар В. В. Психологічні наслідки вимушеного переїзду в інший регіон країни / В. В. Кердивар. // Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали III Міжнародних науково-практичної конференції "Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи". – 2018. – С. 185.
2. Ключникова Л.В. [Миллер Л.В.]. Взаимосвязь социальнопсихологической адаптации переселенцев и межгруппового восприятия: дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Ключникова Л.В. [Миллер Л.В.].. – Москва, 2001.
3. Кужильная А. В. Особенности субъективного благополучия личности беженцев и вынужденных переселенцев из стран ближнего зарубежья: дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Кужильная Анна Вячеславовна – Краснодар, 2017. – 140 с.

Поливанюк В.В.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
Гуманітарний інститут, слухач (м. Київ, Україна)*

Поливанюк В.В.

*Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних сил України,
молодший науковий співробітник, (м. Київ, Україна)*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВВНЗ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Результати багатьох досліджень у галузі вищої педагогічної освіти свідчать про негативний стан у підготовці викладачів. Це проявляється в тому, що підготовка не відповідає як потребам відбудови Української держави, так і світовим стандартам. Вона ще недостатньо переорієнтована на якісні показники, нові принципи та прогресивні технології навчання. Не повною мірою забезпечується формування високої загальної та професійної культури викладача, його готовності до педагогічної творчості та співробітництва зі своїми вихованцями. В її основу поки що не поставлена особистість майбутнього спеціаліста, не виявляються і не формуються її індивідуальні особливості, не зникла її відчуженість від національної культури, школи, учня. Тож питання дослідження психологічних особливостей професійного розвитку майбутніх викладачів ВВНЗ у процесі професійної підготовки на сьогоднішній день є досить актуальними.

Сьогодні існує доволі незначна кількість наукових напрацювань, які б пов'язували проблему професійного розвитку викладачів з проблемою управління людськими ресурсами, професійною психологією, неперервним розвитком фахівців інших професій. Цей факт є перешкодою на шляху до відкриття закономірностей і принципів професійного розвитку педагогічних кадрів у контексті дослідження процесу формування педагогічної культури.

Професійний розвиток викладача – це активне якісне перетворення педагогом свого внутрішнього світу, яке веде до принципово нового способу професійної життєдіяльності. Професійний розвиток педагога трактується як зростання, становлення, інтеграція і реалізація його особистісних якостей у професійній праці, що приводить до творчої реалізації в професії.

Успішність будь-якого педагогічного процесу неможлива без ефективної взаємодії між викладачем та його вихованцем, яка певною мірою залежить від особливостей педагога, взаємоповаги, довіри, спільних інтересів. Саме взаємодія дає можливість проявити свою індивідуальність, сприяє

саморозвитку та самоствердженню майбутнього викладача. Щоб допомогти студентам у засвоєнні знань, розвинути їх професійні та індивідуальні якості, викладач сам повинен відповідати вимогам професіонала [4].

Науковці виділяють такі особистісні *якості майбутніх викладачів*, провідні здібності до педагогічної діяльності:

- *комунікативність* – мається на увазі професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника й відчувати задоволення від спілкування;

- *перцептивні здібності* - професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину;

- *динамізм особистості* - здатність активно впливати на іншу особистість;

- *емоційна стабільність* - здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;

- *оптимістичне прогнозування* - прогнозування розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

- *креативність* - здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

До психолого-педагогічних знань, необхідних в процесі професійного розвитку і формування педагогічної культури, можна віднести:

- методологічні - знання загальних принципів вивчення педагогічних явищ, закономірностей соціалізації навчання і виховання;

- теоретичні - знання цілей, принципів змісту методів і форм педагогічної діяльності і закономірностей формування і розвитку особистості;

- методичні - знання основ методики навчання і виховання;

- технологічні - знання способів і прийомів навчання і виховання [3].

Діяльність майстрів педагогічної праці виконує своєрідну функцію експертної оцінки близьких, середніх та далеких перспектив розвитку практики навчання й виховання. Рівень педагогічної майстерності викладача є показником *професіоналізму* його діяльності. Відповідно, педагогічна майстерність – це високий рівень результатів професійної діяльності, вміння запроваджувати і реалізовувати свій творчий потенціал за рахунок умілого конструювання педагогічного процесу [2].

Основою системи професійного розвитку науково-педагогічних працівників ВНЗ на засадах адаптивного управління виступають: *концепція спрямованої самоорганізації, концепція сталого розвитку та концепція інформаційного суспільства*. Це основні концепції, що мають практичну реалізацію теорії адаптивного управління у сфері вищої освіти [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борова Т.А. Розробка системи професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу на основі адаптивного управління / Т.А. Борова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. - 2012. - №3. – С.16-20.
2. Мочан Т.М. Педагогічна майстерність як вищий рівень педагогічної діяльності / Мочан Т.М. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. - №32. – С.129-131.
3. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: Навч. посіб. / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2006. – 606с.
4. Періг І.М. Професійна майстерність викладача як умова ефективного дидактичного процесу в університеті / І.М. Періг // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. –К., 2011. – Вип. 27. – С.230-235.

Романишин А.М.

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, начальник кафедри Морально-психологічного забезпечення діяльності військ, к.пед.н., доцент (м. Львів, Україна)

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ефективність психологічного забезпечення слід оцінювати як процес досягнення її суб'єктами, в ході здійснюваної ними діяльності, поставлених цілей і завдань, які у свою чергу, виражаються в конкретних позитивних результатах роботи особового складу ЗС України.

У найзагальнішому вигляді, критерієм оцінки ефективності виступає зіставлення досягнутих результатів з наміченими цілями і проведеними при цьому витратами. Проте, у реальній практиці, де послідовність "ціль-витрати-результат" має опосередкований і, часто, ймовірнісний характер, доводиться користуватися більш диференційованою і гнучкою системою відбору критеріїв.

У зв'язку з цим, під критерієм оцінки ефективності психологічного забезпечення доцільно розуміти певний контрольний показник (показники), в зіставленні з яким здійснюється оцінка отриманих результатів.

Можна визначити декілька видів *критеріїв ефективності*:

1. *Базовий критерій*. Використовується в тих випадках, коли є об'єктивна база для порівняння отриманого результату з деяким базовим показником, що характеризував об'єкт психологічної дії до початку його розгляду (до проведення психологічної роботи). Цей вид критерію є найбільш поширеним в практиці розробки і впровадження оцінних технологій.

2. *Заданий (детермінований) критерій*. Оцінка за цим критерієм проводиться шляхом зіставлення досягнутих результатів в роботі з особовим складом або службовій діяльності із заздалегідь визначеними показниками.

3. *Каскадний критерій*. Його особливість полягає в тому, що оцінка результативності психологічного забезпечення проводиться не тільки за підсумками конкретних заходів або фактів, але й на стратегічних, вузлових етапах його проведення.

4. *Ресурсний критерій*, що враховує потенційний професійно-психологічний ресурс об'єкту психологічної дії, з яким і зіставляється кінцевий результат.

5. *Критерій оптимального досягнення*. Цей критерій встановлюється з урахуванням, як реальних можливостей об'єкту психологічного забезпечення, так і кращих досягнень в психологічній практиці.

6. *Критерій суспільної корисності*. Застосування цього критерію набуває вирішальне значення при соціальній оцінці результатів психологічного забезпечення в тих випадках, коли психологічна дія направлена на підвищення суспільної і соціальної ролі розвитку особистості.

Будь-який критерій оцінки ефективності психологічного забезпечення повинен бути сукупністю основних ознак, що розкривають істотні моменти, параметри, що характеризують його ефективність, тобто ті умови, чинники, способи, за рахунок яких забезпечується якнайповніша реалізація можливостей службової діяльності.

До основних *груп критеріїв оцінки успішності* психологічного забезпечення можна віднести:

1. *Практико-результативні критерії*. Визначають дієвість психологічного забезпечення в плані встановлення реального впливу суб'єктів на особу військовослужбовця, унаслідок чого в його діяльності і поведінці відбуваються конкретні позитивні зміни, що характеризуються вдосконаленням об'єктивних показників службової діяльності.

2. *Оптимально-діяльнісні критерії*. Визначають відповідність цілей, завдань, змісту, принципів, форм і засобів психологічного забезпечення вимогам службової діяльності, індивідуально-психологічним особливостям особи і соціально-психологічним характеристикам військових колективів.

3. *Реалізаційно-цільові критерії*. Визначають готовність суб'єктів психологічного забезпечення до успішного вирішення службових завдань, використання конкретних шляхів підвищення ефективності службової, бойової і учбової діяльності щодо досягнення бажаного результату, що співпадає з його метою і відповідає інтересам і прагненням військовослужбовців.

Вказані групи критеріїв в своїй сукупності можуть стати основою для визначення системи оцінки ефективності психологічного забезпечення. З їх допомогою ефективність може бути визначена наступними основними *способами*: через кінцевий результат психологічного забезпечення (визначення ефективності даної діяльності в плані реалізації взаємодії між її суб'єктами і об'єктами); через конкретні особливості психологічного забезпечення з точки зору оптимального використання в процесі цієї діяльності відповідних засобів, форм, методів, для вирішення тих або інших педагогічних, психологічних, соціальних і інших завдань відносно різних категорій особового складу; через вивчення, фіксацію (за системою певних параметрів, показників) тих змін, що реально проявляються, які відбулися або відбуваються серед військовослужбовців, як з об'єктом психологічної роботи в результаті його діяльності.

Таким чином, критерії ефективності психологічного забезпечення дозволяють оцінити не тільки дану діяльність в цілому, але і її окремі сторони; не тільки її результат, але і процес його досягнення; не тільки зусилля суб'єкта психологічної роботи, але і їх реалізацію, втілену в об'єкті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ Генерального штабу ЗС України від 04.12.2014 року №317 “Про затвердження Положення про психологічну службу ЗС України”.

2. Наказ НГШ ЗС України від 27.04.2018 року №173 “Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України”.

Романова Ю. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, доцент кафедри соціальної психології, к. психол. н. (м. Київ, Україна)

Горейко В. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, магістр I-го курсу (м. Київ, Україна)

МЕДІЙНА РЕКЛАМА ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Політики, політтехнологи і маркетологи вже давно усвідомили, що більшість аспектів сучасного життя давно переміщені на простори світової мережі і реклама не є виключенням. Відома фраза Людвіга Метцеля «реклама рушій торгівлі» поширюється на усі сфери життєдіяльності людини і, зокрема, на політичний вибір громади. Особливої уваги заслуговує медійна реклама, носіями якої є радіо, телебачення та Інтернет. Серед основних засад її ефективності слід визначити наступні: інтерактивність, заощадливість, швидкість розповсюдження, геотаргетинг та інші. Використання політичних технологій на телебаченні посприяло появі певному переліку жанрів, які найчастіше використовуються для ефективного впливу на громадську думку. Політичне рекламування опановує майже все поле телевізійного простору і стає його невід'ємним компонентом. За словами С. Лісовського, «... у телевізійній політичній рекламі можна виділити чотири групи жанрів, побудовані за принципом прямого спілкування з глядачами: виступи кандидатів перед телеаудиторією і теледебати (найпоширеніша форма політичної реклами за кордоном); «Заміщені виступи» – ролики, відеокліпи, відеофільми; рекламні телепередачі і політичні шоу; традиційні телевізійні жанри, адаптовані до рекламних цілей» [1, с. 52]. Однак, основною проблемою, що вказує на місце та роль медіа у структурі сучасної політичної комунікації в Україні, є співвідношення реальної «політичної діяльності» (рішення, програми, дії) політичних сил і окремих представників, а також коментування цих дій у телевізійних передачах. Саме сприйняття політики населенням є таким, що все, що не згадується у ЗМІ, наче не існує, тобто не фіксується у свідомості і тому активні учасники політичного процесу мають постійно фігурувати у медійному просторі для підкреслення актуальності своєї діяльності, та фактично нагадування про своє існування для електорату. Самі можливості телебачення дозволяють йому стати універсальним інструментом поширення політико-рекламної інформації, що стало основою

безпосереднього інформування реальної політики. Іноді, політичні діячі формують такий образ, за рамки якого вони не можуть вийти в межах своїх реальних політичних дій використовуючи телебачення як провідний засіб політичного рекламування. Але одночасно з тим, телебачення стає платформою для корекції реального образу політичного діяча. С. Лісовський зазначає, «телебачення має унікальну можливість моделювати вигляд кандидата згідно з політико-реklamним проектом...

Використовуючи певні прийоми зйомки, можна висловити ставлення кандидата до глядачів і присутніх в студії, задати необхідний тон сприйняттю його поведінки глядачами, коли він перебуває обличчям до обличчя з іншими людьми» [1, с. 47]. Сучасна політична медіа реклама оперує образами, а не інформацією. І тому, чим емоційнішим є повідомлення, тим більш воно активно воно вписується в людську пам'ять, залишаючи певні враження. А вже цими враженнями виборець може керуватися роблячи свій вибір.

Метою нашого дослідження було встановлення ролі медійної реклами у процесі політичного вибору студентської молоді. Дослідження було проведено на студентах українських та фінських вищих навчальних закладах. Тестові матеріали у вигляді короткої анкети та двох ранговних решіток респонденти отримали через електронну пошту. Вибірка складала 90 чоловік віком від 20 до 26 років (по 45 представників Фінляндії та України), серед них 41 особа жіночої статі та 49 осіб чоловічої статі.

Для створення тестового матеріалу, було обрано троє український політиків та троє фінських політиків, а конкретно їх передвиборчі обіцянки та рекламні відео. Яким чином обиралися особистості: як серед українських, так і серед фінських політиків було обрано діючих президентів – Петро Порошенко та Саулі Ніістіо, кандидатів що посіли друге – Юлія Тимошенко та Пекаа Хаавісто, та третє місце відповідно – Олег Ляшко та Лаура Хуштаарарі у президентських перегонах.

Тестовий матеріал складався з короткої анкети, в якій значилися відомості про респондента, за анкетною слідом пропонувалась певна інформація і за нею рангова решітка, знову блок інформації та ще одна рангова решітка. Блоки інформації стосувалися політичних лідерів, а конкретно у першому блоці були наведені текстові матеріали з передвиборчими обіцянками, в другому блоці були представлені рекламні відео. Важливо зазначити, що респонденти отримали анкети з невідомим їм політиками: українська вибірка для проведення дослідження отримала матеріали про фінських політиків, а фінська вибірка отримала тестові матеріали з інформацією про українських політиків. Це зроблено було для

того, аби уникнути ефекту попередніх суджень та вибір респондентів засновувався лише б на новій, ще досі не знаній інформації. Інформація отримана з анкет дала змогу виділити детермінанти впливу на політичний вибір молоді та оцінити силу впливу медійної реклами на вибір молодого електорату. Результати анкет були проаналізовані і далі, після проведення факторного аналізу, виділені шкали стали показати детермінанти що впливають на вибір. Окрім того, отримавши результати двох рангових решіток, було виявлено вплив медійної реклами на політичний вибір.

Висновки. Загальні результати та детальний опис даного дослідження буде представлено у статті «Українського психологічного журналу», а стислий висновок можемо зробити наступним: основними детермінантами впливу на політичний вибір молодого електорату є особистість політика, діяльність політика, медійна реклама та соціальна група. Ці детермінанти є спільними як для української молоді, так і для фінської; для української молоді важлива думка сім'ї та друзів, тобто певної соціальної групи; на відміну від української молоді, для представників фінської молоді вплив медійної реклами на оцінювання діяльності політика та здійснення політичного вибору є значущим. Відповідні результати дослідження вказують на доцільність подальшого вивчення проблеми факторів впливу на прийняття рішення щодо політичного вибору молоддю різних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лисовский С. Ф. Политическая реклама / С. Ф. Лисовский . – М.: ИВЦ «Маркетинг», 2000. – 253 с.
2. Шпортько О. Особливості політичної реклами як елемента комунікативного процесу / Оксана Шпортько // Політичний менеджмент : наук. журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – К., 2007. – № 6. – С. 96–105.

Рютін В.В.

Національна академія Національної гвардії України, начальник кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення оперативно-тактичного факультету, к.пед.н., доцент (м. Харків, Україна)

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ**

За останні п'ять років силові структури України зазнали суттєвого реформування, вони не лише змінилися кількісно і якісно, суттєво змінилися підходи до розбудови та функцій сил безпеки та оборони України. Але позитивні зміни у військово-технічному оснащенні, поява нового сучасного та ефективного озброєння та техніки потребує підготовлених у технічному та психологічному відношенні військовослужбовців – високо мотивованих та патріотично налаштованих, які мають широку соціальну підтримку як з найближчого (зокрема родинного) оточення так і з боку держави.

Останні два десятиріччя (з 1998 року) у військових формуваннях України продовжує діяти «Концепція виховної роботи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях України». Зміст цієї концепції вказує на «серйозні недоліки» - порушення військовослужбовцями військової дисципліни, падіння престижу військової служби тощо. Автори Концепції навіть вказують на низку проблем які сприяють вищевказаним явищам, а саме:

- відсутність єдиної системи поглядів на завдання, напрями та порядок управління духовними процесами. Питання! Чи з'явилась єдина система поглядів через двадцять років?

- недосконалість нормативно-правової, військово-гуманітарної діяльності. Питання! Чи в повній мірі вдосконалена нормативно-правова основа військово-гуманітарної діяльності через двадцять років дії Концепції?

- невизначеність меж повноважень і відповідальності органів виховної роботи (зараз – по роботі з особовим складом). Питання! Чи визначені ці межі відповідальності та повноваження «органів» через двадцять років дії Концепції?

Але найбільшу увагу привертає останній пункт наведеної проблематики: «Нагальна потреба розвитку кадрового, інтелектуального, технічного, науково-аналітичного потенціалу органів виховної роботи (пізніше – по роботі з особовим складом), підвищення їх престижу, авторитету і статусу. Питання! Коли реально став розвиватися вищевказаний потенціал? Концепція визначає і складові «виховної роботи», серед яких:

- морально-психологічне забезпечення бойової і мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань;

- морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактики правопорушень;

- інформаційно-пропагандистське забезпечення;

- культурно-виховна і просвітницька робота;

- військово-соціальна робота.

Аналіз декількох наступних керівних документів як ЗСУ так і інших формувань свідчить, що складові «виховної роботи» (роботи з особовим складом) постійно змінювались, що ніяк не сприяло пошуку та визначення єдиних підходів щодо «управління духовним процесами» у військових формуваннях держави. Більш того, система морально-психологічного забезпечення дуже нагадує систему морально-психологічного забезпечення ЗС РФ. Питання! Чи варто її взагалі використовувати? Але ця теза, для наступних обговорень.

Зверніть увагу на «останню» складову «виховної роботи». Це військово-соціальна робота. Аналіз джерел цієї проблематики в Україні дозволяє прийти до висновків, що уся військово-соціальна робота звернута до примітивного мінімалізму, у тому числі через термін «передбачає». Читаємо документ: «Військово-соціальна робота *передбачає* здійснення соціально-правових, інформаційних і організаційних заходів щодо сприяння військовослужбовцям і працівникам ЗС України та інших військових формувань України, членам їх сімей у реалізації встановлених законами України, іншими законодавчими актами прав і пільг, одержанні ними соціальної допомоги та відповідних компенсацій у військових та трудових колективах соціальних умов і гарантій, які б забезпечували їх нормальну життєдіяльність, сумлінне ставлення до виконання поставлених на них функціональних та службових обов'язків». Як бачимо, автори документу уникають чіткого формулювання поняття «військово-соціальна робота», вони лише «передбачають». Виникає багато питань:

1. Чи реалізована Концепція через двадцять років її дії? А якщо не реалізована, то чому? Чи існує аналіз дії цієї КОНЦЕПЦІЇ?

2. Чи досліджена ефективність дії системи МПЗ (морально-психологічного забезпечення) з 1998 по 2019 рік у силових структурах держави за умов: мінімізації врахування військово-соціальної роботи у військових формуваннях України.

3. Чи враховуються теоретико-методологічні досягнення соціальної педагогіки при розробці державних та міністерських документів: Концепцій, Директив, наказів тощо.

Стає більш очевидним, що стан нормативно-правових документів які регулюють військово-соціальну роботу має передбачати більш ґрунтовний аналіз, та використання сучасних результатів наукових досліджень (зокрема соціально-педагогічних).

Заслуговує увагу досвід західних партнерів, щодо впровадження цивільно-військового співробітництва у систему роботи з особовим складом.

Але ця робота має здійснюватися виходячи саме з принципів соціально-педагогічної діяльності.

Сазонова І.В.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, аспірантка кафедри психології (м. Київ, Україна)*

ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема подолання наслідків травматичного стресу у дітей та підлітків є актуальною в сучасному світі, адже, згідно досліджень, зіткнення з травмуючими подіями різного походження зазнають до 65% дітей та підлітків [1]. Серед наслідків травматичних подій є ймовірність виникнення психічних розладів, зокрема, посттравматичний стресовий розлад, поширення якого серед дітей та підлітків складає від 11 до 20% [2]. Актуальність цієї проблеми для сучасної України підвищується через військові дії, що є травматичним стресором для широких верств населення. Проблема є масштабною: згідно експертних оцінок, внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів постраждали сотні тисяч дітей, при цьому понад 240 тисяч дітей були змушені змінити місце проживання та понад 32 тисячі дітей залишаються мешкати у населених пунктах, віднесених до лінії зіткнення [3]. Відповідно, дослідження впливу травматичного стресу на дітей та підлітків, а також створення наукового підґрунтя до практичних заходів щодо подолання негативних наслідків цих процесів, має високу дослідницьку та прикладну цінність, потребує залучення новітнього досвіду з світової науки та практики.

Одним з новітніх напрямів наукової думки щодо наслідків психотравмуючих подій є *концепція посттравматичного зростання* [4], яка вивчає феномен глибоких позитивних змін, що відбуваються внаслідок подолання наслідків травматичної події. Концепція викликала великий інтерес дослідників, й за двадцять років існування з'явилося понад 900 публікацій, що висвітлюють різні аспекти цього феномену [5]. Проте, головна увага приділяється посттравматичному зростанню дорослих. Кількість досліджень посттравматичного зростання у дітей та підлітків обмежена декількома десятками публікацій (див., наприклад, оглядове дослідження [6]), більшість з яких спрямовані на уточнення окремих вузьких аспектів проблеми. Узагальнення наявної літератури з проблеми дозволяє виокремити наступні аспекти посттравматичного зростання дітей та

підлітків, що є маловисвітленими, дискусійними та потребують додаткових досліджень.

По-перше, залишається відкритим питання, чи відповідає логіка процесу посттравматичного зростання дітей та підлітків тим процесам, що спостерігаються у дорослих, і якщо це не так, то в чому полягає принципова відмінність цих двох процесів й чи є принципова можливість скомпенсувати цю відмінність, наприклад, через залучення ресурсу батьків та інших важливих дорослих до допомоги дітям у ході опрацювання травми.

По-друге, відкритим залишається питання щодо вікової межі, з якої є доцільним припускати здатність дітей до посттравматичного зростання, враховуючи нормативний розвиток емоційно-когнітивної сфери. В цьому аспекті важливим є окреслення системи чинників, що об'єктивно обмежують ті чи інші аспекти здатності дітей та підлітків до посттравматичного зростання.

По-третьє, потребує прояснення характер зв'язку між посттравматичним зростанням та іншими психологічними процесами та феноменами, зокрема, життєстійкістю, посттравматичними розладами, прив'язаності дітей та підлітків до батьків або інших важливих дорослих.

По-четверте, потребує вивчення питання впливу батьків й інших важливих дорослих на посттравматичне зростання дітей та підлітків.

По-п'яте, недостатньо дослідженим є питання щодо посттравматичного зростання у дітей та підлітків, які постраждали внаслідок військових дій.

По-шосте, гострою є проблема інструментарію емпіричного дослідження посттравматичного стресу у дітей та підлітків, зважаючи на обмеження, що накладає нормативний віковий розвиток дитини на спроможність до саморефлексії та когнітивні функції. Проблема обмеженості емпіричного інструментарію також ускладнюється практичною відсутністю україномовних адаптованих та валідізованих інструментів іноземних авторів, які вже існують в англomовному варіанті. Цей напрям є, на наш погляд, одним з найактуальніших для вітчизняних дослідників.

В ході опрацювання програми психосоціальної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок військових дій (табір «Лісова застава») здійснюється така робота: дослідження травматичного стресу на психічний стан дітей та підлітків, що постраждали внаслідок військових дій; розробка емпіричного інструментарію для дослідження травматичного стресу та посттравматичного зростання; дослідження характеру зв'язку посттравматичного зростання дітей та підлітків і феноменів посттравматичного розладу, життєстійкості, прив'язаності до батьків або інших важливих дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alisic E, Jongmans MJ, Van Wesel F, Kleber RJ (2011) Building child trauma theory from longitudinal studies: A meta-analysis. Clin Psychol Rev 31: 736-747. DOI: 10,1016 / j.cpr.2011.03.001
2. Alisic E, Zalta AK, Van Wesel F, Larsen SE, Hafstad GS, et al. (2014) Rates of post-traumatic stress disorder in trauma-exposed children and adolescents: meta-analysis. Br J Psychiatry 204: 335-340. DOI: 10,1016 / j.cpr.2011.03.001
3. Рекомендації комітетських слухань на тему: «Захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів», м. Київ. 4 липня 2018 р.
4. Tedeschi RG, Calhoun LG (1995) Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering, SAGE Publications, CA, USA. <http://dx.doi.org/10.4135/9781483326931>
5. Kilmer, R. P., Gil-Rivas, V., Griese, B., Hardy, S. J., Hafstad, G. S., & Alisic, E. (2014). Posttraumatic growth in children and youth: Clinical implications of an emerging research literature. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84(5), 506-518. <http://dx.doi.org/10.1037/ort0000016>
6. Vloet TD, Vloet A, Bürger A, Romanos M (2017) Post-Traumatic Growth in Children and Adolescents. J Trauma Stress Disor Treat 6:4. doi: 10.4172/2324-8947.1000178

Сердюк Д.С.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, студентка 4 курсу (м. Київ, Україна)*

МЕДІАПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ

В сучасних умовах проблема психологічної травматизації населення є досить гострою в Україні. В основну групу ризику входять, перш за все, військовослужбовці, ветерани та їх сім'ї, вимушені переселенці. Саме тому питання психологічних засобів та інструментів подолання ПТСР є одним з центральних сьогодні.

Психічна травма – наслідок подій, що викликали почуття високої інтенсивності в умовах неможливості перебороти обставини, які загрожували життю та здоров'ю людини чи оточуючих її людей. Вона супроводжується

почуттями безпорадності, незахищеності, страхами та призводить до погіршення якості життя людини й довготривалого потрясіння в розумінні себе та світу [1, с. 100].

Сучасне уявлення про психічну травму передбачає можливість (і навіть необхідність) «посттравматичного зростання» – переживання позитивних змін в результаті травмуючої події [1, с. 102]. Таке зростання включає перебудову когнітивних структур, освоєння нової посттравматичної реальності, рефлексію власних емоційних станів клієнтом.

Перспективним інструментом у роботі з ПТСР є медіапсихологічні ресурси (медіапристрої, медіаконтент, медіапсихологічні методики – технології розвитку інструментальних якостей особистості для оптимізації взаємодії людини з медіа простором, технології саморозвитку) [3, с. 2]. Вони дозволяють підвищити рівень психологічної культури особистості (що, в свою чергу, полегшую процес рефлексії, прийняття свого стану тощо) та поліпшити її психологічний стан на особистісному та груповому рівні.

Однією з методик в рамках даного підходу є методика «Поширення знань про ПТСР і шляхи його подолання за допомогою художнього медіаконтенту» [3, с. 2]. Вона передбачає групову роботу з комбатантами (від 3 до 7 осіб). Метою роботи є:

- 1) надання інформації про поширеність посттравматичних стресів, розладів за допомогою художніх стрічок;
- 2) аналізування і переосмислення клієнтами посттравматичних симптомів у поведінці кіногероїв, як опосередковане опрацювання власної травми.

Іншим цікавим методом роботи при реабілітації психічної травми є сінемалогія, розроблений Антоніо Менегетті. Сінемалогія – це метод онтопсихологічного аналізу кінообразів, який виявляє несвідомі когнітивні конструкції та поведінкові паттерни людини і дозволяє за допомогою рефлексії та інших психотерапевтичних технік переосмислити власне буття [2, с. 1].

«Сінемологічний метод заснований на ідеї проєкції: «Моє бачення реальності залежить від мого внутрішнього стану»» [2, с. 2]. Саме це і лежить в основі процесу осмислення та переосмислення власних станів клієнтом. Основна мета методу – допомогти людині актуалізувати власні внутрішні проблеми, подивитися на них із сторони, проаналізувати, усвідомити і, при бажанні, закласти фундамент для змін без сторонній втручань.

Структура методу:

1. введення в обрану психологом тему, перегляд відповідного фільму;

2. аналіз клієнтом або учасниками групи кінопродукту та своїх власних переживань стосовно нього та відповіді на поставлені ведучім запитання;

3. зворотній зв'язок ведучого, теоретичні роз'яснення певних психологічних моментів фільму, розстановка основних аспектів, відповіді на запитання глядачів.

Учасникам процесу необхідно проаналізувати фільм на індивідуальному рівні (психологічна проблема/дилема/установки головних героїв та можливі шляхи рішення означеної проблеми), соціальному рівні (аспекти взаємодії між героями: успішні і “провальні” моделі та стратегії) та символічному рівні (символи кінокартини та їх можливі інтерпретації, головний зміст, моральні та урок, що демонструє фільм).

Отже, використання медіапсихологічних ресурсів є перспективним напрямком роботи з посттравматичним стресовим розладом. Питання використання медіа (в тому числі кінематографу) для подолання психічних травм вимагає подальшого дослідження та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознесенська О. Л. Можливості арт-терапії в подоланні психічної травми / О. Л. Вознесенська // Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій : зб. статей / О. Л. Вознесенська. – К.: Міленіум, 2015. – (Ін-т соціальної та політичної; Представництво Польської академії наук у м. Києві ; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр.). – С. 98–110.

2. Чаплінська Ю. С. Можливості сінемалогії при реабілітації психологічної травми //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти» 20-21 червня 2017. – 2017

3. Череповська Н.І. Психосоціальна підтримка комбатантів за допомогою медіапсихологічних ресурсів //Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти» 20-21 червня 2017. – 2017

Скрипка Р.Г.

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
Гуманітарний інститут, слухач (м. Київ, Україна)*

ДОСВІД ПРОПАГУВАННЯ МУЖНОСТІ ТА ГЕРОЇЗМУ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ

Важливу роль під час бойових дій відіграє інформаційний чинник. Забезпечення військовослужбовців інформацією, яка піднімає і утримує на належному рівні бойовий дух воїнів – є одним з головних завдань офіцерів структур морально-психологічного забезпечення. Оформлення інформаційних матеріалів у підрозділі (клубі, будинку офіцерів) при проведенні Антитерористичної операції (АТО) та Операції Об'єднаних сил (ООС) обґрунтовується відповідними нормативними документами Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також обумовлюється наказами, розпорядженнями, методичними рекомендаціями, телеграмами органів військового управління видів Збройних Сил України. *Інформаційна робота* здійснюється з метою цілеспрямованого впливу на свідомість військовослужбовців для підвищення рівня їх обізнаності у різних сферах суспільного життя та військової служби, формування необхідних переконань та прагнення до свідомого виконання вимог Конституції України, законів України, статутів ЗС України, наказів командирів (начальників) [1; 4].

Пропагування героїчних вчинків проводиться шляхом *оперативного інформування особового складу* про події в районі бойових дій, заходи, що вживаються командирами для деблокування оточених військ, пропаганди прикладів стійкості і завзятості в бою. *При бойових діях* тактичного повітряного десанту МПЗ спрямовується на роз'яснення особовому складу особливостей бойових завдань, досягнення високої психологічної стійкості особового складу під час захоплення та утримання важливих рубежів (об'єктів) до підходу своїх військ; на забезпечення рішучих дій під час завдання ударів у фланг і тил противника; на підготовку особового складу до тривалих дій в екстремальних ситуаціях у відриві від основних сил.

Морально-психологічне забезпечення на марші організовується, як правило, на привалах, у місцях нічного (денного) відпочинку шляхом проведення бесід, інформування особового складу про характер майбутніх бойових завдань, популяризації передового досвіду, прослуховування радіопередач, випуску інформаційних бюлетенів і бойових листків, виступів учасників художньої самодіяльності [2]. Досвід пропагування мужності та

героїзму в антитерористичній операції показує, що вагому роль у цьому контексті відіграє *наочна агітація* як сукупність об'єктів інформаційно-пропагандистського характеру, що знаходяться на території військових частин (плакатів, стендів, бігбордів, лайтбоксів, відеобордів, панно, архітектурних споруд, конструкцій архітектурно-художніх елементів, рекламної друкованої продукції).

Наочна агітація військових частин спрямована на висвітлення завдань реформування та розвитку Збройних сил (ЗС) України, формування в особового складу почуття гордості за належність до ЗС України, прагнення до зразкового виконання завдань військової служби. Командири (начальники) забезпечують змістовне та естетичне оформлення наочної агітації у військовій частині, утримання її в належному стані та своєчасне оновлення [3].

Науково доведеним і обґрунтованим є положення про те, що поведінка військовослужбовців у будь-якій обстановці обумовлена взаємодією інформаційних зв'язків між їх духовним світом і зовнішнім середовищем. Між людьми існує постійний обмін інформацією (спілкування), а в суспільстві відбуваються різноманітні масові інформаційні процеси. Останні розвиваються не хаотично, а регулюються різними державними і суспільними структурами і впливають на інформаційні системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовняко Д. Як солдату виплисти в інформаційному потоці. – Електронний ресурс // Режим доступу: <http://vysnovky.com/separateopinion/1118-yak-soldatu-viplisti-v-informaciinomu-potopi>.
2. Дидковский С. О пропаганде, фейках и вбросах во время российско-украинского конфликта. Електр. ресурс // Режим доступу: <http://ain.ua/2014/07/17/533136>.
3. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо застосування військових частин (підрозділів) в антитерористичній операції. К. : МО України, 2014. 102 с.
4. Рекомендації щодо відповідальності за збереження життя та здоров'я військовослужбовців. К. : МО України, 2014. 60 с.

Смола Л.Є.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», професор кафедри видавничої справи та редагування (м. Київ, Україна)

МЕМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ

Мем – складне та багатогранне поняття. З точки зору когнітивістики, мем є комплексною ідеєю, яка сформована у вигляді певного визначеного об'єкта, що запам'ятовується. З позиції теорії комунікації, мем - це частина дискурсу, що поширюється за умов індукції емпатії. З точки зору психології, в понятті мема відображаються особливості діяльності людської свідомості. Мем є інструментом комунікації індивідуального з колективним - окремої особистості та соціуму. Коли мем перетворюється на загальнозрозумілий символ, він не тільки впливає на реальність, він її формує.

Мем можна трактувати як: образ, ідею, символ, дію, будь-яку культурну інформацію, яку скопіювала одна людина від іншої; колективне несвідоме в момент набуття словесної та візуальної форми; спеціально створене інформаційне повідомлення, яке поширюється в інформаційному просторі і призначене для формування необхідної картини світу людини та прийняття відповідних рішень. Мем може відволікати від певних питань чи спонукати до активних дій. Теорія мемів в цьому аспекті тісно пов'язана з теорією колективного несвідомого К. Юнга, який заперечував ідеї, згідно з якими особистість повністю детермінована її досвідом, навчанням і впливом навколишнього середовища. Для дослідження принципу дії мемів сформувалася наука меметика, що розглядає взаємодію, реплікацію та еволюцію мемів. Технологія створення мемів максимально наблизилася до людини, задовольняючи її комунікативні та психологічні потреби.

Проблематику виникнення та поширення мемів розглянуто в працях Р. Докінза, Д. Рашкоффа, Дж. Джилета, Дж. Балкіна, П. Леві, Г. Мейкла, С. Блекмор, Т. Бретта та ін [2, 3, 4, 6, 7]. Однак ще видатний фізіолог і психіатр В. Бехтерев у праці «Навіювання і його роль в суспільному житті» (1898) сформулював концепцію «*ментальних мікробів*», які «подібно до справжніх фізичних мікробів, діють по всіх усяди і передаються через слова і жести осіб, які є навколо, через книги, газети та ін., іншими словами, де б ми не перебували, ми вже піддаємося дії психічних мікробів» [1, с. 162].

Легкість завантаження і зручність поширення в будь-яких соціальних сервісах (Facebook, Twitter, Google+) роблять мем ідеальним рекламним засобом, ненав'язливим, добровільно і безкоштовно тиражованим самими

користувачами. Більшість фахівців (Д. Рашкофф, С. Блекмор та ін.) вважають, що основною функцією мемів є розважальна, проте варто зазначити: безліч мемів порушують соціально-політичні, культурні, психологічні, етичні проблеми суспільства.

Інформаційно-психологічна війна в сукупності з особливостями сучасного інформаційного суспільства зумовила використання нових технологій впливу на масову свідомість, зокрема, меметичної зброї (*memetic warfare*), яку потрібно трактувати як технологію використання мемів задля поширення вигідних інформаційних приводів в інформаційному просторі об'єкта інформаційного протистояння [5]. **Мемі:** *укропи, колоради, кримнаш, ввічливі люди, ватники, майдануті, бандерлоги, свідоміти, кіборги* стали елементами інформаційно-психологічної війни та вплинули на формування світоглядних позицій сторін, які протидіють одна одній. На думку деяких дослідників основну частину мемів у російсько-українському протистоянні можна розподілити на три категорії:

- російські з походження та спрямовані на прихильників Росії;
- українські з походження і спрямовані на прихильників України;
- нейтральні чи без чіткого посилення на сторону [4].

Зміна переконань, поглядів базується не лише на знаннях, інтелекті, а й на ірраціональних елементах, оскільки більшість людей чутлива до мовних дій власне на ірраціональній основі (почуття, емоції, інстинкти). Ця особливість сприйняття інформації стала підґрунтям для використання і поширення меметичної інформації та меметичної зброї.

Українсько-російська війна загострила та розширила коло питань, що пов'язані зі специфікою ведення інформаційно-психологічних воєн та комплексу дій, спрямованих на досягнення військово-політичних цілей без широкого застосування військового чинника. Нові комунікаційні технології вже формують зміст політичних процесів та державного управління. Війна на сході України підтвердила тезу про зміну парадигми сучасної війни, продемонструвала доконечність ґрунтового дослідження цього явища та розроблення цілком нових підходів до реалізації політичних і воєнних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бехтерев В. Внушение и его роль в общественной жизни. – М. : Наука, 2001.
2. Докинз Р. Эгоистичный ген. – М. : Corpus, 2013.
3. Рашкофф Д. Медиавирус.. – М. : Культура, 2003.
4. Попфалуші Д. Роль і класифікація мемів у рамках російсько-української війни. — Режим доступу: <http://iac.org.ua/rol-i-klasifikatsiya->

memiv-u-ramkah-rosiysko-ukrayinskoyi-viyni/

5. Giese Jeff, It's time embrace to Memetic warfare // Defense Strategic Communications. 2015. Vol. 1. N. 1.

6. Hardman I. The menace of memes: how pictures can paint a thousand lies. // The Spectator. – 2014. – Access mode : <http://blogs.spectator.co.uk/author/isabel-hardman/>

7. Wilkins, John S. "What's in a Meme? Reflections from the perspective of the history and philosophy of evolutionary biology", Journal of Memetics, 1998. — Режим доступу: <http://jom-emit.cfpm.org>

Ставицька С.О.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, завідувачка кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії, д.психол.н., професор (м. Київ, Україна)

Ставицький Г.А.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної психології, к.психол.н., (м. Київ, Україна)

Улько Н.М.,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, аспірантка кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В СИТУАЦІЇ ЖИТТЄВИХ ВТРАТ

Життєва ситуація сучасної людини, яка живе в умовах поширення глобалізаційних процесів, ускладнена цілим рядом негативних соціальних (військові дії, тероризм, природні, економічні й політичні катаклізми) та індивідуальних чинників впливу та супроводжується низькою життєвих втрат. В Україні така ситуація ускладнюється комплексністю діючих травмуючих чинників.

Переважає більшість як зарубіжних (К. Абрахам В. Волкан, Е. Джонс, Е. Зінгл, К. Карут З. Фройд та ін.) [1; 2; 5], так і українських (Н. Г. Бойченко, С. О. Гришкан, С. Г. Уварова, Н. М. Улько та ін.) [3; 4] дослідників, яка займається вивченням проблематики «втрат», що призводять до психотравми, описують її як стан переживання невідповідності між загрозливими чинниками ситуації та індивідуальними можливостями їх

подолання, що супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втрати контролю, когнітивними змінами та змінами у способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні та особистісні розлади.

Таким чином, переважна більшість життєвих втрат призводить до психологічної травматизації людини.

З метою емпіричної перевірки, зробленого в рамках теоретичного аналізу вказаної проблеми припущення впродовж 2017-2018 років нами було проведено пілотажне дослідження на базі Донецького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді серед працівників соціальної сфери; внутрішньо переміщених осіб та населення, яке проживає в зоні проведення АТО (ООС) та на лінії розмежування. Загальна вибірка досліджуваних склала 250 осіб.

Пропонуємо нижче аналіз отриманих результатів пілотажного дослідження, проведеного з метою визначення тих проблемних зон і питань, які нам необхідно буде вирішити в подальшому з вибіркою дорослих людей, які пережили певні втрати (травми) і перебувають у зоні ризику повторної емоційної травматизації.

Отримані показники ми розмістили в ранговому порядку. При цьому, загальні відсоткові показники перевищують 100%, оскільки одні й ті ж респонденти вказують одночасно на різні втрати, що викликали у них психоемоційну травматизацію. Так, на запитання: *«Чи є у Вас попередні втрати (травми), які й досі нагадують про себе?»* – значущими втратами, які досі нагадують про себе досліджуваних вказали: смерть близької людини – 175 осіб (70%); втрата себе колишнього – 134 осіб (53, 6%); розлучення – 125 осіб (50 %); втрата дружби – 100 осіб (40%); втрата мрії – 75 осіб (30 %); втрата ідеалу – 40 осіб (16 %); розлука з близькими – 39 осіб (15,6%); втрата дому 20 осіб (8 %); втрата Батьківщини – 12 осіб (4,8 %); військові дії: – 7 осіб (2,8%); фізичне та сексуальне насильство – 6 осіб (2,4%); втрата роботи, пенсія – 5 осіб (2 %); зрада – 4 (1,6%); погіршення здоров'я, – 3 осіб (1, 2%); дитина інвалід – 2 осіб (0,8%).

На запитання *«Чи вважаєте Ви, що значна втрата для Вас є причиною емоційної травматизації?»* були отримані відповіді: так – 100 (40%) осіб; частково – 90 (36%) осіб; ні – 50 (20%) осіб; не дали відповіді – 10 (4%) осіб.

Отже, отримані результати показують, що переважна більшість досліджуваних вважає пережиті втрати причиною психоемоційної травматизації, яка для значного відсотка досліджуваних, залишається актуальною й на сьогодні та продовжує негативно впливати на їх світовідчуття та процеси життєдіяльності. Така ситуація вимагає

невідкладних заходів щодо створення програм психопрофілактики та психокорекції емоційної травматизації дорослого населення, чому будуть присвячені наші подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волкан Вамик. Жизнь после утраты: Психология горевания / В. Волкан, Э. Зинтл [пер. с англ. К.В. Куркина] / под. ред. К.В. Ягнюк. – М.: «Когито-Центр», 2007. – 160 с.
2. К психоанализу военных неврозов: Сб. статей [текст] / Фрейд З., Ференци Ш., Абрахам К., Джонс Э. [пер. с англ. и нем.]. – Ижевск: ERGO, 2012. – 104 с.
3. Психологічна допомога в кризових ситуаціях / С. Г. Уварова, Н. Г. Бойченко, С. О. Гришкан, Н. М. Улько. – К.:ПВНЗ МІГП, 2016. – 248 с.
4. Улько Н. М. Втрати як наслідок емоційної травматизації особистості / Н.М. Улько // Методи і технології загальної і соціальної психології та психотерапії в умовах сучасного суспільства. Матеріали III науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Київ. – 2018. – С.151-154.
5. Caruth Cathy Trauma and Experience Introduction / Cathy Caruth. – The Johns Hopkins University Press. – 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/undergraduate/modules/fullli>

Сторожук Н.А.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент кафедри військової психології та педагогіки, к.психол.н. (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ТРАВМА: АНАЛІЗ І ВИДИ

У зв'язку із трагічними подіями на Сході країни в різних галузях психологічної науки й практики та суміжних областей знань спостерігається оживлення інтересу до змісту феномена психічної травми/психологічної травми (психотравми).

Значну увагу у різні часи розробці даної проблеми присвятили свої наукові праці І.А. Алексєєва, Дж. Боулбі, О.М. Волкова, А. Гугенбюль, О.Г. Дозорцева, Н.О. Зінов'єва, Д. Єнікєєва, Д. Калшед, А.І. Красило, П.А. Левін, Д. Лейн, І.Г.Малкина-Пих, І.І. Мамайчук, А. Міллер, І. Молодик, А.А.

Осипова, Н. Пезешкіан, Н. Сарджвеладзе, С.Л. Соловійова, Н.В. Тарабріна, Л.В. Трубіцина, Б. Фoa, О.М. Черепанова та ін. [1, 2]. В результаті чого з'явився певний плюралізм та неупорядкованість у понятійно термінологічному тлумаченні зазначеного явища. Проте, загалом, у більшості наведених досліджень прослідковується ідея, що *психотравма* – це вітальне переживання невідповідності між суб'єктивною оцінкою загроз травмуючої події та індивідуальних можливостей боротьби із ними, що супроводжується відчуттям безпорадності, сильного страху і душевного болю.

Конкретні психологічні причини психотравм можна звести до відомої класифікації фруструючих факторів за С. Розенцвейгом. Це такі універсальні *психотравмуючі фактори* описані Н.Д. Левітовим: 1) позбавлення (і зовнішніматеріальні, соціальні і внутрішні, пов'язані з психологічними самообмеженнями, комплексом неповноцінності); 2) втрати (зовнішніх об'єктів або внутрішніх ресурсів); 3) конфлікти (які також можуть бути зовнішніми і внутрішніми) [4].

Цікавим на проблему причин виникнення психотравми є погляди Ф. Руперта, який зазначає що: “Мати, яка пережила травматичну подію у тому чи іншому вигляді передає цей досвід дитині...”. Отже, що однією причиною існування психотравм у особистості є отримання її “у спадок” від своїх предків (*трансгенераційна травма*) [3].

Ф. Руперт виділяє наступні *види психотравм*:

1. *Екзистенційна травма* – ситуації, що несуть загрози для існування: стихійні лиха; війна, бомбування, обстріли; тортури, полон, примусова ізоляція; озброєний грабіж, напад; терористичний акт; смертельне захворювання.

2. *Травма втрати* – втрата когось з близького оточення, чогось цінного, або образу Я: смерть батька, дитини; смерть партнера. Втрата батька через розлучення; зрада, розлучення; самогубство близької людини; втрата здоров'я, каліцтво.

3. *Травма відносин* – втрата “здорових” відносин: насильство з боку батьків; нехтування до дитини; сексуальне насильство; цькування в школі або армії; ненависть до дитини.

4. *Травма системних відносин* – травми, які передаються нащадкам: вбивство; приписане обманом батьківство; вбивство новонародженого, абортовані і не оплакані діти; розкуркулення, позбавлення майна; “Виключення” з сімейної системи [3].

Отже, для терапевтичної роботи з таким явищем, як психотравма необхідне “об'ємне” знання щодо ймовірних причин її виникнення. Саме

чітке розуміння передумов виникнення психотравми дасть можливість консультанту обрати адекватний напрям психотерапії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Котельникова А.В., Падун М.А. Психическая травма и картина мира. Теория, эмпирия, практика. – М.: Издательство Институт психологии РАН, 2015. – 2016 с.
2. Решетников, М. М. Психическая травма: учебное пособие для бакалавриата, специалитета и магистратуры / М. М. Решетников. – 2-е изд. – М. : Издательство Юрайт, 2018. – 200 с.
3. Рупперт Ф. Травма, связь и семейные расстановки. Понять и исцелить душевные раны. Институт консультирования и системных решений. 2014 – 272 с.
4. Семенова Ю.С. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини і психології / Ю.С. Семенова // Український науково-медичний молодіжний журнал (3). – С. 50-56 – <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1381>

Стружко О.П.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, студентка 4 курсу (м. Київ, Україна)*

СТЕРЕОТИПИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Стереотипи – це упорядковані, схематичні, детерміновані культурою уявлення про світ, які заощаджують зусилля особистості при сприйманні складних соціальних об'єктів. Стереотипи використовуються людиною для спрощення обробки великого потоку інформації, дозволяючи робити висновки без детального аналізу. За відсутності детальної інформації стереотип змушує людину діяти згідно із вироблених заздалегідь патернів поведінки, що створює поле для можливих маніпуляцій.[1, с.158]

В умовах інформаційної війни сторони протистояння займають чітко окреслені позиції, згідно до них реалізуючи стратегії дій. Виокремлюють два концептуальних підходи до формування стратегій: стратегія агресора та жертви. Агресор виступає ініціатором, починає діяти із низького рівня ескалації конфлікту, швидко нарощуючи рівень напруги, доки опонент не в змозі відповісти. Жертва агресії погрожує ініціатору непоправними

збитками, має усілякими засобами приховати можливі ресурси від агресора. [3, с. 299-300]

Ефективність інструментів інформаційної війни залежать від двох категорій основних факторів. Виділяють контрольовані фактори, які піддаються впливу маніпулятора та неконтрольовані фактори, які можуть бути фіксованими, випадковими та невизначеними, які можуть бути окресленими, але не піддаються впливу агресора. [3, с. 41-45]

Правила управління в інформаційних війнах не залежать від сторони конфлікту та орієнтовані на попередження. До основних правил належать: збільшення кількості власних контрольованих ресурсів і зниження впливу суперника. Основою для цього стає нарощування інформаційної сфери та активне нанесення збитків джерелам інформації протилежної сторони. Дезінформація супротивника має бути направлена на руйнацію розуміння цілей і направлення його на формування хибних стратегій. Детерміновані фактори певних здобутків для суперника мають бути представлені у вигляді випадкового збігу обставин. [3, с.300-301]

Виділяються три основні *етапи* кампанії інформаційної війни: дискредитація, ескалація, демонізація. На етапі *дискредитації* створюється прецедент або загострюється увага на певному випадку, який дозволяє підірвати довіру мас до цілі впливу. Етап *ескалації* вимагає культивування інформаційних повідомлень часто неправдивого змісту для загострення конфлікту та створення враження тенденції. Заключний етап інформаційної кампанії – етап *демонізації*, який розуміє під собою демонстрацію об'єкта впливу з особливо негативним посилом, формуючи стереотип.

В результаті штучно уявлення про об'єкт інформаційного впливу створюється негативний стереотип, який спотворює бачення реальних умов. Стереотип в даному випадку стає засобом впливу на соціальні групи за для досягнення переваги в інформаційній війні.

Засобами протидії згубного впливу стереотипу є ширше дослідження ситуації, пошук більшого об'єму інформації задля нівелювання маніпуляції шляхом дезінформації. [4]

Стереотип по своїй природі не є негативним чи позитивним утворенням, але дозволяє людині успішно існувати в умовах мінливого середовища. В сучасному світі інформаційні технології створюють надлишок інформації, тому саме стереотипи захищають людину від перенавантаження. Використання стереотипу, як інструменту маніпуляції є досить ефективним засобом інформаційної війни. Незалежно від обраної стратегії у конфлікті, під час інформаційної війни, найефективнішими кроками є дії на

попередження, а отже інформування населення про дійсний стан речей у повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ткалич М. Гендерна психологія / Маріанна Ткалич. – Київ: Академвидав, 2016. – 256 с. – (2-ге). – (Альма-матер).
2. Почепцов Г.Г. Информационные войны. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. - 576 с.
3. Бухарин С. Н. Методы и технологии информационных войн / С. Н. Бухарин, В. Циганов. – Москва: Академический проект, 2007. – 384 с.
4. Васильєв А. Д. Від прецеденту до стереотипу: три етапи інформаційної кампанії / А. Д. Васильєв, Ф. Є. Подсохін. // Політична лінгвістика. – 2016. – №60. – С. 32–37.

Сулятицький І.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи, голова Центру психоінформації, к.психол.н. (м. Львів, Україна)

Сайко Х.Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи, к.психол.н. (м. Львів, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Суспільно-політична та соціально-економічна ситуація в нашій країні істотно підвищує рівень ризику виникнення тих чи інших психологічних розладів, зокрема через розширення спектра стресових факторів, поглиблення рівня їх інтенсивності та поширеності серед певних категорій населення. Критичного значення стресові фактори набувають серед учасників АТО, (ООС), адже участь в бойових діях суттєво впливає на психоемоційний стан усіх учасників і є причиною виникнення у них різноманітних психологічних розладів. Серед різновидів психічної патології в учасників бойових дій значне місце посідають посттравматичні стресові розлади — відстрочені затяжні реакції на екстремальні події, не пов'язані з органічними ушкодженнями головного мозку, що спостерігаються протягом

тривалого періоду й можуть викликати суттєві зміни особистості й поведінки.

Різні аспекти вивчення процесу протікання і механізмів посттравматичного стресового розладу висвітлені у працях багатьох дослідників. Результати численних досліджень засвідчили, що психологічний стан, який розвивається внаслідок впливу бойової обстановки та бойових дій, не належить до жодної з відомих у клінічній практиці класифікацій. Проте велика кількість матеріалів і досліджень не систематизовані і не узгоджені між собою, а подекуди й викликають протиріччя у визначенні факторів розладів і алгоритму їх діагностики.

Результати численних досліджень показали, що психологічний стан, який розвивається внаслідок впливу бойової обстановки та бойових дій, не належить до жодної з відомих у клінічній практиці класифікацій. Наслідки травми можуть проявитися раптово, через тривалий час, на тлі загального зовнішнього благополуччя військовослужбовців, і згодом це погіршення стану стає усе більш чітко вираженим.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це непсихотична відстрочена реакція на травматичний стрес, здатна викликати ряд психічних і поведінкових порушень. Для виникнення ПТСР необхідно, щоб людина випробувала дію стресора, який виходить за межі звичайного людського досвіду і здатний викликати дистрес. [2, с. 255]..

Г. Ломакін, досліджуючи ПТСР, назвав це явище «хронічним військовим неврозом» він вперше дав комплексний *опис симптоматики*: збудливість і дратівливість; нестримний тип реагування на раптові подразники; фіксація на обставинах травматичної події; відхід від реальності; схильність до некерованих агресивних реакцій [1, с. 95].

Соціальний стресовий розлад виявляється до клінічними (психологічні реакції) і клінічними (невроз, патохарактерологічний розвиток особистості, алкоголізм) розладами. Проведені нами емпіричні вивчення показали, що обернений середній кореляційний зв'язок між рівнем самооцінки та рівнем особистісної та ситуативної тривожності ($r = -0,64$, $r = -0,68$). Отже, високий рівень самооцінки сприяє зменшенню особистісної та ситуативної тривожності у бійців [5, с. 169].

Поняття «соціально-психологічна дезадаптація» охоплює широке коло порушень, які можуть виникнути у молоді під дією різноманітних складних соціальних умов, обставин її життя.

Потенціал подолання стресогенних подій полягає у виборі успішних пристосувальних стратегій поведінки, а рівень розвитку і репертуар механізмів мають величезне значення як для соціально-психологічного

функціонування особистості, так і для збереження психічного благополуччя. Ефективність соціально-психологічної адаптації визначається як за об'єктивними показниками досягнень, так і за суб'єктивною задоволеністю людини своїми досягненнями в тій професійній та соціально-економічній позиції, яку вона займає[4, с. 404].

Велике значення для забезпечення підтримуючих соціально-психологічних умов хворих має адекватне сприйняття захворювання, його причин та наслідків у суспільстві, нормальне ставлення громадян до таких хворих у побутових і професійних ситуаціях..

Висновки. Соціальні наслідки посттравматичного стресового розладу охоплюють широкі категорії населення, що вимагає активної та виваженої роботи щодо раннього виявлення та лікування ПТСР. Основними та найбільш значущими методами, що мають використовуватись додатково до традиційної психологічної терапії є створення сприятливих соціально-психологічних умов життя хворих і застосування сучасних методів психологічної корекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ломакін Г.І. Прояви порушень реадаптації учасників бойових дій у системі суспільних відносин / Геннадій Іванович Ломакін – Проблеми емпіричних досліджень у психології, 6-7 грудня 2012р., Київ: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. І.В. Данилюка, І.В. Ващенко. – К.; ОВС, 2012. – С. 94-100

2. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / Ирина Германовна Малкина-Пых – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.

3. Пограничные нервно-психические нарушения у ветеранов войны в Афганистане: Методические рекомендации // Цыганков Б.Д., Белкин А.И., Веткина В.А. и др. – М., 1992 – 16 с.

4. Сайко Х. Я. Особливості емоційного інтелекту корекційних педагогів / Х. Я. Сайко // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України / за ред. С. Д. Максименка. - Т. XIV. - Ч. 6. – К., 2012. – С. 398–405.

5.Сулятицький І.В., Кравчук Т.Я. Емпіричні параметри для психотерапевтичної практики учасників АТО-ООС / Реабілітація учасників бойових дій в Україні: досвід та перспективи: Тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції .Хмельницький, 2018. С.166-170.

Тюріна Ю.В.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, начальник групи професійно-психологічного відбору (м. Київ, Україна)

НАПРЯМКИ ПРЕВЕНЦІЇ ДЕЗАДАПТАЦІЙНИХ ПРОЯВІВ ТА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ-ЖІНОК У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В ВВНЗ

Проблема адаптації курсантів-жінок до навчання в ВВНЗ потребує більше уваги щодо шляхів її вирішення тому, що ця проблема є складовою забезпечення ефективної інтеграції військовослужбовців-жінок різних категорій. Оптимізація адаптаційних процесів у курсантів-жінок є дійсно перспективним напрямком діяльності командирів та психологів, що дає можливість курсантам-жінкам впевнено оволодіти необхідними знаннями та навичками військового фахівця. Але без вирішення проблеми всебічної інтеграції жінок у процес підготовки та застосування військових підрозділів, визначення місця і ролі військовослужбовців-жінок у бойових порядках не можливо наблизитися до стандартів НАТО.

Досвід армій провідних країн світу свідчить про кардинальне підвищення уваги до людського фактору за всіма вимірами: професійним, віковим, освітнім, медичним, психологічним, духовним, гендерним тощо. Висуваються нові вимоги до рівня боєздатності військовослужбовців незалежно від статі та гендеру, підвищується рівень підтримки чинників психологічної стійкості, у тому числі проводиться превентивна психологічна робота в сім'ях військовослужбовців. Особливу увагу приділяється вищим військовим навчальним закладам, створення в них дійсно конкурентного середовища, що сприяє розвитку особистісних, лідерських якостей кадетів, їх всебічній інтеграції незалежно від статі, конфесійних уподобань, етнічної належності тощо.

Військова академія у Вест-Пойнті (USMA) була першим навчальним закладом армії США, у якому було запроваджено комплексні методики психологічної підготовки кадетів. У 1993 році в USMA шляхом реорганізації існуючих на той час центрів підвищення спортивних результатів та розвитку навчальних навичок було створено Центр для підвищення ефективності (Center for Enhanced Performance - CEP). Роботу Центру було спрямовано на досягнення кадетами USMA високих показників у академічному навчанні, спорті та військовій підготовці. Для досягнення мети використовувалось поєднання спортивних принципів досягнення високих результатів із

ефективними психологічними та навчальними методиками. Випускники USMA після заміщення командних посад у військових частинах почали звертатися до СЕР з запитом на проведення польових тренінгів підрозділів.

У період з 1999 по 2004 рік СЕР USMA у військові частини направлялися мобільні команди для проведення тренінгів (Mobile Training Teams – МТТ). Практика мобільних груп довела свою ефективність, але зростання запиту на роботу у військових підрозділах перевищило організаційні можливості Центру. З 2004 по 2006 рік проводилася розробка програми спеціальної психологічної підготовки для армії США. В 2006 році в Форті Бреґг був створений Армійський центр підвищення ефективності (Army Center for Enhanced – АСЕР). Після позитивної оцінки роботи з військовослужбовцями було відкрито вісім додаткових центрів АСЕР. В 2010 році центри об'єднали в програму Всебічний фітнес солдата (Comprehensive Soldier Fitness) – програму комплексної підготовки, спрямованої на зміцнення фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців та підвищення ефективності їх службової діяльності. В 2011 році було відкрито 12 центрів підготовки, програма отримала назву Всебічний фітнес солдата та розвиток ефективності та стійкості (CSF Performance and Resilience Enhancement Program CSF – PREP)[1, 15-16].

В 2010 році командуванню стало зрозуміло, що неможливо підвищувати ефективність службової діяльності військовослужбовців та їх стійкість до бойового та оперативного стресу без вирішення сімейних проблем, тому в програму було включено членів сімей військовослужбовців. Програма отримала назву Comprehensive Soldier & Family Fitness (CSF2). Штаб-квартира програми знаходиться в Пентагоні. На сьогоднішній день в систему підготовки CSF2 включені 1,1 млн осіб (військовослужбовці, резервісти, національна гвардія, допоміжні служби, цивільний персонал, члени сімей).

Курс програми CSF2 проводиться на всіх основних рівнях системи професійної підготовки, а також в системі професійної військової освіти армії США. Кадети у військових академіях проходять курси та тренінги щодо розвитку прикладних психологічних та фізичних навичок підвищення ефективності служби, дій під час сучасного бою (приклад: військова академія Вест-Пойнт – навчальні курси “Психологія розвитку еліти” (PL 360 Psychology of Elite Performance), “Спортивна психологія” (PL 399A AIAD Sport Psychology), індивідуальний та командний тренінг ментальних навичок (Individual & Team Mental Skills Training), тренінг командоутворення (Team Building), встановлення цілей в команді (Team Goal Setting), підтримка команди (Team Support)).

Система психологічної підготовки кадетів військових академій спрямовує програму CSF2 на підвищення академічної успішності, спортивних та професійних показників, покращення стану фізичного здоров'я, формування стійкості до бойового та оперативного стресу (resilience), а також запроваджує спеціальні програми підготовки військових лідерів (Character Development Strategy, Leader Development System).[2, 28].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hammermeister J. et al. Military applications of performance psychology methods and techniques: an overview of practice and research from the U.S.Army / Hammermeister J. J.of Performace Psychology. – 2011. - Iss.
2. The Army Ethic White Paper / Center for the Army Profession and Ethic Mission Command Center of Excellence, U.S. Army Combined Arms Center, U.S. Army Training and Doctrine Command (TRADOC). – 2014 – July 11th.].

Уліч В.Л.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, науково-дослідний центр, старший науковий співробітник, к.пед.н., доцент (м. Київ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ГАРАНТУВАННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У ВВНЗ

В умовах сучасної інформатизації суспільства, посилення ролі військового фактору у вирішенні міжнародних кризових явищ, невідомого зростання обсягу військово-наукових знань, розробки, випробування нових систем озброєння та військової техніки, принципів їх системного застосування в конфліктних регіонах підвищення якості військової освіти стало ключовою проблемою військово навчальних закладів і набуло важливого політичного, соціального, економічного, науково-технічного й оборонного значення. Необхідність акцентування уваги до цієї проблеми викликана й тим, що, на думку військових експертів, на теперішній час на всьому пострадянському просторі спостерігається стійке зниження якості освіти. Як зазначає М.З. Згуровський, “в масовому вимірі освіта стала менш якісною, а переважна більшість випускників вищих навчальних закладів (особливо нових) не конкурентоспроможна на європейському ринку праці” [1]. Очевидних втрат зазнають такі переваги української освіти, як

фундаментальність, системність та практична спрямованість. Існують усі ці проблеми і в системі військової освіти.

Психологічні причини, що знижують “якість підготовки випускника ВВНЗ” чітко визначив Осьодло В.І., який вважає такі *протиріччя*, наявні в освітній практиці:

- індивідуалізована діяльність і переважно дистанційні форми освоєння, ознайомлення з предметом майбутньої діяльності;

- цілісність явищ і процесів, з якими має справу офіцер в реальній військовій практиці, і наочна “розрізненість” відомостей про ці явища (процеси) з різних навчальних дисциплін;

- складність, багатoproфільність професійної діяльності офіцера і нерівномірність (тимчасова і ресурсно-технологічна), частковість у межах окремих дидактичних форм та часта неузгодженість управлінських психолого-педагогічних впливів, що мають комплексно формувати особистість і професійно-психологічну готовність випускника до різних видів діяльності;

- складність явищ і процесів, що виникають у службовій і професійній практиці офіцера, вимагають самостійного орієнтування в різних аспектах (професійних, психологічних, соціальних) професійно зумовлених проблем, зрілого, відповідального підходу до їх розв’язання і відсутність у молодих офіцерів необхідного соціального і професійного досвіду [2].

За роки незалежності на шляху реформування Збройних Сил України остаточно була визначена тенденція, яку можна охарактеризувати, як намагання скоротити витрати на утримання Збройних Сил за рахунок зменшення загальної чисельності особового складу. Акцент ставився на те, що кошти, що вивільняться будуть спрямовані на розвиток озброєння та військової техніки, а не на кардинальну перебудову структури підготовки висококваліфікованих кадрів. Актуальність проблеми підвищення якості підготовки військових фахівців в сучасних умовах, як зазначає А.М. Зельницький, визначається низкою чинників:

- по-перше, від якості їх підготовки залежить рівень обороноздатності держави, бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України;

- по-друге, якість освіти визначає розвиток військової науки і техніки, озброєння та їх застосування;

- по-третє, якість підготовки офіцерських кадрів сприяє формуванню важливості й престижності військової служби;

- по-четверте, якість військової освіти сприяє формуванню військової еліти, загальної культури військового середовища та визначає їх позитивний вплив на суспільство та статус військовослужбовців у суспільстві;

по-п'яте, якість підготовки фахівців у ВВНЗ набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності військової освіти нашої держави серед інших країн, де готують військових професіоналів;

по-шосте, якість здобутих військовими фахівцями у ВВНЗ знань, умінь, навичок визначає їх спроможність з високим ступенем ефективності виконувати завдання, які постають перед ними у миротворчих операціях, дієво сприяє утвердженню авторитету нашої держави та її Збройних Сил на міжнародній арені [3].

Чинна нормативно-правова база сьогодні ставить чисельність підготовки військових фахівців у прямо пропорційну залежність від чисельності тих, хто навчається. Скорочення чисельності особового складу Збройних Сил призвело до зменшення потреби в молодих офіцерах, до зменшення чисельності нових наборів курсантів (слухачів) у ВВНЗ, що, у свою чергу, зменшило нормативну чисельність науково-педагогічних працівників та підрозділів забезпечення навчального процесу у ВВНЗ.

Справа підготовки військового фахівця в умовах сьогодення – дуже складне завдання і дуже важливо на ідеологічному рівні відмовитись від небезпечної думки заощаджувати на військовій освіті. Отримання якісної освіти безпосередньо залежить від якості самих вимог (цілей, стандартів і норм), якості ресурсів (програми, кадровий потенціал, контингент абітурієнтів, матеріально-технічне забезпечення, фінанси і т.д.) та якості освітніх процесів (наукова та науково-педагогічна діяльність, управління, освітні технології), які безпосередньо забезпечують підготовку фахівців. Реформування та розвиток сучасної системи військової освіти передбачає пошук та створення нових інструментів управління процесом підготовки військових фахівців. На часі прийняття низки оновлених нормативних документів щодо політики безпеки та оборони держави, розвитку та реформування Збройних Сил, подальший розвиток воєнної стратегії і оперативного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Згуровський М.З. Болонський процес — структурна реформа вищої освіти на європейському просторі // <http://www.idn.polynet.lviv.ua>
2. Осьодло В.В. Психолого-педагогічні аспекти розвитку сучасної військової освіти. / В. І. Осьодло // Військова освіта. - 2013. - № 2. - С. 135-146.
3. Зельницький А. М. Моніторинг в системі управління якістю військової освіти у ВВНЗ, ВНП ВНЗ / Зельницький А.М., Водолазький В.О.,

Труш Т.В. // Вісник Національної академії оборони України [зб. наук. праць]. – К. : НАОУ, 2009. – вип. 3 (11). – С. 26-38.

Ушакова І.М.

Національний університет цивільного захисту України, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, к.психол.н. (м. Харків, Україна)

Чумаченко Т.В.

Національний університет цивільного захисту України, соціально-психологічний факультет, студент 2 курсу магістратури (м. Харків, Україна)

НЕГАТИВНІ ПСИХІЧНІ СТАНИ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ НА ЛІНІЇ ЗІТКНЕННЯ

З метою здійснення організаційних та практичних заходів, відповідно до компетенції і сфери діяльності ДСНС України щодо мінімізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, пов'язаних з технологічними терористичними проявами та іншими видами терористичної діяльності під час проведення операції об'єднаних сил (ООС), захисту населення і територій у разі їх виникнення на території проведення ООС у Донецькій області, підрозділами головного управління ДСНС України у Донецькій області спільно з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування забезпечено проведення роботи щодо розгортання та належного функціонування спеціальних пунктів надання допомоги, у яких кожен громадянин за необхідності у будь-який час доби може бути забезпечений санітарно-гігієнічними, побутовими умовами, медичною та психологічною допомогою і інформаційною підтримкою [2].

Такі пункти розміщено в межах контрольних пунктів в'їзду – виїзду (КПВВ), розташованих вздовж лінії зіткнення (всього їх чотири). На їх території постійно чергують рятувальники, забезпечуючи їх безперебійне функціонування, а також пожежну безпеку об'єктів і психологічну безпеку громадян. З початку функціонування пунктів зареєстровано та надано допомогу близько 90 тисячам осіб, з яких приблизно 6 тис. – це діти та 17 тис. – особи похилого віку.

Сучасна ситуація в країні характеризується значною напруженістю, невизначеністю, конфліктністю та стресогенністю в політичному, економічному, військовому та психологічному плані. За таких умов «звичні» для рятувальників ДСНС екстремальні умови діяльності (складність

оперативної обстановки, проблеми соціальної сфери, різкі зміни умов, що пов'язано з невизначеністю чи швидкою зміною ситуації, психофізичні перевантаження, підвищена відповідальність за свої дії, відсутність повноцінного відпочинку, ненадійність технічних засобів захисту тощо) доповнюються складними умови бойової обстановки (постійні обстріли або їх тривожне очікування, невизначеність як найближчого, так і віддаленого майбутнього і в соціальному, і в особистісному планах, збільшення вірогідності втрат та пов'язані з цим страх, перманентна тривога, фрустрація тощо). Ці фактори можуть призвести до виникнення значної кількості негативних психічних станів у рятувальників.⁶

За останні роки питанням вивчення негативних психічних станів, особливо у бойових умовах, за кордоном та в Україні приділялась доволі значна увага. Серед закордонних авторів, які займаються вивченням негативних психічних станів військовослужбовців та рятувальників у бойових умовах, можна відмітити таких психологів, як Е. Джонс, Л. Китаєв-Смик, П. Ліз, А. Маклеуд, С. Мейерс, І. Малкіна-Пих, С. Уеслі, Н. Фіар Б. Шепард та інших. В Україні різними аспектами цієї важливої науково-прикладної проблематики займаються такі фахівці, як З. Кісарчук, О. Кокун, М. Корольчук, О. Косолапов, Г. Лазос, С. Миронець, Я. Омельченко, О. Тімченко та інші [1; 3; 4].

Як свідчать дані цих авторів, в процесі виконання службових обов'язків, особливо якщо вони обтяжуються екстремальними умовами (наприклад, обстрілами, вибухами тощо) може виникнути ряд негативних психічних станів. Це тривога, сумнів, депресія, страх, а також фрустрація, ригідність, агресія. Виявлено також зміни в психофізіологічних показниках (самопочутті та активності), в зниженні мотивації, а також в реагуванні на стрес (показники ПТСР та ГСР) [3 - 5].

За нашими даними [5] працівники ДСНС, які працювали в зоні проведення ООС, мають доволі виражені постстресові симптоми (у близько 40 % виявлено ознаки ПТСР і у всіх – ГСР). Найбільш вираженими є симптоми дистресу та дезадаптації, а також повторного переживання травми. Інші симптоми (подія травми та гіперапктивація) також проявляються на достатньо високому рівні.

Виявлено, що працівники ДСНС, які повернулись з прифронтових територій, мають високі загальні показники агресії та прояви фізичної агресії і самоагресії.

Стосовно інших негативних психічних станів ми будемо продовжувати дослідницьку роботу в тому числі і в сенсі профілактики їх виникнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агаєв Н. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікації, визначення, ідентифікація / Н.Агаєв.] // Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки – № 2(4) – 2016. – С. 5-24.
2. Пункти надання допомоги. ГУ ДСНС України в Донецькій області. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://donetsk.dsns.gov.ua/ua/Naohna-agitaciya/6476.html>
3. Кокун О.М. Особливості негативних психічних станів військовослужбовців / О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська // Вісник Національного університету оборони України - № 5 (42) – 2014 – С. 262-267
4. Миронець С. М. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації: [монографія] / С. М. Миронець, О. В. Тімченко. – К.: ТОВ "Август Трейд", 2008. – 249 с.
5. Ушакова І.М. Прояви гострих стресових реакцій та посттравматичних розладів у працівників ДСНС, які виконували свої професійні обов'язки на сході України / І.М. Ушакова // Посттравматичний стресовий розлад: дорослі діти та родини в ситуації війни.– Том II – Варшава-Київ: ПАН-Гнозис, 2018. – С. 520-533.

Федоренко О.С.

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, аспірант кафедри соціальної реабілітації та
соціальної педагогіки, (м. Київ, Україна)*

ДО РОЗРОБКИ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ГРОМАДІ

Аналіз процесів соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в приймаючих громадах є надзвичайно важливим, оскільки потребує зваженої регуляторної політики на рівні держави та вчасного реагування на проблеми, що виникають у середовищі переселенців.

Натомість, поняття «соціальна інтеграція» – предмет дослідження у багатьох галузях знань, зокрема психології, соціології, економіці, соціальній політиці, соціальній роботі та ін. Найчастіше *соціальна інтеграція* розуміється як (від лат. Integratio - з'єднання, відновлення) стан і процес об'єднання в єдине ціле, співіснування раніше розрізнених частин і елементів системи разом, на основі їх взаємозалежності і взаємодоповнюваності, в тому

числі як процес гармонізації відносин між різними соціальними групами [1, с. 22].

Британський соціолог Е. Гідденс трактував поняття «інтеграція» не як синонім згуртованості або консенсусу, а як процес взаємодії. Вчений проводить відмінність між поняттями «системна інтеграція» і «соціальна інтеграція». *Соціальна інтеграція* - це взаємодія між суб'єктами дії. Вона визначається як системність на особистому рівні, що передбачає просторову і тимчасову присутність агентів взаємодії. Системна інтеграція - це взаємодія груп і колективів, що становить основу системності суспільства як цілого [3].

Вітчизняний вчений Н. Н. Федотова вважає, що будь-які визначення інтеграції не є універсальні, так як вони враховують лише одиниці з елементів, що функціонують в соціумі. А соціальну інтеграцію розглядає як сукупність процесів, завдяки яким відбувається зчеплення різнорідних взаємодіючих елементів в соціальну спільність, ціле, систему, форми підтримки соціальними групами певної стійкості та рівноваги суспільних відносин [3]. При цьому двома найбільш важливими підходами виділяє: інтерпретацію інтеграції на основі спільних цінностей (Т. Парсонса) і на основі взаємозалежності в ситуації поділу праці (Е. Дюркгейм).

Ми розуміємо інтеграцію, як процес активної взаємодії усіх учасників процесу, як переселенців, так і членів приймаючої громади. Також ми звертаємо увагу на важливу участь третьої сторони - державну підтримку та постійний політичний діалог, які безпосередньо впливають на створення необхідних інтеграційних умов. Тому, справедливо можна казати, що інтеграція ВПО в життя громади відбувається за рахунок реалізації ресурсних потенціалів усіх сторін: людського, соціального, трудового, політичного. Теоретичний аналіз поняття дозволяє розуміти соціальну інтеграцію як системне утворення, яке об'єднує як мінімум чотири елементи в певну *соціальну структуру*:

1. Соціально-психологічний компонент, який включає установки внутрішньо переміщених осіб на інтеграцію, мотивацію індивідуальної та групової активності, копінг-стратегії в тяжкій життєвій ситуації та реалізацію потреби в самоактуалізації.

2. Культурно-комунікаційний компонент, який включає реалізацію потреби в прийнятті та культурній ідентичності внутрішньо переміщених осіб з членами приймаючої громади, а також створення та розбудову соціального капіталу громади як ресурсу.

3. Соціально-економічний компонент, який ґрунтується на показниках матеріальної забезпеченості внутрішньо переміщених осіб, задоволеності потреби в житлі та безпеці, рівні трудової активності тощо.

4. Соціально-політичний компонент, який відображає реалізацію потреби в участі ВПО у політичному житті громади, розробці, прийнятті та реалізації рішень.

Кожен з чотирьох компонентів моделі системно впливають на ступінь інтегрованості ВПО, що відповідно відображається на рівні соціального самопочуття інтегрантів. Соціальне самопочуття ми розуміємо як суб'єктивний інтегральний показник задоволення чи незадоволення людиною реалізації своїх базових можливостей (матеріально-побутових, економічних, трудових, соціально-психологічних) та свого положення в системі соціальних відносин, що разом впливає на психосоціальне благополуччя.

Широкий зміст поняття "соціальне самопочуття" синтезує безліч якісних і кількісних показників, які в сукупності характеризують рівень індивідуально-суспільної рівноваги. Індикаторами соціального самопочуття виступають: стан задоволеності рівнем та якістю життя, своїм соціальним статусом; рівень соціальної адаптованості до нових умов; стан здоров'я; характер чинників, що викликають стурбованість громадян [2].

Таким чином, соціальна інтеграція є поняттям, яке вказує на стан і процес об'єднання психосоціальних явищ в єдине ціле. Ми вважаємо, що процес інтеграції не може бути повністю завершеним, але ми можемо оцінити його ступінь. Ступінь соціальної інтегрованості ВПО в місцеву громаду є сукупним показником соціально-економічних, соціально-психологічних, культурно-комунікативних та соціально-політичних елементів, які виражаються соціальному самопочутті інтегрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герасименко О. А., Дименштейн Р. П. Социально-педагогическая интеграция. Выработка концепции. Социально-педагогическая интеграция в России (под ред. А.А. Цыганок). Москва: Теревинф, 2005, с. 22
2. Соціальне самопочуття населення України в контексті державної гуманітарної політики : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, П. К. Ситнік та ін. Київ : НАДУ, 2009, 36 с.
3. Табылгинова Л. А. Основные научные подходы к понятию «Социальная интеграция». Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия: Социологические науки №4 (39), Чита, 2011, с.196

Федченко К.О.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
асистент кафедри соціальної роботи та інформаційних технологій в освіті
(м. Київ, Україна)*

Грищенко А.С., Пальчик О.М.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
гуманітарно-педагогічний факультет, студентки 1 курсу (м. Київ, Україна)*

ІНСТРУМЕНТИ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ

Про війну завжди важко говорити. В Україні зараз важкі часи, та найбільше страждають військовослужбовці, які знаходяться на сході України. Бійці піддаються сильним стресам, депресії - і згодом в них починають розвиватися посттравматичні розлади.[2]

Посттравматичний стресовий розлад — психічний розлад, різновид неврозу, що виникає в результаті переживання однієї чи кількох психотравматичних подій, таких як, наприклад, військові дії, теракти, аварії чи стихійні лиха, катастрофи, важка фізична травма, побутове чи статеве насильство, загроза смерті або перебування свідком або заподіювачем чужої смерті. При ПТСР спостерігають 4 кластери симптомів, таких як уникнення, гіперзбудженість, перепроживання, проблеми із пам'яттю та емоційною сферою. Із часом симптоми ПТСР мають тенденцію посилюватись. ПТСР супроводжують часті, повторювані спогади про травматичні події, флешбеки; відчуття нереальності події, так наче подія трапилась не з потерпілим; високий рівень гнівливості, підвищена чутливість до стресових ситуацій, психопатологічні переживання нових стресів, уникнення або втрата лінійності подій у пам'яті, випадіння важливих компонентів травматичної події, підвищена пильність, яка зберігається упродовж більше місяця після психотравми.[5]

Повертаючись з війни, солдати відчують страх і безвихідь. В багатьох із них починають розвиватись психічні розлади. Як результат – запій, депресія або ж навіть суїцид. Їх лікують психіатри та наголошують, аби бійці та їх рідні не боялись звертатись за допомогою.

Як говорить головний лікар Хмельницької обласної психіатричної лікарні: "Такий стан може виникнути у психічно здорової людини, - пояснює лікар. – Просто є ситуація, яка є несприятливою, подразником. Симптоми, які виникають на фоні перенесеного синдрому – це безсоння, страх, тривога, невпевненість, безвихідь. Іноді такі особи неадекватно реагують на слова інших людей чи будь-які зауваження. Окрім цього, були й пацієнти з іншими

патологіями, такими як ураження головного мозку. Деякі потрапляють сюди з суїцидальними думками"

Часто чоловіки намагаються «втопити» в алкоголі. "Деякі військові потрапляють до лікарні у запійному стані. Бувало, коли чоловіки повертались додому у відпустку, вони йшли у запій, однак, не варто говорити, що це були прояви алкоголізму. Це були перші прояви депресії. Хворі самі намагались боротись з тим негативом, який вони перенесли. А спиртне їм лише покращувало настрій і притуплювало відчуття. Вживаючи певну дозу алкоголю, пацієнт тимчасово відчуває полегшення і вже не усвідомлює того, що у нього психічні розлади"[1]

Полковник медичної служби Всеволод Стеблюк, станом на 2016 рік, оцінює розповсюдженість ПТСР серед військовослужбовців на театрі військових дій на Донбасі у 10–15%.

Станом на червень 2017 року в Україні 280 тис. чоловік мали статус учасників бойових дій; за даними прокуратури 500 учасників війни на Донбасі скоїли самогубство після повернення з зони бойових дій. [5]

А зараз, ми розглянемо *методи подолання психічних атак*.

1. Визнайте наступ панічної атаки

Іноді люди можуть переплутати панічну атаку з серцевим нападом або інсультом. В такому випадку вам не завадить звернутися до лікаря.

2. Практикуйте правильне дихання

Для зменшення симптом, постарайтеся зосередитися на глибокому диханні. Так ви отримуєте більше кисню, а це допоможе вам відчути себе краще і позбутися від божевільного серцебиття і нудоти.

3. Зосередьтеся на якомусь об'єкті

Виберіть знайомий предмет для концентрації уваги на ньому. Наприклад, подивіться на своє взуття або відчуйте дотик тканини вашої сорочки до тіла. Осмисліть всі деталі об'єкта. Відчуйте текстуру тканини рукою або пильно подивіться на деревний візерунок меблів. Подумайте про всі способи, якими ви могли б описати цей об'єкт.

4. Повторюйте позитивну фразу

Зосередьтеся на повторенні фрази, яка несе позитивний сенс і пов'язує вас з реальністю. Підбирайте ті фрази, які пов'язують вас з цим моментом, але також нагадують вам про те, що панічна атака пройде.

5. Розслабте м'язи

Спробуйте поступово розслабляти м'язи. Порухайте пальцями рук і ніг, потім передпліччями, плечима і тулубом. [6]

6. Медитація, аутогенне тренування (АТ)

Найбільш відомий метод - метод "паперового пакета". Відчуваючи наближення страху, візьміть паперовий пакет, прикладіть його до обличчя так, щоб він закривав рот і ніс, і почніть повільно і рівномірно в нього дихати. Дихайте в нього, поки не заспокоїтеся і паніка не відступить.

7.Творчість

Це і музика, і художні зображення, і багато іншого. Зобразіть свій страх на аркуші паперу, або прислухайтеся до слів, до тону звучання мелодії, сили звуку.

8. Техніка "щоденне хвилювання" (Р. Вілсон)

Дана техніка пропонує навпаки, присвятити час хвилюванню. Для цього необхідно виділити приблизно по 10 хвилин кожного дня. Можна 2 рази на день. В цей час починайте свідомо думати про свої страхи і більше нічого не робіть. При цьому спробуйте відчути максимальний дискомфорт. Через 10 хвилин, відпустіть свій страх, заспокойтеся за допомогою дихальної вправи і поверніться до того, що збиралися робити. Дана техніка допомагає змінити емоції і ставлення до проблеми. [4]

Ми віримо, що на Донбас скоро прийде мир. Просвіта, патріотичне виховання, культивування національної гідності — це броня України, яку важко пробити недругам нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.АТО: (електронний ресурс). Режим доступу: <https://vsim.ua/Podii/povertayuchis-z-ato-hmelnitski-soldati-vidchuvayut-strah-i-bezvihid-yi-10435429.html>

2. Війна на сході України: (електронний ресурс). Режим доступу: <http://vsesoch.ru/ese/1230-tvr-na-temu-lvjnar.html>

3.Війна на сході України: (електронний ресурс). Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_на_сході_України

4. Найефективніші методи подолання нападів паніки: (електронний ресурс). Режим доступу: <https://uamodna.com/articles/nayefektyvnishi-metody-podolannya-prystupiv-paniky/>

5. Посттравматичний стресовий розлад: (електронний ресурс). Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Посттравматичний_стресовий_розлад

6.Як зупинити панічну атаку: п'ять ефективних методів : (електронний ресурс). Режим доступу:<https://ukr.segodnya.ua/lifestyle/psychology/kak-ostanovit-panicheskuyu-ataku-pyat-effektivnyh-metodov-1154062.html>

Черних Ю.О.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, науково-дослідний центр, провідний науковий співробітник, к.т.н., доцент (м. Київ, Україна)

Черних О.Б.

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Центр воєнно-стратегічних досліджень, старший науковий співробітник (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ

В сучасному освітньому процесі актуальним питанням є не тільки передача знань від викладача до курсанта, а й формування мотивованої та ініціативної особистості офіцера. Саме тому вимоги до сучасної військової освіти далекі від простої передачі знань від одної людини до іншої. Курсанту треба передавати не готову інформацію, а навчати його методам її отримання, осмислення та застосування, що потрібні офіцеру для подальшого саморозвитку. Як підсумок цього, сьогодні зростає інтерес до проблеми формування і розвитку у тих, хто навчається, мислення високого рівня.

На сьогоднішній день спеціалісти з психології та суміжним з ній наукам сформулювали декілька визначень терміна «мислення високого рівня». Наприклад, визначення, що застосовується у американській школі, - мислення високого рівня – це використання когнітивних технік та стратегій, формування логічних висновків, створення узгоджених між собою логічних моделей і прийняття обґрунтованих рішень, які збільшують вірогідність отримання бажаного результату [1, с.34].

У доповіді наведено аналіз психологічних аспектів формування змісту підготовки військових фахівців, що виконаний під час проведення дослідження у рамках НДР «Науково-організаційні засади проектування основних вимог до змісту підготовки офіцерських кадрів з вищою освітою для Збройних Сил України з використанням передових методик підготовки збройних сил держав-членів НАТО» (шифр – «Підготовка-П»).

Проблема змісту освіти в ряду інших науково-педагогічних і практичних проблем завжди стояла на першому місці. І це зрозуміло: людству на всіх етапах свого розвитку доводилося вирішувати, чому навчати підростаюче покоління. Провідне положення ця проблема зберігає і в умовах радикальних змін в політичній, соціально-економічній, науково-технічній,

військовій, культурній і власне освітньо-педагогічній сферах. Тривалий час в освіті домінували, в основному, емпіричні підходи щодо формування її змісту. Це призводило до наступного: нехтування науковими дослідженнями; невизначеності щодо оптимальної збалансованості загальної структури змісту та його ієрархічних складових; невиправданого зростання об'єму навчального матеріалу; маніпулювання суб'єктивними міркуваннями щодо пріоритетності тих чи інших знань; негативного впливу на якість підготовки фахівців.

Особливістю змістовної системи підготовки військових фахівців у вищій школі є її блочно-модульний характер, що обумовлений необхідністю побудови адаптаційного освітнього простору при переході від одної ступені освіти до наступної.

Найбільш відомою моделлю, що описує процес навчання та мислення, є таксономія Бенджаміна Блума, яка включає до себе шість навиків мислення, що структуровані від самого базового до самого просунутого рівня [2, с.23].

Використання чіткої, впорядкованої системи цілей дуже важливе для формування змісту навчання в зв'язку з тим, що, по-перше, знаючи цілі навчання, викладач впорядковує їх, визначає першочергові, базові, порядок і перспективу подальшої роботи; по-друге, знання викладачем конкретних цілей дає можливість пояснити курсантам орієнтири в їх спільній роботі; по-третє, чітке визначення цілей, які виражені через результати діяльності, піддається надійній і об'єктивній оцінці.

Розглянемо лише когнітивну групу цілей. Цілі навчання можуть бути виражені через такі елементи засвоєння (їх ще називають елементами таксономії Б. Блума): знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез і оцінка.

Більшість процесів мислення, що характерні для навчальної діяльності, відповідають рівням «Знання» та «Розуміння», тому вони є найбільш розповсюдженими з розумових вмінь. Вони є базою або фундаментом, на якому будується всі розумові вміння більш високого рівня. З кожним наступним рівнем розумові вміння становляться більш складними та використовуються рідше. Для формування навиків мислення високого рівня необхідно та обов'язково використовувати рівні: «Застосування», «Аналіз», «Оцінка», «Синтез».

Як у будь якої теоретичної моделі, у таксономії Б. Блума є свої сильні та слабкі сторони. Основною перевагою є те, що мислення представлено в ній у структурованій і доступній для практиків формі. Ті викладачі, які користуються рекомендаціями з складання питань, що відносяться к різним рівням таксономії Б. Блума, краще вирішують завдання щодо формування

навиків мислення високого рівня у тих, хто навчається, ніж ті викладачі, які це не використовують.

Для того, щоб сформувати у курсантів навички мислення високого рівня викладач повинен використовувати наступні практичні рекомендації: забезпечити розуміння того, які навички мислення необхідні курсанту; навчити курсанта формулювати питання; навчити виявляти причини явищ; навчити мистецтву аргументації; навчити оцінювати результати своєї діяльності. Гостра необхідність не просто навчати курсантів, а й розвивати їх мислення, творчий потенціал, генерування ідей та побудову логічних зв'язків вимагає від викладача сучасних поглядів на заняття, що він організує, потребує ретельної та продуманої підготовки на декілька навчальних занять вперед.

Використання чіткої, впорядкованої системи цілей навчання, дуже важливе для побудови навчального процесу в зв'язку з тим, що, по-перше, знаючи цілі навчання, викладач впорядковує їх, визначає першочергові, по-друге, знання викладачем конкретних цілей дає можливість пояснити курсантам орієнтири в їх спільній роботі; по-третє, чітке формулювання цілей, які виражені через результати діяльності, піддається надійній і об'єктивній оцінці. Таксономія Б. Блума спрямована на практичну допомогу викладачу, який розуміє важливість завдання щодо сформування у курсантів навиків мислення високого рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anderson L. W., Krathwohl D. R. Taxonomy for learning, teaching, and assessing. - New York: Longman. 2001. – 156 с.
2. Bloom B.S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals: Handbook I, cognitive domain. - New York: Longman., 1994. – 112 с.

Шумейко А.П.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ад'юнкт (штатний) науково-організаційного відділення (м. Київ, Україна)

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІМІДЖЕВОЇ МОДЕЛІ
МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА-ПСИХОЛОГА**

Проблема психологічного забезпечення позитивного професійного іміджу майбутнього військового психолога є надзвичайно актуальною.

В межах соціально-психологічної моделі іміджу військового ми розглядаємо його як соціально-психологічні особливості особистості військового, сформовані, передусім, у процесі професійного становлення курсанта під впливом зовнішньо організованих чинників військового іміджетворення, що підвищує його конкурентоспроможність та забезпечує успішне функціонування в особливих умовах діяльності; як інтегральну індивідуальну характеристику з психологічними проявами іміджу в певних соціальних ситуаціях системи військових відносин та необхідних для успішного виконання офіцером професійних соціальних ролей й ділової комунікативної контактності, що відображає соціальний статус військовослужбовця, його психологічну готовність до розв'язання складних професійних ситуацій в умовах високої відповідальності з дефіцитом часу; як перебудову структури набору значущих для професії особистісних властивостей в цих ситуаціях на когнітивному, емоційно-вольовому, мотиваційному, рефлексивному і поведінковому рівнях та встановлення оптимальної відповідності іміджу психолога вимогам професійного доквілля.

Отже, головними складовими цієї концептуальної моделі є військове середовище, в якому формується професійний імідж майбутнього офіцера-психолога, його особистісно-професійні ресурси та конкретні індивідуальні прояви професійного іміджу військового.

Нами виділено один з найвагоміших компонентів в соціально-психологічній моделі іміджу майбутнього офіцера-психолога – *комунікативну ділову* контактність як інформаційно-діловий взаємообмін між курсантами, що синтезує в собі загальну культуру спілкування. Наявність комунікативних і організаційних здібностей в майбутнього офіцера-психолога є психологічною умовою формування його позитивного іміджу. [1, с. 10]

Важливим для психологічного дослідження соціально-психологічних особливостей іміджу військового психолога є питання ототожнення його особистості з професійною групою. Професійна ідентичність військового є найважливішим елементом у структурі професійного «Я», єдністю емоційних й когнітивно-мотиваційних компонентів в самоописах курсантами свого «Я».

Безумовно, формування професійної ідентичності відбувається завдяки запуску процесу ідентифікації, самоусвідомлення своїх особистісно-професійних ресурсів на когнітивно-афективному рівні переробки інформації щодо себе як успішного майбутнього професіонала. У зв'язку з цим психологічними механізмами розвитку позитивного іміджу майбутніх

офіцерів ми визначаємо професійну самосвідомість, професійну самооцінку та професійну ідентичність.

У кваліфікаційних вимогах [2] до військово-професійної підготовки курсантів-випускників наголошується, що вони повинні володіти розвиненим почуттям патріотизму, честі і військового обов'язку, психологічною готовністю до військової діяльності в умовах підвищеного ризику. Сформувати такі якості неможливо без усвідомлення курсантом себе як майбутнього офіцера. «Професійна самосвідомість сприяє формуванню у майбутніх офіцерів впевненості у собі, баченню перспектив свого професійного розвитку, включенню у військову діяльність». [2, с. 5]

У процесі практичних занять з курсантами, в межах спецкурсу «Формування позитивного іміджу офіцера-психолога військового підрозділу» було проведено окреме дослідження професійної самосвідомості курсантів-психологів, яке можна вважати вдалим доповненням до результатів вивчення професійної ідентичності курсантів за такими психодіагностичними методиками: опитувальник дослідження військово-професійної спрямованості (В.П. Петрова); авторська анкета «Діагностика рефлексивності й самостварення курсанта-психолога», методика «Визначення самооцінки» (А.М. Прихожан); методика діагностування мотивації досягнення успіху і мотивації уникнення невдач Т. Елерса; методика діагностування рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера; методика виявлення захисних механізмів LSI Р. Плутчика.

Дослідження показало, що на підставі отриманих індивідуальних показників професійної самосвідомості курсантів в досліджуваній вибірці виділено три групи: з *високим рівнем* розвитку професійної самосвідомості (60% від всієї вибірки); з *середнім рівнем* його розвитку (32% від всіх досліджуваних); з *низьким рівнем* його розвитку (8% цієї вибірки).

Емпірично виявлено різні типи самостварення – впевненого і невпевненого (з ригідними психологічними захистами).

Таким чином, професійно значущими соціально-психологічними особливостями іміджу особистості офіцера-психолога з позитивним професійним самостваренням є успішне виконання ним соціально-професійних ролей в діловій комунікативній контактності, відповідно до вимог і очікувань військового довкілля, що підтверджується високим соціальним статусом військовослужбовця з його набутих у процесі професійного становлення авторитетом і соціальним престижем обраної професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алещенко В. Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних Сил України / В. Алещенко // Психологічні науки: зб. наук. пр. національної академії держ. прикорд. служби України . – 2016. – № 1 (3). – с. 5 – 18.

2. Сафін О.Д. Професійна самосвідомість курсантів внутрішніх військ України / О.Д. Сафін, О.С. Колісниченко. – К. : Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 2 (31), с. 5 – 9.

Юр'єва Н.В.

Національна академія Національної гвардії України, науково-дослідний центр службово-бойової діяльності Національної гвардії України, старший науковий співробітник, к.психол.н. (м. Харків, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТЕМПЕРАМЕНТУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – ЖІНОК ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Психодинамічні особливості є першим і найважливішим критерієм професійної придатності, саме вони задають рамки розвитку більшості інших психологічних особливостей особистості, в нашому випадку військовослужбовців – жінок підрозділів Національної гвардії України [1-2].

Визначення психодинамічних особливостей військовослужбовців – жінок підрозділів Національної гвардії України відбувалось використовуючи методику Б. М. Смірнова “Самооцінка структури темпераменту” – співробітниками науково-дослідного центру службово-бойової діяльності (СБД) Національної гвардії України (НГУ) визначено властивості темпераменту жінок-військовослужбовців підрозділів НГУ за різними рівнями ефективності СБД.

За результатами дослідження діагностується середній рівень екстраверсії в групах курсантів-дівчат, причому показники респондентів з високим рівнем ефективності виконання СБД вищі ніж з низьким рівнем ($16,50 \pm 4,73$ та $14,56 \pm 3,24$ відповідно), проте нижче ніж у групі з середнім рівнем ефективності ($18,14 \pm 4,57$). Схожа ситуація й у військовослужбовців-жінок військової служби за контрактом, де вищі показники за шкалою “екстраверсія-інтроверсія” діагностовано у групі з середнім рівнем ефективності ($17,32 \pm 4,61$). Дані пояснюються притаманними для молоді комунікабельністю, енергійністю, цілеспрямованістю, ініціативністю,

жвавистістю, життєрадісністю, з одного боку та імпульсивністю, безтурботністю, інколи емоційними виплесками з другого. Також можемо стверджувати про те, що досвід військової служби дозволяє контролювати імпульсивність та емоційні виплески, направляти ентузіазм у реалізацію своїх задумів, бути більш терплячими та лояльними до чужих поглядів.

За показниками шкали “ригідність-пластичність” діагностовано більш легше та швидше пристосування до зовнішніх впливів у високоефективній групі курсантів-дівчат, ніж у груп з більш низьким рівнем ефективності – показники вказують на середню пластичність ($7,50 \pm 3,00$ та $8,56 \pm 4,25$ відповідно). Швидше ніж в інших групах пристосовуються до зовнішніх впливів й військовослужбовці-жінки військової служби за контрактом з високим рівнем ефективності виконання СБД ($8,10 \pm 4,08$).

Отримані результати за шкалою “Емоційна збудливість – врівноваженість” у військовослужбовців-жінок військової служби за контрактом значно нижче, ніж у курсантів, що характерно для більш впевнених у своїх емоційних проявах осіб, які добре адаптуються до соціального середовища (показники за даною шкалою у жінок не перевищує $5,89 \pm 5,53$). Курсанти-дівчата з високим рівнем ефективності діагностують середню емоційну врівноваженість – вони рівні у спілкуванні, стримані від гніву, незворушні у ситуації стресу та терпимі до позбавлень, проте отримані дані за цією шкалою у групах курсантів-дівчат з середнім рівнем ефективності вказують на високу емоційну врівноваженість ($3,00 \pm 2,45$).

Також, у військовослужбовців – жінок підрозділів НГУ обох категорій за результатами нашого дослідження діагностовано швидкий темп протікання і зміни психічних процесів, характерний для військовослужбовців екстремального профілю діяльності. Так, в групах курсантів-дівчат з високим рівнем ефективності показники за шкалою “Темп реакції” дорівнюють $13,28 \pm 3,53$ балів, групи з більш низьким рівнем ефективності вказують $11,11 \pm 4,04$ балів. Військовослужбовці-жінки військової служби за контрактом всіх рівнів ефективності вказують високі результати швидкого темпу зміни психічних процесів, проте високоефективним жінкам інколи властиві розгубленість та хвилювання щодо відповідальності за прийняті рішення. Отримані результати підтверджують високий рівень проведеного професійного відбору та позитивний вплив рівня професійної ефективності на зміни та швидкість психічних процесів у військовослужбовців-жінок підрозділів НГУ.

Отримані результати за даною методикою вказали також й на залежність показників “Активність” у військовослужбовців жіночої статі від рівня ефективності виконання СБД (найвищі показники у групах з високим рівнем

ефективності: $19,44 \pm 4,67$ балів у групі курсантів-дівчат; $19,56 \pm 4,42$ – у групі військовослужбовців-жінок військової служби за контрактом). Причому при порівнянні з такими показниками у військовослужбовців чоловічої статі ми дійшли висновку, що активність військовослужбовців-жінок обох категорій виражена більше ніж у військовослужбовців-чоловіків ($18,00 \pm 5,48$ – у курсантів; $18,08 \pm 4,83$ – у військовослужбовців військової служби за контрактом). Проте отримані дані за шкалою “Щирість” навпаки вказують на те, що жінкам у військовому середовищі важче, ніж чоловікам виказувати свою довіру і лише досвід та виконання спільних службових обов’язків дозволяє їм бути більш відкритими та щирими до своїх колег.

Отже, на військовослужбовців жіночої статі позитивно впливає навчання та досвід служби, який дозволяє контролювати імпульсивність та емоційні виблиски, направляти ентузіазм у реалізацію своїх задумів, бути толерантними до чужих поглядів. Військовослужбовці-жінки обох категорій доводять свою спроможність бути стриманими, небагатослівними, врівноваженими та помірними у своїх потребах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Приходько І. І., Юр’єва Н.В., Мацегора Я.В. Гендерні особливості правоохоронної діяльності та військової служби: теоретичні аспекти. *Чесць та закон*. № 1(64). Х. : НА НГУ. 2018. С. 106-114.
2. Приходько І. І., Юр’єва Н.В., Мацегора Я.В. Мотиваційні аспекти проходження військової служби жінками Національної гвардії України. *Чесць та закон*. № 3(66). Х. : НА НГУ. 2018. С. 56-66.

Mioara Borza, Lecturer PhD

Faculty of Economics and Business Administration, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Romania

EMOTIONS, ATTITUDES, BEHAVIOURS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CHANGING MANIFESTATION UNDER THE INFLUENCE OF PEACE AND WAR

The issue related to emotions, attitudes and behaviour is largely approached in the specialty literature, is present in every day of our life and in our socio-economic activities, in many papers - scientific or not, and overall in human life, because to have emotions and to manifest attitudes and behaviours is a main characteristic of humanity. About the specificity of these intrinsic components of

human life in the periods of war, especially compared to the period of peace, the approaches are not very rich and the discussion or scientific analysis are different compared to a „normal life”.

It is very important to point that not for all people in the world the subject of war is a reality or a subject easy to understand. Also, it is not a subject of interest for many societies, because they live in peace, so it is really impossible for them to understand the war context with all deep implications and to express some emotions about this. And only historical legends or news from mass-media are not enough to trigger the feeling and manifestation of emotions characteristic for the war or for the transition to peace.

By this work, that is a literature incursion and description, we intend to highlight that the sentiments of the war can be felt only by the people which experienced this situation. Also, we intend to highlight that, compared to normal situation of life, these emotions, with associated behaviours, get the different and special connotation. Even the war, as well as the peace periods, are some forms for the social energies' equilibration, this is not a topic easy to approach in the current life. [1] In fact, the way of war manifestation is a proof of culture and level of social development. [1]

One main idea, based on relevant studies, is that the emotions, attitudes and behaviours related to war and peace are very different in the *normal state* and the *alarm state*. But here is the context to define the normality concerning the state of peace versus war. Fortunately, nowadays the most people around the world can't understand the idea of war because they were born and lived only in the peace conditions. During the war and the peace, compared to the normal and safe life, the emotions, attitudes and behaviours are completely different and they change very fast; from war to peace is activated mainly the joy and relief, and from peace to war the unrest, fear, anxiety. So, the main emotions of the war are fear, hope, power of fight, desire to survive, empathy, sadness, hate etc. All these express the ambivalence of the people which, under the pressure of amenities, decide to faith or to renounce.

Another important idea is given by the novelty of the war by its specificity. Nowadays, it is observed that more and more wars are expressed in different ways: physical, mental, psychological, commercial, financial, politic etc. In this regard we consider that all of us are in a one type of the war, but without visible arms. According to Katie Paul [5], the significance of the victory in an army conflict is changed in the modern era and the politologists argue that „the main objectives of a war is not still connected with a certain territory, but is the financial holdings that have been replaced the physical propriety with economic power”. [1] And, for this, it is not need to discuss about special emotions, because they are part of the *normal*

or quotidian life. In this regard we can exemplify by the Cold War or civil wars and the increasing number of the frozen conflicts. But, we repeat, this not produce the similar emotions with these of physic war. Alvin & Heidi Toffler [4] by three waves approaches pointed the common forms of peace and war from history that permit to understand the future forms of peace and belligerence. The authors recall the idea of slavery as one of the modern forms of war and this can be financial, political, commercial, emotional, relational etc. producing stress, anxiety, depression and, consequently, attitudes and behaviours comparable with army war periods. In this context, the main emotion derived from the emotions and behaviours of the real war are considered to be [5]:

1) *Fear and Exhilaration* - because the real war is a lot of things and it is unrealistic to pretend that exciting isn't one of them. According to Junger "the war it is insanely exciting and it is the worst thing in the world, inflicting both physical and emotional injuries, yet the people who have been through it often miss it terribly." [2]

2) *Brotherhood and Purpose* - express that the capacity for self-sacrifice among human beings is nowhere more evident than in the bond between soldiers during war. Junger, too, calls this brotherhood the "core experience of combat... The willingness to die for another person is a form of love, and is a profound and essential part of the experience." Then "The terror and privation of combat bonds men in a way that the word 'brother' only partly captures. Men become *mothers* to one another in combat." [3]

3) *Killing*. Young soldiers in combat inevitably confront killing. They take life away from others, and in so doing breach one of the most fundamental moral values of their society, often with long-term consequences. So, killing is a difficult act with difficult consequences. Dave Grossman explain the "survivor euphoria" in which the happiness of the survivor at being alive is inseparable from the death of the other person.

In fact, emotion is an unconscious arousal system that alerts us to potential dangers and opportunities and the emotional arousal activates the attention system, to identify the dynamics of the challenge and to activate the problem-solving systems that consciously respond to the challenge. But, during the war the feelings are too deep compared to peace period. And, the emotions in transition from war to peace can change suddenly in very special conditions.

REFERENCES:

- [1] Felea, C.M. (2010), *War and peace in the time of modern man*, accessed on 23th February at: <https://intelligence.sri.ro/razboiul-si-pacea-vremea-omului-modern/>

- [2] Junger, S. (2010), *War*, Hachette Book Group.
- [3] Shay, J. (2009), *The Trials of Homecoming: Odysseus Returns from Iraq/Afghanistan*, Smith College Studies in Social Work. 79 (3–4): 286–298
- [4] Toffler, A. & Toffler, H. (1993), *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*, Little Brown Publisher.
- [5] *** *Combat: the emotions of war*, accessed on 23th February at webpage: <http://www.pbs.org/tpt/going-to-war/themes/combat-experience/>

Dr Liudmyla Krymets

The main researcher of the Humanitarian Department of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Doctor of Philosophy science

**MODERN METHODS OF DECISION-MAKING PROCESS IN CURRENT
MILITARY LEADERSHIP**

Psychology and philosophy of military leadership are quite new and have already really promoted and popular branches of military science. In the context of provided researches in this field, we define the military leadership as an active or latent military and social interaction, which is directed on the achievements of goals.

Nowadays, Psychology of military leadership is very topical in a system of higher military education in Ukraine. It is a basic discipline, which helps to form a broad world view, which is necessary for military specialists and commanders for providing military management activity and decision making process.

In this context is important to understand, that Ukraine is situated on the board of the Western civilization. Several times our nation opposed the political, social and cultural expansion of our eastern and western neighbors. The culture of leadership, morale, courage and honor of the Ukrainian army have been formed during those battles for freedom. To face the modern challenges Ukrainian officers must constantly increase their level of leaders' competences and professionalism. For this purpose, we have to provide all the best and innovative methods of shaping and increasing their military qualities.

The National Defense University of Ukraine is the main Higher Military educational institution in the country, which provides military researches and trainings on operational and strategical levels. Military students that are studied in the Defense University are not cadets. They are combat officers; moreover

they have a great combat experience, and today they are studying to increase their professional level. Beside of Ukrainian officers, many officers of foreign armies (Azerbaijan, China, Georgy, Kazakhstan, Korea, Shri-Lanka) had been gotten an operational education level in The National Defense University of Ukraine.

Liberal Arts play an important role in the intellectual development of officers in the system of higher military education in Ukraine. Liberal Arts include the following disciplines: philosophy, psychology, pedagogical and social sciences.

The course of Philosophy has a title "Philosophy of military theory and practice". It lasts ninety hours and it comprises the history of Philosophy, philosophers' scripts studying, military ethics, logics and rhetoric.

During lections, practical trainings, workshops and seminars the studying process is supported by using of innovative methods and education technologies. Some of them we would like to describe into this short report.

Modern methods of decision-making process in philosophy and psychology of military leadership are following:

1. **Brand storming.** It is used to generate as many creative ideas as possible. It can take from a few minutes to a few hours of time. The ideas are not judged while the process will not be finished.

2. **Root cause.** You have to understand that some problems are just indicators of a different source. Finding the real nature of the problem helps to find solution to deal with the primary cause, not the symptoms.

3. **Balance sheet.** Listing contrasting ideas in two column to choose between two options on how to solve a problem and make the best decision. The choice is obvious when the list has been completed, though sometimes it eliminates changes for creative solutions.

4. **Gathering facts and data.** Using various resources (e.g. the Internet, books, experts' opinions) to find information on the true nature of the problem and approach it equipped with knowledge.

5. **Train of thought.** We use thinking through issues: collecting facts and data, predicting the consequences of decisions, taking appropriate steps and finally, solving the problem and making an appropriate decision.

Furthermore, using these modern methods on the process of studying their subjects, officers have a possibility to develop critical thinking skills and improve oratory skills. Besides the learning goals, our students conduct a lot of scientific researches during their studying at the University. They take part in discussions at the seminars and conferences. At the end of their study, officers publish their articles for different scientific journals.

In conclusion, we have to say that not only science, but also our experience is a very good teacher. Professors of Defense University of Ukraine are not passive. Each of them constantly communicate with listeners, share new approaches and vision for complete current issues, increase their competence and develop their skills. It helps us to live, work, fight and win.

Kovalchuk Oleksandr

National University of Defense of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, humanitarian institute, deputy chief of department of social sciences, candidate of psychological sciences (Ph. D.) (Kyiv, Ukraine)

**MEASURES AND INTERVENTIONS FOR ASSISTANCE IN THE EVENT OF
MENTAL DISORDER**

Professional activity of servicemen takes place in extreme conditions characterized by high intensity, tension, including the possibility of life-threatening circumstances, which leads to the development of short-term or long-term mental disorders in military personnel.

The system of psychological support is aimed at the developing of their professional interest and personal value system to provide the best training and commitment to learning and professional self-development throughout life.

The system of psychological support system contains a comprehensive program of psychological training of military personnel aimed at improving the professional efficiency of soldiers, strengthening their health, developing their resistance to the effects of combat stress.

Therefore it is ascertained that the successful completion of the psychological training course enables the serviceman as follows:

- to develop professional thinking pattern based on the development of character of a leader and military professionalism;
- work out decision-making skills on the basis of comprehensive knowledge (military-technical, political, cultural, psychological, moral);
- to realize their professional duties with honor and dignity.

The human factor is one of the most important priorities in the development of the Ukrainian Army. The Army Leader Development Strategy is a system that defines the process of becoming a leader as a focused, continuous, and evolving throughout the term of military careers. Formation of a competent leader with strong positive traits of character is due to the synthesis of learning and experience

as a result of training in educational institutions, as well as during practical activities and directed self-development.

Self-regulation training involves mastering the technique of self-regulation of psycho-physiological reactions in everyday life and in conditions of combat stress, control of emotions and thoughts for the development of mental stability. Special relaxation techniques allow soldiers to learn how to quickly restore strength, to control sleep, store, restore, and use psychic energy with the highest efficiency.

Confidence is an important psychological component that determines the high levels of professional activity of a serviceman. In psychological trainings, servicemen learn the techniques for strengthening the nature and methods of controlling thoughts, focusing on positive and optimistic moments, mastering constructive actions in extreme situations. The connection between high adaptability, flexibility of the psyche, making optimal decisions and successes in extreme situations are shown to the servicemen.

Among the main priorities of the future construction of the Armed Forces of Ukraine two positions relate to personnel training: military leaders with high adaptability and professionally trained soldiers. Military leaders learn to think critically and make innovative decisions in complex or unfamiliar situations. They are trained in accordance with the practice gained during the Joint Forces Operation in order to avoid destructive leadership styles. The leaders are raised to have the appropriate level of self-control and mental stability in a combat situation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальчук О.П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції засобами психологічного супроводу / О.П. Ковальчук // Психологічні перспективи / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – 2015. – Вип. 26. – С. 157–167.

2. Combat and Operational Stress Control / Field Manual Headquarters No. 4-02.51 (8-51) – Washington, DC: Department of the Army, 2006. – July 6.

Berlinski Armand

Moldova State University student, (Chişinău, Moldova)

Praviţchi Galina

Moldova State University, lecturer Faculty of Psychology, Education Sciences, Sociology and Social Work, PhD candidate, (Chişinău, Moldova)

THE CONCEPTUAL DELIMITATIONS OF SOCIAL DESIRABILITY

Abstract: This paper reviews the concept of social desirability, its relevance and importance in today's dynamic and increasingly connected world. This concept is further broken down into its key components: self-deception, the management of impressions and social utility.

The concept of social desirability was first introduced by Crowne and Marlowe (1960) which described it as the need of subjects to obtain approval by answering in a way that is acceptable socially and culturally [1]. They were in fact describing the way people answer surveys, trying to project the most acceptable and virtuous side of themselves. People don't always tell the truth even in anonymous surveys, and that gives us some insight into the inner workings of the human mind. Nobody would ever know that it was you who said these things, the stakes aren't in any way high, and yet people still tend to alter their answers according to what they believe others would think is right.

This concept has evolved though, and to truly understand what social desirability is, we must analyze its components, which are: self-deception, the management of impressions and social utility.

✓ *Self-deception* has been described by Mele (1997) as being the unconscious tendency of humans to present themselves in a favorable way, without having the deliberate intention to lie or exaggerate. This concept also includes the process of creating and justifying false beliefs to ourselves [3]. As disadvantageous as it might sound, it is indubitably a necessary phenomenon for people to function. While the degree of how much people lie to themselves varies from person to person, everybody does it. This deception can actually push a person to live in their own illusory ideals, slowly turning lies into reality by kneeling the person constantly until it becomes what he pretends to be. On the other hand, it can leave one perfectly content with their current situation, thinking they are just fine the way they are now, not needing to change since they are already good enough.

✓ The *management of impressions*, analyzed by Schlenker and Pontari (2000) is the polar opposite of self-deception. While the latter is an unconscious type of deceit, the former is a deliberate act, trying to present a favorable image of yourself, with the purpose of being positively perceived by others [4]. The management of impressions is a fundamental component of human interaction. In order to communicate, individuals pass the huge amount of information in their brains through a filter, only transmitting what is relevant and appropriate to the given circumstances. And this filter that is present in every instance of people interacting with other people is also a form of managing impressions. Thus, regardless of individuals purpose and ambitions, from a small and meaningless exchange to moments crucial to their career advancement, they are always

engaging in a series of conscious and unconscious efforts to alter the way the world sees them. This by itself shows how important the concept of social desirability is.

✓ Another aspect we have to analyze is *social utility* presented by Dompnier, Pansu and Bressoux (2007) according to which humans aren't beings that live isolated and alone. They've managed to go from living in caves to living in skyscrapers, and that's all because of the uncanny ability to join the efforts and work to accomplish goals together. In a world of limited resources, there are traits that are more desirable, that helps society achieve its goals more easily and more efficiently. The individuals naturally understand that, and so they try to present themselves as useful, they try to highlight the abilities and qualities they possess that are actually productive and valuable, that would satisfy the needs of the group [2].

Conclusions

The concept of social desirability has expanded in scope along with its evolution, but it has been a great tool in the better understanding of the human brain ever since it has been introduced. The key components of social desirability, namely, self-deception, the management of impressions and social utility, are not mere theoretical tools, but are also essential elements of the better deciphering of the modern world, both as a psychologist and as a human being, by providing us with the necessary insight about why people act in certain ways, and why what they say may not necessarily be what they truly think.

REFERENCES:

1. Crowne D. P., Marlowe D. A new scale of social desirability independent of psychopathology, *Journal of Consulting Psychology*, 1960, Vol. 24, No. 4, p. 349-354.
2. Dompnier B., Pansu P., Bressoux P. Social utility, social desirability and scholastic judgments: Toward a personological model of academic evaluation. *European Journal of Psychology of Education*, 2007, Vol. 22, No. 3, p. 333-350.
3. Mele A. R. Real self-deception. *Behavioral and brain sciences*, 1997, No. 20 (1), p. 91-136.
4. Schlenker B. R., Pontari B. A. The strategic control of information: Impression management and self-presentation in daily life. In A. Tesser, R. Felson, & J. Suls (Eds.), *Perspectives on self and identity* Washington, DC: American Psychological Association, 2000, p. 199-232.

Наукове видання

Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції

05-06 квітня 2019 року

Віддруковано з оригінал-макетів авторів

Підписано до друку 11.03.2019 р. Формат 60x84/16 Папір офсетний.

Гарнітура Times Ум. друк арк. Обл. вид. арк.

Тираж 200 прим. Зам 1341

Адреса редакції, видавця,
03187, Київ-187, пр. Глушкова 2-а, к.201,
тел.+380445213509, e-mail: soc_psy@ukr.net

Віддруковано

**Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції**